

55983

55983/1763

1984/1

HONISMERET

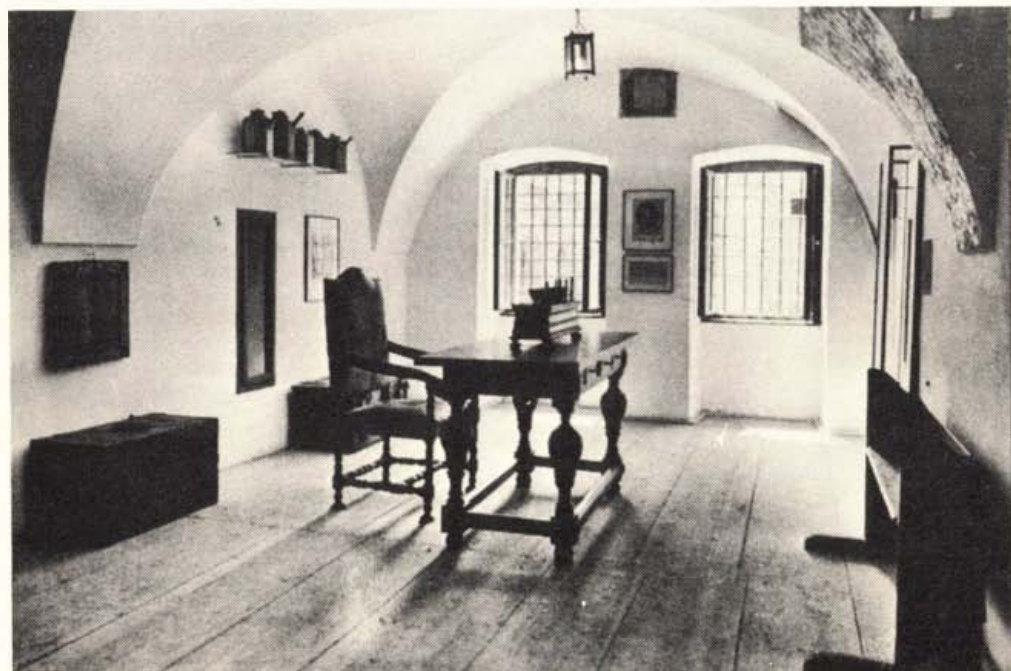
A HAZAFIAS NÉPFront FOLYÓIRATA

XII. évfolyam

A kassai Miklós-börtön (Takács A. felvételei)

55 983

55 983/1763

A HONISMERET

1984. ÉV XII. ÉVFOLYAMÁNAK

TARTALOMJEGYZÉKE 1985 JUL 17

- Bedő László:** A Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetségének tevékenysége 5/3
- Béres András:** Levéltár, közművelődés, tudomány 3/3
- Dr. Gócze Rezső:** Szülőföldismeret a honismereti szakkörökben 1/3
- Dr. Korom Mihály:** A népi demokratikus hatalom létrejötte — sorsforduló Magyarország történetében 4/3
- Kovács Gergelyné:** Táj és építészeti a Hollókői Tájvédelmi Körzetben 2/6
- Barabás Jenő:** Mit képvisel Hollókő a magyar népi építkezésben? 2/10
- C. Becker Judit:** Az infrastrukturális fejlesztésről 2/11
- Dr. Komjáthy Attila:** Az Ófalu fejlesztési terve 2/11
- Dr. Komjáthyne Kremnicsán Ilona:** A vár helyreállítása 2/8
- Mendele Ferenc:** Hollókő műemléki rehabilitációjának építészeti koncepciója 2/7
- Nyerges János:** Hollókő szerepe Nógrád megye idegenforgalmában 2/12
- Dr. Román András:** Hollókő helye a világ műemlékvédelmében 2/9
- Reile Gézáné:** Műemlékvédelem és idegenforgalom 2/3
- Székely György:** A XI. Honismereti Akadémia 6/3
- Kelenváry János:** Jókai életének különös fejezetei 5/5
- Koltai Mariann:** Százestendő a Keleti-pályaudvar 6/18
- Dr. Kovacsics József:** Az első magyarországi népszámlálás 3/5
- Dr. Kovássy Zoltán:** Az ötvenéves orosházi gimnázium 3/16
- Marosi Ernő:** Feszli Frigyes (1821—1884) 6/14
- Pálmány Béla:** 650 éve kapott városi kiváltságokat Gyöngyös, Rimaszombat és Szécsény 6/6
- V. Busa Margit:** Váczy János Kazinczy szolgálatában 4/10
- Vörösmarty Géza:** Háromszáz éve született Bél Mátyás 2/13
- Vörösmarty Géza:** Kétszázötven éve született Kempelen, a varázsló 1/9
- Vörösmarty Géza:** Száz esztendeje született Khin Antal, a Csallóköz kutatója 4/16
- Dr. Zachar József:** Nádasdy Ferenc tábornagya emlékezve 4/13
- Zágoni Jenő:** Kőrösi Csoma Sándor a szülőföld népének emlékezetében 6/11

40 ÉVE

ÉVFORDULÓK

- Both Ferencné:** Kettős évforduló Hajdúböszörményben 6/9
- Csáky Károly:** A reformkorban alakult Honti Kaszinó 5/7
- Fancsovits György:** 1944. március 19. 3/12
- Dr. Geday Gusztáv:** Száz éve született Kocsis Pál 6/16
- Hajdú D. Dénes:** Egy szellemi alkotóműhely két évtizede 5/11
- Hajdú D. Dénes:** Györffy István és a moldvai csángómagyarok 1/5
- Hegyi József:** Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye 4/7
- Dr. Hőgye István:** Zemplén vármegye pénzküldeménye Kőrösi Csoma Sándornak 1822-ben 2/15
- Jávor Ágnes:** Százötven esztendeje született Josa András 6/13
- Kálmán Gyula ifj.:** Kisfaludi Strobl Zsigmond emlékezete 3/9
- Bokor László:** Fedőnév 6/20
- Gavlik István:** Apostag felszabadulásának krónikája 6/30
- Gazda István id.:** Postai cenzúra 1944-ben 5/14
- Horn Emil:** Kossuth rádió — New York 6/27
- Katona Sándor:** A háború országútján 4/18
- Kóka Rozália:** „Hogy es bír ki ennyit az ember?” 5/18
- Mike Tiborné:** Tömegkivégzés Várpalotán 6/25
- Dr. Tóth Ferenc:** Makó az új élet hajnalán 4/21

HAGYOMÁNY

- Aszalós Sándor:** A Tisza-szabályozás előzményei 4/26
- Dr. Bartók Albert:** Bulyovszky Gyula 5/23
- B. Kovács István:** Egy múlt századi kéziratot egyháztörténeti munka néprajzi vonatkozásai 5/33

Dr. Csorba Csaba: A mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye XVI—XVII. századi településtörténetének néhány kérdése 4/23

Dr. Dömötör Sándor: Dunaföldvár lakosai a félhold árnyékában 3/29

Fodor István: Az újabb hazai régészeti feltárásokról III. Népvándorlás és közepkor 3/19

Hidvégi Lajos: A ceglédi Györffy István táj-és népkutató csoport 1/21

Hidvégi Lajos: Toldy Ferenc és Cegléd 6/36

Horváth Lajos: A pesterzsébeti Kertészeti Népfőiskoláról 2/23

Katona Imre: A Varjú-tanya 1/23

Kálmán Gyula ifj.: Földvár Károly, a „Bát-rak legbátrabbja” 1/18

Kirschner Péter: Emlékezések a népfőiskolákra 2/22

Dr. Kovács András: A pécsi Tettye 6/33
Kovács Bálint: A KIE és a népfőiskolai mozgalom 2/27

Dr. Kovássy Zoltán: Az egykori máramaroszigeti jogakadémiáról 1/14

Dr. Lengyel Alfréd: Győr megye a századvégi agrármozgalmak sodrában 2/19

Matuss Lászlóné: Agrárszocialista mozgalom Dunapentelén a századforduló idején 2/18

Orgoványi János: A Tisza-vidéki földmunkások hangulata az 1930-as években 2/21

Dr. Szendrei György: A magyar vámjog eredetéről 5/21

Dr. Szénássy Zoltán: Gábor Áron emléke Háromszéken 5/27

Dr. Timaffy László: A Mosonmagyaróvári Széchenyi Népfőiskola 6/35

Tóth Endre: Az újabb hazai régészeti feltárásokról II. Római kori feltárások a Dunántúlon 1/11

Ugrin József: A KALOT népfőiskoláiról 2/25

Várhidy Imre: A Budapesti Központi Tejcarnok Szövetkezet 1/19

Vörösmarty Géza: Beniczky Lajos 5/31

Vörösmarty Géza: A két vár foglya 3/32

VÁLTOZÓ HAZÁNK

Belényi Gyula: Településfejlesztési koncepciók az 1950-es évek elején 5/37

Kóbor Lajos: Őrségi változások 2/29

Papp Vilmos: A táj és az ember kapcsolata a Hanságban 3/37

Dr. Ruda Győző: A falukép átalakulása 4/29

Schmidt Egon: A tüzok, a magyar puszta fejlődése 5/41

BESZÉLGETÉS

Beke György: Helytörténeti kutatások és országos témák. Beszélgetés Jakó Zsigmond professzorral 2/32

Deregán Gábor: Szavazás, választás. Beszélgetés dr. Schmidt Péter jogászprofesszorral 4/32

Harasztosi Csaba: A néprajztól a Honismereti mozgalomig. Beszélgetés dr. Szamosujvári Sándor debreceni tanárral 4/35

Lele József ifj.: Bence Pali bácsi 3/40

Zika Klára: Erősíteni a szülőföldhöz való ragaszkodást. Beszélgetés dr. Kovács Dániel tanárral 6/40

TERMÉS

Békés József: A drinápolyi béke 6/42

Böszörményi István: Acsolt ládák nyomában 3/43

Csáky Károly: Szerellemmel és születéssel kapcsolatos szokások és hiedelmek az Ipoly mentén 1/30

Dr. Csonkaréti Károly: A magyar behajózás rövid története 2/36

Dorcsi Sándor: Az ország első cernagyára 6/48

Dr. Dömötör Sándor: Dunaszentgyörgyi emlékek 1/33

Gelencsér József: Juhász Ignác, mezőföldi faragó-pásztor 2/41 *

Görcsös Mihály: A kassai Miklós-börtön 1/28

Hamar Imre: Eger-völgyi malmok 6/45

Hantos László: Sajtócenzúra a II. világháború idején 6/57

Himmler György: Léva vára és a két Dobó 6/50

Karacs Zsigmond: A MÁV Északi Járműjavító Üzem története 1945-ig 4/45

Katona Imre: A Galga-mente helye népcsoportjaink között 4/42

Dr. Kovács József: A hatszáz éves Kisvársárhely 2/35

Lukács László: A Mezőföld tájnévről 1/26

Makra Sándor: Hogyan alapították Kölesdet a zsámbéki reformátusok? 6/53

Orbán Róbert: Török emlékek a gasztonyi római katolikus templomban 4/38

Szabó Mária: Jaksa János szegvári múzeum-alapító emlékei Móra Ferencről 3/47

Szekér Ernő: A balatonarácsi temetők műveléstörténeti emlékei 4/39

Székely Jula: Mihály Lajika, a csiki mondóember 6/56

Dr. Timaffy László: Egy múlt századbeli móringlevél néprajzi tanulságai 3/46

Dr. Timaffy László: Petőfi-versből népballada 1/35

Z. Urbán Aladár: Árpád-kori műemlék Ipolybalogon 4/37

KILÁTÓ

Csémy Tamás: Rákóczi-emlékek Csehországban 4/52

- Fenyvesi István:** Irodalmi honismeret a Szovjetunióban 4/54
Halász Péter: Példamutató helytörténeti gyűjtemény Ausztriában 5/45
Nagy Csaba: Magyar kivándorlás Franciaországba a két világháború között 2/62
Szabó T. Ádám: Pekka Laaksonennel, a Kotiseutu című finn honismereti folyóirat főszerkesztőjével beszélget 3/39

KRÓNIKA

- Andrástalvy Bertalan:** Világnak kiáltott keserű búcsúszó Martin Györgytől 3/63
Avas Kálmánné: Két arckép 2/47
Balázs Géza: Az első Borsod megyei néprajzi tábor 1/39
Beke György: Kölcsény szülőházában 6/59
Beke Mihály András: Jókai-napokon Révkomáromban 5/49
Cserfalvi József: Hazám 3/53
Cséby Géza: A sümegi Darnay-gyűjtemény 1/47
D. Varga László: Erdélyi Jánosra emlékeztek Nagykaposon 4/58
Erdész Ádám: Karácsonyi János-emlékülés Gyulán 4/55
Eszényi József: Akikre Mezőtúron büszkék vagyunk 2/46
Fodor István: Iskolamúzeum Jászágón 4/60
Fodor István Ferenc: Váradi Zoltán, honismereti szakkörünk egyik alapítója (1897—1983) 2/54
Dr. Gerzánics Magdolna: Két tatabányai honismereti szakkör életéből 3/57
Dr. Hofer Lajos: A martosi falumúzeum 4/62
Huszár János: A csóti hadifogolytábor 4/57
Jávor Ágnes: Honismereti tábor, Gergelyi-ugorinya 1/42
Jeli József: Pusztán születtem 3/55
Kanizsai István: A Magyar Szabadságharcos Szövetség jelentősége az életemben 3/56
Dr. Juhász Imre: Helytörténeti múzeum Hajdúszoboszlón 1/44
Kincses Károly: Székely Bertalan Közművelődési Tábor, Szada 1/37
Kulcsár Emil: Visszaemlékezésem az első szovjet katonára 3/54
Leskó László: Együd Árpád öröksége 4/63
†Martin György: Pesovár Ferenc (1930—1983) 5/51
Mándics Mihály: Jubilál a csávolyi krónika-írás és a falumúzeum 3/59
Máté György: Helytörténeti gyűjtemény Nagymaroson 3/58
Mező István: Két döntés, amely meghatározó volt az életemben 3/53
Nagy Ferenc: Honismereti gyűjtemény Ibányban 6/60
Nemeskürty István: Játékkal a haza megismeréséért 2/44
Dr. Ördög Ferenc: A földrajzinév-gyűjtés helyzetéről 2/48

- Páll István:** Tájház Vaján 5/47
Róka Gyula: Falutörténet fiataloknak 5/49
Szathmári Károly: Enekkari Emlékszoba Hajdúszovátón 1/46
Szárász Pál: A galántai vasútállomás 2/47
Széll Jenő: Táncház-seregszemle 5/46
Szilágyi Miklós: Bárdosi János (1933—1983) 1/50
Dr. Timaffy László: Honismereti tanácskozás Köveskálón 2/51
Tóth László: Vasi honismereti továbbképző, 1984. 6/61
Tóth László: A körmendi néprajzi magángyűjtemény 3/61
Virt László: A szlovákiai magyarok művelődési tábora, '83 1/40
Z. Urbán Aladár: Honismereti kerékpártúra az Ipoly mentén 2/52

KÖNYVESPOLC

- Alexay Zoltán:** Szigetköz (*Tuba László*) 1/63
Arany János-könyvek (*Szilágyi Ferenc*) 1/58
Ács Zoltán: Franz Simon: Bäuerliche Bauten und Geräte Südburgenland und Grenzgebiet 1/61
Balázs Géza: Magyar Névtani Dolgozatok 1—32. 5/59
Balogh Ferenc: Debreczeni László, az építő-és iparművész (*Sándor László*) 2/57
Dr. Bedécs Gyula—Székely András Bertalan: Helytörténeti kiadványok a Mura mentéről 6/melléklet
Bél Mátyás emlékezete (*Szijártó István*) 5/57
Béres András: Arra van egy köhid rakva... (*Gunda Béla*) 1/60
A Borsodi Szemle repertórium (1968—1977) (*Viga Gyula*) 1/62
Budai Ilona: Hadikfalvi székely népdalok 2/60
Castrum Novum (*Szárász Pál*) 5/62
Csorba Csaba: Magyar történeti fogalomgyűjtemény I—II. 2/55
Domokos Pál Péter Három könyve a moldvai magyarokról (*Dr. Polgárdy Géza*) 5/54
Dóka Klára: Somogy megye múltjából 3/64
D. Varga László: Gágyor József: Megy a gyűrű vándorútra I—II. 1/61
Fekete Gyula könyvei (*Szijártó István*) 5/53
Dr. Gazda István: A magyarországi honismereti irodalom 1944-ben 6/melléklet
Gágyor József: Megy a gyűrű vándorútra I—II. (*D. Varga László*) 1/61
A Gömöri Múzeum Híradója (*Liszka József*) 2/59
Gunda Béla: Béres András: Arra van egy köhid rakva... 1/60
Hadikfalvi székely népdalok (*Budai Ilona*) 2/60
Hajdú D. Dénes: Őrség-Alsóőr I. 2/57
Harza Lajos: Kúnyszabó Ferenc: És ég az oltár 6/62
Havas Gáborné: Jakabos Ödön: Indiai Úti-napló 5/58

Helytörténeti kiadványok a Mura-vidékről
(*Székely András Bertalan—Dr. Bedécs Gyula*) 6/melléklet

Horváth Lajos: Bag története (*Dr. Kanyar József*) 2/56

Jakabos Udön: Indiai Útinapló (*Havas Gáborné*) 5/58

Dr. Kanyar József: Horváth Lajos: Bag története 2/56

Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok II. (*Zika Klára*) 1/59

Kilenc kéve hány kalangya? (*Kovács Ágnes*) 2/61

Kovalovszky Miklós: Négy kiadvány Székesfehérvárról 1/56

Kovalovszky Miklós: Pesovár Ferenc: A juhait kereső pásztor 5/melléklet

Kovács Ágnes: Kilenc kéve hány kalangya? 2/61

Kóbor László: Hazánk Moldova György könyveiben 1/53

Kúnszabó Ferenc: És ég az oltár (*Harza Lajos*) 6/62

Liszka József: A Gömői Múzeum Híradója 2/59

Magyar Névtani Dolgozatok 1—32. (*Balázs Géza*) 5/59

Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I—II. (*Csorba Csaba*) 2/55

Mocsáry Antal: Nemes Nógrád vármegyének történelmi, geographiai és statisztikai eseméltetése I—IV. Pest, 1826. (*Pálmány Béla*) 1/57

Moldova György könyvei (*Kóbor László*) 1/53

Nagy Károly: Beszélnek a régi kövek Ózd környékén (*Veres László*) 2/58

Négy kiadvány Székesfehérvárról (*Kovalovszky Miklós*) 1/56

Órség-Alsóór I. (*Hajdú D. Dénes*) 2/57

Pálmány Béla: Mocsáry Antal: Nemes Nógrád vármegyének történelmi, geographiai és statisztikai eseméltetése I—IV. Pest, 1826. 1/57

Pesovár Ferenc: A juhait kereső pásztor (*Kovalovszky Miklós*) 5/melléklet

Dr. Polgárdy Géza: Domokos Pál Péter Három könyve a moldvai magyarokról 5/55

Sándor László: Balogh Ferenc: Debreczeni László, az építő- és iparművész 2/57

Simon, Franz: Bäuerliche Bauten und Geräte Südburgenland und Grenzgebiet (*Ács Zoltán*) 1/16

Somogy megye múltjából (*Dóka Klára*) 3/64

Szárz Pál: Castrum Novum 5/62

Székely András Bertalan—Dr. Bedécs Gyula: Helytörténeti kiadványok a Mura vidékéről 6/melléklet

Szijártó István: Bél Mátyás emlékezete 5/57

Szijártó István: Fekete Gyula könyvei 5/53

Szilágyi Ferenc: Arany János-könyvek 1/58

A Tábortűz (*Z. Urbán Aladár*) 6/64

Tuba László: Alexay Zoltán: Szigetköz 1/63

Veres László: Nagy Károly: Beszélnek a régi kövek Ózd környékén 2/58

Viga Gyula: A Borsodi Szemle repertórium (1968—1977) 1/62

Zika Klára: Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok II. 1/59

Z. Urbán Aladár: A Tábortűz 6/64

FÓRUM

Dr. Kovássy Zoltán: Mikor született Gábor Aron? 6/melléklet

Polner Zoltán: Védelmet a Kun-kereszteknek! 5/64

Zelnik József: Történelem—hiedelem 5/63

HÍREK

Bálint Sándor hagyatékának kuratóriuma 5/44

Császár Péter: Isztkázon felavatták Nagy László szülőházát 4/borító

Fehérváry Magda: Kenderfeldolgozás Dél-nyugat-Szlovákiában 3/42

Hajdú Demeter Dénes: Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napok 1/62

Hajdú D. Dénes: Györffy István Emlékülés 3/63

Kerekgyártó Mihály: Múzeum és iskola parkjában 1/64

Dr. Kovács András: A Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Kör IV. Konferenciája 6/49

Dr. Morvay Péter kitüntetése 5/52

Dr. Szamosujvári Sándor: Honismereti szakörvezetők tanácskozása Debrecenben 5/20

Tiszteletadás Csomakörösön 5/44

Vigh Péter: Kőrösi Csoma Emlékmű a Pilisben 3/42

Zóka László: Almamellék 800 éves 1/64

GYÜJTÉSI ÚTMUTATÓ

Bihari Anna—Pócs Éva: A karácsonyi ünnepkör 3/melléklet

Virt István: A halottas szokások és hiedelmek vizsgálata 4/melléklet

PÁLYAZAT

Az 1984. évi XXXII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat 2/melléklet

Fejős Zoltán: Az 1983. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke 2/melléklet

Magyarország fényképeken akció 5/borító

Sárospataki helytörténeti pályázat 4/28

Széchenyi emlékhelyek felkutatása 3/melléklet

Üzemünk életének egy éve 1/borító

55983
1984/1

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Arany László: A magyar emigráció mozgalmái. Gondolkodó magyarok. Magvető, 1983. 104 old.

Bakony Péter: Téboly—Terápia—Stigma. Magyarországi felfedezése. Szépirodalmi, 1983. 512 old.

A magyarországi elmeorvoszat területéről készített szociográfiai felmérést a szerző.

Bános Tibor: Újra kezdődik a játék 1945—1949. Magvető, 1983. 520 old.

A felszabadulás utáni színházi élet újraindulását mutatja be.

Berze Nagy János dr.: Nap és tükör. Szerk.: *Dr. Banó István és dr. Fülöp Lajos.* A Baranya megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztályának kiadása, Pécs, 1982. 382 old.

Néprajzi és népnyelvi tanulmányok és gyűjtések.

Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Akadémiai, 1983. 298 old.

Bükki nemzeti park. Szerk.: *Sándor András.* Mezőgazdasági, 1983. 464 old.

Cigányok, honnét jöttek — merre tartanak? Szerk.: *Szegő László.* Kozmosz Könyvek, 1983. 386. old.

Báthory János: A „cigánykérdés”, *Végh Mária:* A romológiai kutatások története, *Tomka Miklós:* A cigányok története, *Szönyi János:* A cigányok sorsa a fasizmus éveitől, *Szegő László:* A cigány nyelv, *Szegő László:* A cigány népköltészet, *Szegő László:* A hagyományos cigány közösségek belső szerkezete, *Kozák Istvánné dr.:* A cigányok a társadalmi munkamegosztásban, *Farkas Pál:* Cigány szokások, *Rostás-Farkas György:* A cigányok hiedelemvilága, *Szegő László:* A cigány irodalom, *Olsvai Imre:* A magyarországi cigányság zenei hagyománya, *Martin György:* A cigányság táncművelése, *Bencsik János dr.:* A cigányság népművészete, *Karsai Ervin:* A cigányok lakásépítési módjai, *Huszóczy Miklós:* A cigány lakosság lakásgondjai, *Hor-*

váth Mihály dr.: A cigány lakosság egészségügyi helyzete, *Kotnyek István:* A cigány gyermekek oktatása, *Póli Tamás:* A cigányok törekvései sorsuk megváltoztatására, A Cigányok Nemzetközi Szervezete, *Végh Mária:* A romológia magyar nyelvű irodalmának válogatott bibliográfiája.

Deák István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848—1849-ben. Gondolat, 1983. 640 old.

Az Egyesült Államokban élő történész felvázolja Kossuth és a szabadságharc történetét.

Demény Lajos: Bethlen Gábor és kora. Politikai Kiadó, Bukarest, 1982. 211 old.

Ézsás Anikó—Szakály István: Pusztuló műemlékeink nyomában. RTV—Minerva 1983. 104 old.

Fejes Imre: Veszprém megye közigazgatási beosztása és tanácsi vezetői. (1945—) 1950—1981. Kiadja a Veszprém megyei Levéltár, Veszprém, 1982. 296 old.

Györfly István: Alföldi népelet. Válogatta, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta *Selmeci Kovács Artilla.* Gondolat, 1983. 511 old.

Az ősi magyar földművelés, Az alföldi pásztorélet, Pásztorépítkezés, A rétes emberek, Takarás és nyomtatás, A matyó summás, A hazai festőnővények és a velük való népi festési módok, A kunok megtérése, A hajdúk eredete, A matyók, Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai, Kunhalmok és telephelyek a karcagi határban, Az alföldi kertés városok, A magyar tanya, Telekformáink, A régi alföldi falvak és házak, Az alföldi parasztház, A tőzgevetés, A régi utak, A csárda, A régi vásárok, A nagykun viselet a XVIII. században, A magyar szűr, A cifraszűr, A magyar népi ruhahímzések, Húsvéti népszokások, A káromkodás, Farkasgégén eresztett, A magyar tánc, A néphagyomány és a nemzeti művelődés.

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XX. Szerk.: *Viga Gyula* közreműködésével *Szabadfalvi József*. Miskolc, 1981. 238 old.

M. Kozák Éva: Régészeti kutatások a szalonnai ref. templomban, *Schönerer Pusztai Ilona*: A szalonnai ref. templom helyreállítása, *Hokkyné Sallai Marianne*: A szalonnai református templom középkori falképei, *Bécsi János–Péter Attila*: A szalonnai ref. templom falképeinek helyreállítása, *Détsy Mihály*: A sárospataki egykori trinitárius kolostor építéstörténete, *L. Wolf Mária*: Adatok Abaúj vármegye középkori településrendjéhez, *Dobrossy István–Kárpáti László*: A Mindszenti templom építéstörténete és műtárgyai, *Veres László*: A szecesszió térhódítása Miskolcon a század elején, *Peterscsák Tivadar*: Az első képes levelezőlapok, *Szabadfalvi József*: Egy XVII. századi méhéskönyv kéziratos variánsa, *Viga Gyula*: A XIX. századi adatok a miskolci vásárok rendjéhez, *Pisztora Ferenc*: A pszichiátriai kórrajzokban rejlő folklorisztikai információk jelentősége a szellemi néprajz számára.

Hevesi Honismeret, 2. A HNF Heves megyei Bizottsága kiadványa, Eger, 1983. 90 old.

Mészáros Albert: A honismereti mozgalom Heves megyében, *A. Varga László*: A honismeret Heves megyei Levéltárban található forrásai, *Guszmán Nagy Ágnes*: A Heves megyei Könyvtár helyismereti gyűjteménye, *Csiffáryné Schwalm Edit*: Útmutató a summáshagyományok gyűjtéséhez, *Kriston Vízi József*: Kérdőív a falusi színjátszás hagyományai Heves megyében című téma

gyűjtéséhez, *Peterscsák Tivadar*: Kérdőív az erdő néprajza című téma gyűjtéséhez, *Csiffáry Gergely*: A történeti fényképek gyűjtéséről, *Fűkőh Levente*: Legányi Ferenc, a természetbúvár, *Erdész Judit*: A tárgyalkotó népművészek Heves megyei szervezeteiről.

Hungarológiai Értesítő, 1982. 1–4. sz. A nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Folyóirata. Főszerk.: *Béla Miklós*. Budapest, 1983. 675 old.

Izvorul, 1983/1. Szerk.: *Petru Silaghi*. Kiadja a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége, Gyula, 1983. 48 old.

A román nyelvű tanulmányok magyar címei: *dr. Bencsik János*: A tejtoltó galaj a román és szerb Iván-napi szokásokban, *Martin, Erúlia*: A szüléshez kötődő szokások a méhkeréki románoknál, *Borza Lucia*: A kender, a fonal és a vászon, *Botea, Maria*: Az emberi test, hiedelmek és babonák.

Joó Rudolf: Önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság. Kossuth, 1983. 160 old.

Részletesen ismerteti a nemzeti önrendelkezés lenni elveit, és azok érvényesítését a Szovjetunióban, nemzetiségi politikájában. Elemzi a több nemzetiségű szocialista országok (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) nemzetiségi politikáját. Mivel több nyugati országban az utóbbi években drámaian előtérbe került a nemzetiségi probléma, ennek okait és a megoldás körüli harcokat ismerteti.

Kedves munkatársunk!

Az 1984. évi XXXII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat felhívásának teljes szövegét a következő számban közöljük. Már most hírül adjuk azonban, hogy a pályázat keretében **KARÁCSONY 1983.** címmel rendkívüli pályátételt hirdetnek meg – a szokásos évi pályázati témák mellett. Pályázni kérdőív feldolgozásával lehet, amit a Néprajzi Múzeumtól igényelhetnek az érdeklődők. A kérdőíves felmérés célja, hogy a mai karácsonyi szokások, karácsonyi ünnepek sajátosságait felderítsük, falun és városban egyaránt. A pályamunkákat közvetlenül a Néprajzi Múzeum címére (Bp. Kossuth Lajos tér 12. 1055) 1 példányban, 1984. augusztus 1-ig kell beküldeni. A beérkező munkákat több tagú zsűri bírálja és a legkiválóbbakat külön díjakban részesíti. Eredményhirdetés az 1984. évi Gyűjtőpályázat keretében, 1984. december elején lesz.

Néprajzi Múzeum Gyűjtésszervező Csoport

Kecskemét népessége és társadalma. Összeállította a KSH népességstatistikai főosztálya. Statisztikai, 1983. 320 old.

Kellner György: Magyar antifasiszták Angliában, 1940–1945. Tények és tanúk. Magvető, 1983. 208 old.

Kiskőrös történetének irodalma. Szerk.: *Liszes László*. Kiadja a Petőfi Sándor Városi-Járási Könyvtár, Kiskőrös, 1982. 205 old. és 51 kép.

Kókay György: Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában. Akadémiai, 1983. 270 old.

Kós Károly: „Kőből, fából házat... igékből várat”. In memoriam Kós Károly 1883–1983. Magvető, 1983. 304 old.

Az ünnepi antológia Kós Károly-írásokból és róla szóló emlékezésekből áll. Kevésbé ismert, vagy sohasem publikált írások, valamint kortársi emlékezések és interjúk.

Kölcsey Antónia naplója. A szöveget válogatta, gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta *Gábor Júlia*. Magvető, 1982. 300 old.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1981–1983. Szerk.: *Für Lajos* Budapest, 1983. 485 old.

A tartalomról: *P. Hartványi Borbála*: Kora Árpád-korból származó búza a honti ispánsági várból, *P. Erményi Magdolna*: Gyümölcstermesztés a nagyuradalmakon a XVIII. században, *Für Lajos*: A zöldségtermesztő tanyák kialakulása, *Pintés János*: A Duna–Tisza közti szőlőterületek alakulása a századforduló idején és a két világháború között, *Csoma Zsigmond*: Adatok a dél-burgenlandi paraszti borkereskedelemhez és bormérésekhez, *N Kiss István*: Az agrár monokultúrák és Mo. aktív külkereskedelmi mérlege, 16–18. század, *Mártha Zsuzsanna*: A baromfi és termékei a magyar külkereskedelmi forgalomban az 1920–1938-as években, *V. Góz Gabriella*: A szarvasmarha-törzskönyvezés jelentősége a fajtaváltások korában Magyarországon, *Knézy Judit*: Somogy megye jobbágyparaszti népének csoportjai és gazdálkodása a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig, *Fülöp Éva Mária*: A Tata–Gesztési Eszterházy-uradalom gazdasági szabályozása a XVIII. század első felében, *Réz Gyula–Várhidy Imre*: Adatok a hazai gőzcséplés és gőzkezelés kezdeteihez, *Vajkai Zsófia*: Malom-típusok és a molnármesterség a XIX. századi Magyarországon II., *Vasvári Mihály*: Békéscsaba száraz-, szél- és vízimalmái, *Kotlár Károly*: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum XIX. századi vadászfegyvereinek rövid fejlődéstörténeti áttekintése, *Takács Imre*: Földművelésügyi közigazgatásunk és az érdekképviseletek kapcsolatai a tanácsigazgatás létrejöttéig.

Magyarország megyéi, Nógrád. Kossuth, 1983. 160 old.

Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I. II. Szerk.: *Bán Péter*. Kiadja a Heves megyei Levéltár, Heves megye Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztályának támogatásával, Eger, 1980. 1064. old.

Az Abszolútizmustól a Zsupánig értelmezi a különböző történelmi fogalmakat.

Martonné Homok Erzsébet: Családi krónika. Gondolat, 1983. 459 old.

A szülői ház, A mi nemzedékünk, Menyecske-sors, Háborúban, Formálódik az új világ, A közösen, Testvéreim életútja a felszabadulás után, Az én családom krónikája, A közélet sűrűjében, Nyugdíjban.

Merényi László: Az őszirózsás forradalom, Akadémiai, 1983. 164 old.

A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 19. Szerk.: *Viga Gyula* közreműködésével *Szabafalvi József*. Miskolc, 1982. 195 old.

A tartalomról: *Balassa M. Iván*: A tájházak muzeológiai és műtárgyvédelmi kérdései, *Olajos Csaba*: Borsod-Abaúj-Zemplén megye népi építészeti emlékei és azok védelme, *Korompay Katalin*: Mezőkövesd településrendjének kialakulása, *Barbaky Péter*: Településszerkezeti vizsgálatok a Mezőségben, *Cseri Miklós*: Adatok Szuhafő népi építkezéséhez, *Mezősi József*: Tüzelőberendezések Közép- és Kelet-Szlovákiában, *Lovász Emese*: A diósgyőri pálos kolostor 1973. évi feltárása, *Veres László*: A miskolci nyomdászat kezdetei, *Páll István*: BAZ megyei pécényomók a nyíregyházi Józsa András Múzeum gyűjteményében, *Dobrossy István*: Vendéglátó házak, fogadók Miskolc és Mindszent határára a 18–19. században, *Tóth Péter*: A szőlőhegyek védelme Sajószentpéteren a XVIII. században, *Szikora András*: Adatok Miskolc és környéke galambtenyésztésének történetéhez, *Selmeczi Kovács Attila*: Kézimalmok a Zemplén-hegyvidéken, *Ujváry Zoltán*: Gömöri adatok a Mátyás munkakörhöz, *id. Kardos László*: Egy mezőcsáti parasztköltő a XIX. században, *Viga Gyula*: Battyai Zsigmond levelei a Herman Ottó Múzeumban, *Hankóczy Gyula*: A Herman Ottó Múzeum citerái, *D. Varga László*: Ung vidéki faragó pásztorok, *Petercsák Tivadar*: Adatok a hegyközi népi állatgyógyításhoz, Szlovákiai Téka.

Nagy Imre: „Ahogy Csikba megérkeztem” Emlékezések. Európa, 1983. 416 old.

A 90 éve, Csíkszögödön született festőművész önéletrajzá, valamint a róla szóló cikkeket, valomásokat tartalmazza.

Nagy László: Hajdúvitézek. Zrínyi 1983. 320 old.

Nagy László: „Kuruc életünket megállván csináljuk...” Akadémiai, 1983. 320 old.

Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelemben.

Pál Balázs: Kós Károly. Akadémiai, 1983. 35 + 32 old.

Pethő György: Közlekedés. Nemzet és emlékezet. Magvető, 1983. 335 old.

A könyv cselekménye egyetlen napon és éjszaka játszódik az öreg Szendrey villájában, a kiegyezés előtt egy, Petőfi halála után tizenhét évvel.

Pomogáts Béla: A transzszilvánizmus. Akadémia, 1983. 210 old.

A transzszilván gondolat, a romániai magyarság jellegzetes ideológiája az 1920-as és az 1930-as években, az erdélyi történelem liberális hagyományaira támaszkodott: Erdély magyar, román és német lakosságának egymásra utaltságát hangoztatva hirdetett hűséget a szülőföldhöz és az anyanyelvhez.

Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918–1945. Közreadja *Pernecki Mihály*. Kossuth, 1983. 384 old.

A szerző altábornagy, törvényhatósági bizottsági tag, országgyűlési képviselő volt. Pályafutása során a horthysta politika támogatásától eljutott a rendszer kemény bírálataig. Könyve betekintést enged a Horthy-rendszer uralkodó köreinek és különféle intézményeinek kulisszatitkaiba.

Siklós László: Gyerekek veszélyben, Szépirodalmi, 1983. 512 old.

Tényfeltáró interjúk, riportok a veszélyeztetett helyzetben levő gyermekek sorsáról.

Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 14. Szerk.: *Kanyar József*. Kaposvár, 1983. 421 old.

Borsa Iván: A Somogy megyei levéltár Mohács előtti oklevelei, *Komjáthy Miklós*: A somogyi konvent II. Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban (14.), *Dobai András*: Somogy megye az első katonai felvétel idején, *Kanyar József*: Somogy vármegye könyvtárának története (1816–1950), *Komjáthy Miklós*: A delegáció első ülészaka és első elnöke, *Erdősi Ferenc*: Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a XIX–XX. században. A vasúthálózat, *Andrássy Antal*: A kaposvári kommunisták pere 1933-ban, *Tilkovszky Lóránt*: Egy el nem hangzott Bajcsy-Zsilinszky-beszéd, *T. Mérey Klára*: Somogy megye gyáriparának helyzete a második világháborúban és az azt követő években, *Szili Ferenc*: Dél-Dunántúl cukorrépa-termesztése és a Kaposvári Cukorgyár (1944–1948) (5), *Deákvarga Dénes–Szigetvári György*: Somogy megye népessége és településhálózata (1960–1980).

Spira György: Négy magyar sors. Nemzet és emlékezet. Magvető, 1983. 120 old.

Széchenyi István, Batthány Lajos, Petőfi Sándor és Kossuth Lajos sorsát, életútját, szándékait vizsgálja.

Szeged története I. Szerk.: *Kristó Gyula*. Kiadja a Szeged Megyei Városi Tanács megbízásából a Somogyi Könyvtár. Szeged, 1983. 810 old.

A nagyfejezetek címei: A megtelepedés termé-

zeti feltételei, A táj a magyar honfoglalás előtt, A város kialakulása (895–1242), A királyi város (1242–1543), A török megszállás alatt (1543–1686).

Szécsényi Honismereti Híradó, 1982/2. A HNF Nagyközségi Bizottsága, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Baráti Köre szécsényi helyi csoportja és a Nagyközségi Művelődési Központ Honismereti Munkabizottságának kiadványa, Szécsény, 1983. 111 old. (kézirat).

A tartalomból: *dr. Papp Lajos*: Szécsény állategészségügyi helyzete az utóbbi 60 év alatt, *Sümei János*: A szarvasmarha-tenyésztés Szécsényben a magángazdálkodás idején (1920–1960). *Id. Mezőfi Jánosné*: A kender termesztése és előkészítése a szövésre, *Fasching Károlyné*: Olvasótábor Szécsényben, *Ceglédi János*: Megnyílt a harmadik orvosi rendelő, *Krafft János*: Szövetkezet az iskolában, *Balla Géza*: Szécsény vízellátása, *Hársfi Mária*: Két mgtsz egyesülete, *Horváth Béláné*: Hírek a Múzeumbaráti Kör életéből, *Pálmány Béla*: Két szécsényi céh kiváltságlevele 1617-ből II., *Majdán Béla*: A reformkori Szécsény zsidó és honoraciór lakói, *Antal Károly–Öze János*: Az 1964. évi műemlékvédelmi felmérés Szécsényben, A Nagyközségi Pártbizottság felhívása a 650. évforduló megünneplésére, A híradó eddigi 5 évfolyamának tartalomjegyzéke.

Talpassy Tibor: A magyar színjátszás hőskora. Móra, 1983. 352 old.

Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik” Akadémiai, 1983. 370 old.

Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon.

Táboros Sándor dr.: A mezőcsáti járás történelme a két forradalom időszakában (1918–1919). Kiadja a Művelődési Központ és Könyvtár, Mezőcsát, 1982. 300 old.

Tüskés Tibor: Illyés Gyula. Arcok és vallomások. Szépirodalmi, 1983. 456 old.

Vasi Honismereti Közlemények, 1983. Kiadja a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központja, Szombathely, 1983. 58 old.

A tartalomból: *Bariska István*: Vas megye honismereti mozgalma, *Csiszár Károly*: Az Őrség költői, *Róka Gyula*: A vasiak Budapesti Baráti Köréről, *Henics Zoltánné–Gellértné Szikszai Edit*: Az Őrszentpéteri Bakszeri Hegyközség Protocolluma (1809–1913), *Kovács Antal*: Rögínfü, *Sátori Vilmosné*: Múzeumavatás Szentgotthárdon, *Nagy Imre*: Az Őrség készülő bibliográfiájáról, *Tilcsik György*: Várostörténeti kiállítás nyílt Szentgotthárdon.

Wesselényi István: Sanyarú világ. Napló, 1703–1708. I. 1703–1705. Közzéteszi *Magyar András*. Kriterion–Gondolat, 1983. 730 old.

1984/1

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XII. évfolyam

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Dr. Gőcze Rezső: Szülőföld-ismeret a honismereti szakkörökben . . .	3
Győrffy István és a moldvai csángómagyarok (Hajdú D. Dénes) . . .	5
Kétszázötven éve született Kempelen, a varázsló (Vörösmarty Géza)	9

HAGYOMÁNY

Az újabb hazai régészeti feltárásokról, II. (Tóth Endre)	11
Az egykori máramarosszigeti jogakadémiáról (dr. Kovássy Zoltán) . .	14
Földváry Károly, a „bátrak legbátrabbja” (ifj. Kálmán Gyula)	18
A Budapesti Központi Tejcsernok Szövetkezet. (1883–1916) (Várhidly Imre)	19

TEREMÉS

A ceglédi Győrffy István táj- és népkutató csoport (Hidvégi Lajos) . .	21
A Varjú-tanya (Katona Imre)	23
A Mezőföld tájnevééről (Lukács László)	26
A kassai Miklós-börtön (Görcsös Mihály)	28
Szerellemmel és születéssel kapcsolatos szokások és hiedelmek az Ipoly mentén (dr. Csáky Károly)	30
Dunaszentgyörgyi emlékek (dr. Dömötör Sándor)	33
Petőfi-versből népballada (dr. Timaffy László)	35

KRÓNIKA

A honismereti táborokról	
Székely Bertalan Közművelődési Tábor, Szada (Kincses Károly)	37
Az első Borsod megyei néprajzi tábor (Balázs Géza)	39
A szlovákiai magyarok művelődési tábora, '83 (Virt László) . .	40
Honismereti tábor, Gergelyugornya (Jávor Ágnes)	42
Helytörténeti múzeum Hajdúszoboszlón (dr. Juhász Imre)	44
Énekkari Emlékszoba Hajdúszováton (Szathmári Károly)	46
A sümegi Darnay-gyűjtemény (Cséby Géza)	47
Bárdosi János (1933–1983) (Szilágyi Miklós)	50
Hazánk Moldova György könyveiben (Kóbor László)	53
Négy kiadvány Székesfehérvárról (Kovalovszky Miklós)	56
Mocsáry Antal: Nemes Nógrád Vármegyének Historiái, Geographiai és Statistikai Esmertetése, I–IV. (Pálmány Béla)	57
Arany János-könyvek (Szilágyi Ferenc)	58
Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok II. (Zika Klára) . . .	59
Béres András: Arra van egy kőhid rakva . . . (Gunda Béla)	60
Gágyor József: Megy a gyűrű vándorútra, I–II. (D. Varga László) . .	61
Franz Simon: Bäuerliche Bauten und Geräte (Ács Zoltán)	61
A Borsodi Szemle repertórium (1968–1977) (Viga Gyula)	62
Alexay Zoltán: Szigetköz (Tuba László)	63

KÖNYVESPOLC

Honismereti Bibliográfia (melléklet)	
A Honismeret 1983. évfolyamának tartalomjegyzéke (melléklet)	
Az első borítón: Részlet a századi közművelődési tábor kiállításából (Kincses Károly felvétele)	

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Zoltán dr., történész, KMI, Bp. – Balázs Géza, az ELTE Bölcsészettudományi Karának hallgatója, Bp. – Csáky Károly dr. tanár, Ipolyság – Csóby Géza, a Goldmark Károly Művelődési Központ igazgatója, Keszthely – Dömötör Sándor dr., a Népművelési Intézet ny. főelőadója, Bp. – D. Varga László kollégiumi nevelőtanár, Nagykapos – Görcsös Mihály dr. külső munkatárs, Kassa – Göcze Rezső dr. ny. iskolaigazgató, Keszthely – Hajdú D. Dénes üzemgazdász, Bp. – Hidvégi Lajos ny. tanár, Cegléd – Jávor Ágnes, a KPVDSZ Művelődési Központjának népművelője, Bp. – Juhász Imre dr. gimnáziumi tanár, Hajdúszoboszló – Katona Imre, az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője, Bp. – Kálmán Gyula ifj. tanár, Csorna – Kincses Károly, a Művelődési Központ igazgatóhelyettese, Gödöllő – Kovalovszky Miklós, az MTA Nyelvtudományi Intézetének ny. tud. főmunkatársa, Bp. – Kovássy Zoltán dr. ny. ügyvéd, Bp. – Kóbor László, a Fórum szerkesztője, Bp. – Lukács László, az István király Múzeum muzeológusa, Székesfehérvár – Pálmány Béla dr., az Új Magyar Központi Levéltár tud. főmunkatársa, Bp. – Szathmári Károly, a Járási Hivatal elnöke, Debrecen – Szilágyi Ferenc dr., a KLTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének tud. főmunkatársa, Debrecen – Szilágyi Miklós dr., a Népzei Múzeum osztályvezetője, Bp. – Timaffy László dr. ny. tanár, Győr – Tóth Endre dr. a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa, Bp. Tuba László, a Városi-Járási Könyvtár igazgatója, Mosonmagyaróvár – Várhidy Imre, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum muzeológusa, Bp. – Viga Gyula dr., a Herman Ottó Múzeum osztályvezetője, Miskolc – Virt László technikus, Bp. – Vörösmarty Géza publicista, Pozsony – Zika Klára újságíró, Bp.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE
TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24., Telefon: 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig. Készült 5000 példányban 4 (B/5) ív terjedelemben 83 3646 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta – Elfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi Hírlap-irodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással. Ára: 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149).

Szülőföldismeret a honismereti szakkörökben

A család életmódja is elősegítheti a gyermekek történelemszemléletének alakulását. A közös beszélgetések során hallott események, helyi mondák, érdekes történetek, értékelések és állásfoglalások észrevétlenül beépülnek a gyermeki tudatba, befolyásolják szemléletét, irányítják érdeklődését.

Az elmúlt évtized társadalmi-gazdasági változásai hatottak a családok belső életére is: egyre ritkábbak a beszélgetéssel töltött esték, a párbeszéd, a véleménycsere szülők és gyermekek között. Részben ez is magyarázza, hogy „... a mai gyermek társadalomképe szegényes, elmaradott”. Ezt a hiányt ellensúlyozhatja az iskola olyan alkalmak szervezésével, ahol a tanulók őszintén elmondhatják véleményüket, a különböző forrásokból szerzett ismereteiket: szerepelhetnek. Az önálló véleménynyilvánítás kiváló fóruma lehet a *honismereti szakkör*. Iskolánkban az alábbi témakörök feldolgozásával segítettam a társadalmi problémák iránti érdeklődés felkeltését.

Az 5. osztályban az északról délre futó zalai dombok egyikének keleti peremére települt *Zalaszentbalázs* természeti környezetét vizsgáltuk, elemeztük a falu topográfiai és forgalmi fekvését, a gazdálkodás feltételeit. Hogyan érvényesül déli határhelyzetünk éghajlatilag és a növényvilágban? Milyen szerepe volt a víznek és a szélnek a mai felszín kialakításában? A környező falvak fekvése alapján könnyen megértették a tanulók az ármentes térszintek (a kavics-, lösz-, agyag- és homokdomborok) szerepét, a falumag kialakulását, az érintett községek bel- és külterületének változását, s az itt élők munkájának hatását a földrajzi környezetre.

Közös sétáink során készült felvételeinkből színes diaszorozatokat szerkesztettünk, így a tanulók még hatásosabban érzékelhették a táj hangulatát, esztétikumát.

A 6. osztályban azt vizsgáltuk, hogyan éltek, gazdálkodtak a jobbágyfalu lakói. Milyen volt a jobbágyközösség viszonya a feudális földesúri hatalomhoz? Hogyan változott a gazdálkodás rendje az évszázadok folyamán? Eredeti források felhasználásával kutattuk az árutermelés kibontakozását környékünkön a XVIII. században, a majorsági gazdálkodás elterjedését, s ennek társadalmi és gazdasági következményeit. A munkaeszközök fejlődését az ügyesebb tanulók rajzai szemléltették.

E témakör feldolgozását jól segítették a megyei levéltártól kapott seroxmásolatok: így pl. olvashattak a tanulók eredeti jobbágy panaszosleveleket, a község urbáriumát, a híres kilenc kérdésre adott válaszok alapján tanulmányozhatták a falu XVIII. századi gazdálkodásának mikéntjét, az „Összeírások” a jobbágyok vagyoni helyzetéről tájékoztattak, egy „Törvénybe idéző levél” 1848-ból jól érzékeltette a jobbágyfelszabadítást követő ellentéteket jobbágy és földesúr között.

A 7. osztályban arra kerestük a választ, hogyan alakította át a falu társadalmát, arculatát, külső formáját a tőkés termelési mód térhódítása. A birtokviszonyok változása, a parasztgazdaságok sorsa, a parcellák elaprózódása, a kereskedelem és az úthálózat kialakulása volt az első félévi anyagunk. Ez utóbbival kapcsolatosan részletesebben vizsgáltuk a közvetlen környezet településeinek funkcionális és térbeli kapcsolatát. A legtöbb esetben – a levéltártól kapott térképmásolatok alapján – maguk a tanulók fogalmazták meg a válaszokat.

A felfedezés élményével hatott a tanulókra az idősebbekkel való találkozás. Beszélgetéseik során kirajzolódott képzeletükben a közelmúlt állat- és kirakodóvásárainak képe, felkuttatták és ismertették a „Zalaszentbalázs és Vidéke Téglagyár Rt.” megalakulásának körülményeit, a megye első sajt- és vajüzemének, a helyi olajtűtő, valamint a börcönicei vízimalom működését. A legjobban sikerült leírásokat magnószalagon rögzítettük.

Fényképet készítettünk a még fellelhető háztípusokról, jellegzetes utcarészletekről, az összegyűjtött anyagból albumot szerkesztettünk: „Amiről a zalaszentbalázi házak beszélnek...” Kérdőív alapján adatokat gyűjtöttek a tanulók a házak építési idejéről, a felhasznált anyagokról, az építés módjáról, a lebontott és még meglévő gazdasági épületekről stb. Az összesített adatokat foglalkozásainkon felhasználtuk, s az album elemző részében értékeltük.

A 8. osztályban fő feladatunk volt a közelmúltat emberi és érzelmi valóságában bemutatni. Felkerestük a környékünkön fellelhető emléktáblákat (Landler Jenő, Szántó Béla, Öry Károly, dr. Mező Ferenc), s a konkrét dokumentumok és az idősebb emberek meghallgatása révén ismerkedhettünk a haladó erők képviselőinek életútjával. Beszélgettek a szakkör tagjai a háború életben maradt résztvevőivel, a halottak közeli hozzátartozóival, s közösen szerkesztett kérdőív segítségével összeállították a második világháború áldozatainak emlékkönyvét. Közvetlenül találkoztak olyan fogalmakkal, mint pl. levepte, munkaszolgálatos, deportálás, beszolgáltatás, légiaradó stb. A tanácsitkár mutatta be a község 1944. és 1945. évi halotti anyakönyvét, a tanulók megrendülve olvasták az ismerős neveket a Nemzetközi Vöröskereszt értesítéseiben és az anyakönyv bejegyzéseiben.

Vizsgáltuk: mit jelentett a mi falunk életében a „magyar falu évszázados követeléseinek kielégítése”. A földreform, a falu térbeli növekedése, „kinyújtózása”, a helyi politikai változások és a kulturális élet fellendülése részletes elemzés tárgya volt. Az ország társadalmi és gazdasági életének tudatos átalakítása milyen hatással volt a falu életére? Hogyan hatott az urbanizáció? A ma gondjai és feladatai című témával fejeztük be nemcsak a 8. osztályban végzett, hanem a négy éven át tartó szülőföld-ismereti munkát.

A közvetlen környezet alaposabb megismerésére épülő ismeretanyag jó eszköze volt a történelmi fejlődésment megértésének. Ha a gyermek sokat hall, s jól tájékozott a falujában élők mindennapi gondjairól, törekvéseiről, nagyobb érdeklődéssel fordul a megye, az ország múltja és jelene felé. A foglalkozásokat úgy szerveztem, hogy megismerjem a tanulók meglévő felfogását, hétköznapi tapasztalatait, s hogy ezeket beépítsék abba az összefüggérendszerbe, amely a történelmet jelenti. A honismereti munka befogadóképesebbé teszi a tanulókat, s kiváló lehetőség érzelmi és akaratú világuk megmozgatására: a személyiségfejlesztésre.

A végzett munka nem maradt csak a szakköri tagok élménye, az összegyűjt anyagot (diafilmek, albumok, magnófelvételek, fényképek stb.) az iskola nevelői is rendszeresen felhasználják munkájukban.

„Rendkívül fontos volna, hogy a néptanító a hagyományos népi művelődést jól ismerné, azt megbecsülné és értékelné. Az iskolai műveltséget ne a megbolygatott, vagy feldúlt néphagyomány romjaira, annak szilárdan álló falaira építené. Csak így lenne a munkájából igazi nemzeti műveltség, mely a hagyományos alapokon állva, magasabb fokon az európai műveltséget is tarthatná.”

Györfly István, 1939.

„Sokan – látva a nagy érdeklődést, a keresletet – maguk is népművészeti termelőkkel váltak. Úgy gyártják a népművészeti tárgyakat, mint az 1870-es években az úri emberek a népdalt, vagy 100 év előtt a nyelvújítók a magyar szókat, hozzáértés nélkül, a népművészet kiheverhetetlen kárára. Képzett néprajzi szakember kevés van, azok tudományukba elmerülve dolgoznak, a gyakorlati étellel nem törődnek. Így aztán hozzá nem értők, a jobbik esetben egyoldali műkedvelők bukkannak fel, mindenütt, ahol szakemberekre volna szükség, s ezek mondanak véleményt, adnak tanácsot a szakemberek helyett.”

Györfly István, 1939.

„Pedig Európa nem arra kíváncsi, hogy átvettünk-e mindent, amit az európai művelődés nyújthat, hanem arra, hogy a magunkéból mivel gyarapítjuk az európai művelődést!”

Györfly István, 1939.

Györffy István és a moldvai csángómagyarok

„*Én részemről egész életemben minden téren, mindenkor és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és magyar haza javát*” – írja *Bartók Béla* 1903-ban, az édesanyjának, Pozsonyba.¹ Az ifjú Györffy István nem ismerhette ezt a levelet, mégis ugyanúgy gondolkodott, mint három évvel idősebb kortársa. Talán a századforduló szellemisége tette, melyben mindketten szívvel-lélekkel benne éltek.

A nagy hatású néprajztudós és művelődéspolitikus munkássága legfőképpen az Alföld népéletéhez, ennek legsajátosabb népcsoportjához, a kunokhoz kötődik. A karcagi születésű, a táj népi sorsában nevelkedett fiatalembert érdeklődése már középiskolás korában szülőföldje, a Nagykunság pásztori életmódjának, népi műveltségének megismerése felé irányította. A kun etnikum iránt érzett vonzódását, a felvidéki Késmárkon töltött felső gimnáziumi évek eltérő tájélménye minden bizonnyal még tovább fokozta. Hozzásegítette, hogy felismerje a táj és a tájban élő ember alakította népi életmód kölcsönhatását. A Magas-Tátra lábánál elterülő kisvárosból a síksági életre visszapillantva bizonyára még jobban szembetűnt számára a szülőföld másabb értéke; a Felföldet „tán csodálta, ámde nem szerette”. Az alsó iskolai éavesztések miatt érettebb korára áthúzódo gimnáziumi évek alatt az ifjú Györffy látóhatára kitágult ugyan, de érdeklődési köre nem változott. Ezt továbbra is Karcag, a kun etnikai tudat határozta meg. Ez motiválta, hogy utolsó gimnáziumi éveiben egyre fokozódó érdeklődéssel fordult a magyarsággal rokon eredetű népmaradvány őstörténete, eredete felé. Bizonyos lehet, hogy végül is az ebből fakadó megismerési vágy vezeti el, érettségije előtti évben, a honfoglalás előtti magyarság utolsó szálláshelyére, a volt Kunország földjére: Moldvába.

Már a diák Györffy – akár később az érett tudós – nem elégedett meg a forrásanyagok tanulmányozásával: nélkülözhetetlennek tartotta a terepjárást, az így szerezhető friss tapasztalatokat. Húsvéti és nyári szünidejében, iskolás társaival, gyalogtúrákkal járta be a történelmi Magyarország majd’ minden vidékét, helyszínen szembesítve a tanult földrajzi, botanikai, művelődéstörténeti ismereteit. Minden évben így tette meg az utat Késmárk és Karcag között, de *Tőkés András* barátjával ilyen módon jutott el Késmárkról Fiuméba is. Majd 1903-ban tizenkilenc éves korában Moldvába.

A középiskolát még be sem fejezett, érettségi előtt álló tudós, erről az első romániai, moldvai útjáról akkor nem készített publikációt, úti benyomásait nem ismerjük. Mindössze egy, az édesanyjához írt képeslap tanúskodik önkéntes, gyalogos tanulmányútról.² Erről a gyűjtőútról később műveiben kevés közvetlen utalás található. Mégis az akkor szerzett helyszíni ismerete, tájékozódása, döntő módon érvényesült eljövendő tudományos pályafutásában. De hozzájárult ez az úti tapasztalat az 1917. évi bukaresti szakértői megbízás elnyeréséhez is.

¹ *Bartók Béla* levelei, Zeneműkiadó, 1976. 51. sz.

² *Györffy György* szóbeli közlése.

Aligha tévedünk, ha az utazás végső elhatározását Weigand 1902-ben Lipszében kiadott, a moldvai csángómagyarokról írt könyvének tulajdonítjuk.³ A neves német nyelvész ebben a munkájában a csángók nyelvének tanulmányozásán kívül, vázolja feltételezését a kun és a csángó, illetve a székely és a csángó népcsoportok kapcsolatára. Hasznos gyakorlati eligazítást kaphatott Györffy a tanulmányban felsorolt 130, csángómagyarok lakta moldvai falu helységnevéből. Magyar kutatók már a korábbi évszázadokban megállapították: a moldvai folyó- és településnevek, valamint egyéb földrajzi helymeghatározások jelentős része: magyar eredetű. Erre már Zöld Péter, a madéfalvi veszedelmek Moldvába menekült csíkszentléleki lelkész, de még korábban Bandinus, a moldvai katolikus csángómagyarok egyházi vizitátora, ugyancsak utal ismert jelentésében. Valószínű ettől az időponttól tudatosodik – az egyébként földrajzi indíttatású Györffyben –, a földrajzi helynevek gyűjtésének, elemző vizsgálatának jelentősége. Hasonlóan ösztönző erejű lehetett az úticél kiválasztásában, hogy ebben az időben, a század első éveiben, újra megjelent a magyar kutatók, kiváltképpen a nyelvészek érdeklődése, a moldvai magyarság iránt. Tudjuk, Györffy már késmárki tanulóévei alatt tagja lett a Néprajzi Társaságnak, előfizette az Ethnographiát. Rubinyi Mózes 1901-ben, Munkácsi Bernát pedig 1902-ben közli a társaság folyóiratában, a moldvai csángókkal kapcsolatos tanulmányait,⁴ melyek mintegy negyedszázadig, Domokos Pál Péter munkásságának kezdetéig, meghatározták a csángómagyarokról kialakult köztudatot.

A század első évtizede nem volt alkalmas időpont egy moldvai utazásra. Kevés kutató vállalta a helyszíni gyűjtéssel járó zaklatást, veszélyeket, amelyeket az első világháborút megelőző feszült politikai légkör teremtett. Közismert: ez időben a fiatal Bartók Béla is többször tervbe vette a moldvai magyar népcsoport meglátogatását. 1914 tavaszán írta belényesi román ismerősének: „Augusztusban pedig megyek Moldvába (csak meg ne verjenek nekem ajánlólevelet a Román Akadémiától, mert enélkül nem lehet ott semmihez sem fogni...”.⁵ Tudjuk: Bartók nem jutott el Moldvába. Ami nem sikerült a népzene gyűjtőnek, elérte a diák Györffy. Az utazás nehézségeire azonban később, 1917-ben kiadott egyik írásában ő is utal: „A román közigazgatás éberben őrködik, hogy idegen, főleg hazánkbeli magyar ember a csángókhoz ne férközhessen s tudomást ne szerezzen az ottani állapotokról... Ha közülünk néha-napiján valaki nyelvészeti, néprajzi, vagy földrajzi tanulmányokat óhajt tenni a moldvai csángók földjén, a román közigazgatás elháríthatatlan akadályokat gördít elébe.”⁶

Hazatérve moldvai yalagotúrájáról, helyszíni gyűjtéseit még évtizedek múlva is hasznosítja. A Földrajzi Közvéleményekben 1916-ban megjelent *Moldva* című tanulmánya,⁸ nem mai etnográfiai módszerekkel készült mű, inkább a földrajzi, gazdaságtani nézőpont uralkodik benne. De azért átfogóan tárgyalja Moldva népeinek történetét, földrajzi és gazdasági adottságát a századforduló időszakában. „Alig van szomszéd ország, mely olyan szoros történeti összefüggésben volna hazánkkal és a magyarsággal, mint Románia északi fele, az egykori Moldva fejedelemség” – közli, mint alapvető tényt, a bevezető mondatokban. Majd rövid népiségtörténeti áttekintésben vázolja a tatárjárás után, a volt Kunország helyén, Nagy Lajos király által alapított moldvai fejedelemség helyzetét és megállapítja, hogy ekkor „lakossága túlnyomórésztben magyar volt”. A moldvai székelyekben és csángókban, az erdélyi székelység természetes folytatását látja. Az igen pontos és részletes geográfiai leírás után vizsgálja Moldva lakosságának osztálytagolódását is, kiemeli az őslakosokat, az úgynevezett razeseket (részeseket), akik mint szabad birtokosok, többségükben csángók vagy már elrománosodott régi magyar telepések. Az egykori gazdasági adatokból megbízhatóan állítja össze Moldva szinte teljes mezőgazdasági és ipari teljesítőképességét. De közli lakossági statisztikát is Moldva soknemzetiségű lakosságáról. Megítélése szerint Moldvában, a századfordulón, mintegy 20%-ot tett ki a nemzetiségek aránya. Ebből a magyarság száma: 92 880 lélek. Ezt a statisztikát későbbi kutatók – így Domokos Pál Péter – megerősítik.⁹

Mivel a kutatók számára mindig nehézséget jelentett az összes csángó település bejárása, ezért nehezen ismerték fel az egyes vidékeken élő csángómagyarok eltérő nyelvi sajátosságait, így eredetüket sokáig tévesen ítélték meg. „A moldvai magyarság eredetét még mindig homály fedi” – írja a tanulmányban Györffy. „A régi írók az etelközi magyarság ivadéknak tartják, mások még a mongol pusztítás előtt

³ G. Weigand: Die Dialekte der Moldau un Dobrudscha. Leipzig, 1902.

⁴ Rubinyi Mózes: A moldvai csángók múltja és jelene. Ethnographia, 1901. Munkácsi Bernát: A moldvai csángók eredete. Ethnographia, 1902.

⁵ Bartók Béla levelei 322. sz.

⁶ Bartók Béla levelei 313. sz.

⁷ Györffy István: A moldvai csángók. A Vármegye, 1917. I. 20.

⁸ Földrajzi Közlemények, 1916. évf. XLIV. kötet 9. füzet

⁹ Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság, Csíksomlyó, 1931.

¹⁰ Györffy István: A kunok megtérése. Protestáns Szemle, 1925.

Csángó temetés (Halász Péter felvétele)

kivándorolt székelyeknek. Munkácsi Bernát megmagyarosodott kunoknak tartja őket, míg legújabbán Karácsonyi János Szlavóniából kiűzött husziták maradékának véli a csángókat. Voltaképpen mindegyiknek igaza van" – véli Györffy a csángók eredetéről, s erre később, *A kunok megtérése* című tanulmányában, 1925-ben még visszatér.¹⁰

A tanulmány részletes felsorolást ad azokról a – Györffy által ismert – településekről, melyekben a századforduló idején, számottevő csángómagyarság élt. Többek között megemlíti az alábbiakat (zárójelben a csángómagyarok arányszáma): Bogdánfalva (86%), Domafalva (87%), Dzsida falva (99%), Forrófalva (94%), Fundu Rekecsin (88%), Kalugyerpataka (96%), Klézse (93%), Ploszkucen (85%), Szabófalva (97%). Írásában kemény bírálattal illeti a tőkés-bojár Románia nemzetiségi politikáját, állítván, hogy „olyan tervszerűséggel és kegyetlenséggel nyomta el a közöttük élő szerencsétlen véreinket, amilyenre Európában kevés példát találunk. A csángómagyaroknak magyar iskolát állítani nem szabad. A templomban magyar istentiszteletet tartani nem szabad. . . A csángók azt is megköszönnék, ha csak annyi szabadságot tudnánk a részükre kieszközölni, amennyi nálunk a románoknak van." – A bojárság nemzetiségi politikája, a csángómagyarság *évszázados* sérelme, e társadalmi rend pusztulásával bukott a régi nemzetiségi politika is. Ma már kár lenne párhuzamot vonni a feudális magyar urak és a román bojárok nemzetiségi politikája között. Nem a múlt, a jelen számít.

Györffy István tudományos munkásságában a csángómagyar népelet áttekintése csupán határprobléma volt, kiegészítés a főműhöz, az alföldi népelet, a magyar népcsoportok vizsgálatához. De mindenképpen figyelemre méltó, a tudós portréját gazdagító, színesítő tett.

Hajdú D. Dénes

„A magyar népdalt a maga sajátos népi előadásmódjában már az óvodától fogva kellene tanítanunk. Az elemi iskolában nem is kellene más tanítani, csak népdalt, mégpedig a környéken, lehetőleg fonográfval, szakemberek által gyűjtött anyagot. Helytelenítjük azt az eljárást, hogy népdalokat operaénekesekkel énekeltetnek gramafonba és ezeket a lemezeket viszik ki a nép közé tanítás céljából. Az operaénekesek nemzetközi énekiskolája egészen megmásítja a népi előadásmódot, a kóta sem tudja visszaadni a népdal színét és zamatát. Népdalt csak romlatlan érzékű paraszt énekes által gramafon-felvevő gépbe danolt lemezzel taníthatunk.”

Györffy István, 1939.

„A népi–nemzeti építészlet kérdése ma már elodázhatatlan. Azonban a hagyományokhoz jól értő, de a jelennek, sőt a jövőnek is a hagyományos stílusba dolgozó építész szakemberünk alig van. Szükségesnek tartanám, hogy a Műegyetemen a népi építkezés tanulmányozására tanszék létesíttessék, ezenkívül a hagyományos népi építkezést az építőipari iskolákban is hozzáértő szakemberrel elő kellene adatnunk. A vidéki építőmesterek számára pedig vidékük hagyományos stílusának megőrzésére és továbbápolására, az építkezés minden ágára kiterjedő szakkönyvet kellene írni hozzáértő etnográfus építész szakemberrel. Építési engedélyt pedig csak akkor adjon ki a helyi hatóság, ha a terv egyébként megfelel a helyi népi stílusnak.”

Györffy István, 1939.

Kétszázötven éve született Kempelen, a varázsló

Kempelen Farkas, a híres feltaláló műszaki képessége és találmányai messze túlszárnyalták a kort, amelyben élt, és alkotott. Életében nem részesült kellő megbecsülésben. Világhíre sakkozógépével tett szert. Ez a maga nemében remek műszaki alkotás volt, de a többi találmányához mérve nem túlságosan jelentős. Azokat a találmányait vizsont, amelyek figyelmet érdemeltek volna, nem értékelték kellőképpen, mert az uralkodó osztály legmagasabb köreibben, de még az udvarnál is hiányosak voltak a természettudományi ismeretek.

Egyes források szerint csaldjának ősei Írországból kivándorolt nemesek voltak. Abban az időben a nemesi családok jobb érvényesülési lehetőségeket hazájuk határain kívül kerestek. Szolgálatukat külföldi uralkodónak ajánlották fel. A bevándorolt nemesek, az indigénák hű, odaadó támogatói voltak az uralkodóháznak. A Habsburgok szívesen fogadták a külföldi jelentkezőket, a folytonosan jogaikra hivatkozó magyar nemességben ugyanis nem nagyon bíztak.

Az indigénák között gyakran akadtak kalandorok, akik csak saját meggazdagodásukat tartották szem előtt. Voltak azonban tisztességes szándékú, tehetséges és művelt emberek is. Ilyen volt Kempelen Engelbert, Farkas apja, a pozsonyi harmincados, majd később udvari tanácsos. Lakása Pozsony belvárosának legrégibb és legnevezetesebb utcájában volt, a Ventur utcában. Itt születtek Spindler Annával kötött házasságából származó gyermekei, akik közül csak három maradt életben és érte el a felnőttkort, a többiek gyermekkorban meghaltak. A legidősebb fiú, András csillagásznak készült, majd a bécsi lovagakadémia tanára, később igazgatója lett, azután ausztriai követségi titkár és udvari történetíró, majd pápai protonotarius apostolicus, végül egyházi pályára lépett, és mint kanonok halt meg Pozsonyban. Sírköve vörös márványból készült, és ma is ott látható a szépen renovált klarissza templomban, amit a gótikus plasztika részére múzeumnak rendeztek be. A középső fiú – János – katona lett és a tábormoki rangig vitte. A család legfiatalabb gyermeke Farkas, Pozsonyban született 1734. január 23-án. Győrött járt iskolába, majd a jogot Bécsben végezte el. Tanulmányainak befejezése után, egészen fiatalon, huszonegy éves korában a magyar udvari kamara fogalmazója lett. A ranglétrán tehetsége és szorgalma révén gyorsan haladt előre. Hat év múlva titkár, néhány év elteltével udvari tanácsos, ötvenkét éves korában pedig a legmagasabb rangot érte el, a magyar udvari kancellária konziliárusa lett, ami a mai államtitkárnak felel meg. Lefordította Mária Terézia latin nyelvű törvényeit németre. Munkája által nagy megbecsülést szerzett. Amikor kinevezték fogalmazóvá, Mária Terézia saját kezűleg írta rá az aktára: „a magyar udvari kamara sokat fog nyerni az ifjú Kempelen úrbán.”

Kempelen igyekvő hivatalnok, hajlama szerint azonban inkább természettudós, kiváló feltaláló volt. Emellett mint társasági ember is nagyszerűen megálta a helyét, jómodorú, kellemes társalgó, jól játszott különféle hangszereken, kitűnően rajzolt, a rézmetszéshez is értett, bámulatos nyelvtelensége volt, hét nyelven beszélt. A feudális szemléletű társadalomban azonban Kempelen tehetsége elforgácsolódott. Műszaki képességeit főleg olyan „érdekessegek” elkészítésére kellett pazarolnia, amelyek az udvar tetszését, szórakozását kielégítették. Ilyen udvari szórakozást szolgált sakkozógépe is. Elkészítésének története az egyik udvari estélyen kezdődött, ahol két francia különféle mechanikai-mágneses mutatónyokkal szórakoztatta a megjelenteket. Az udvari emberek csodálattal nézték az egyszerű mutatónyát, el voltak tőle ragadtatva, kellő természettudományos műveltségük híján nem tudták ésszel felfogni. Maga Mária Terézia is el volt bűvölve a látottaktól. Kíváncsián fordult Kempelenhez, hogy megtudja a véleményét a bemutatóról. Kempelen azt a megjegyzést tette, hogy ő sokkal különb mutatónyra képes. A királynő szavát vette, majd szabadságot a feltalálót. Ő pedig bezárkózott pozsonyi Duna utcai házába, és rövid fél év elteltével elkészítette a sakkozógépet. A gép egy fából faragott törököt ábrázolt, mely karját gépiesen mozgatta és a sakk vagy máit figyelmzetéseit fejbőlintással adta ellenfele tudtára. A feltaláló a gép belsejébe kerekeket és rugókat épített, melyek zaja működés közben szakadatlanul hallatszott. A gép rejtélye egy fél évszázadon át izgalomba tartotta Európát és Amerikát. Mária Terézia varázslatot sejtett a dologban. A bemutató után ilyen kérdéssel fordult Kempelenhez: „Ön talán varázsló, kedves Kempelen úr?” A gép hírére fokozta, hogy Európa főúri, sőt fejedelmi sakkozói fölött sorozatos győzelmet aratott. Legyőzte Pál orosz nagyherceget, II. Frigyes porosz királyt, majd később Napóleont. Az uralkodók óriási összegeket ajánlottak fel a gépért, csak hogy megtudják titkát. II. Frigyes meg is vásárolta s nagyon családott lett, amikor a gépezet titkát megtudta, mert állítólag egy sakkozó törpe volt benne elrejtve. A gép később Párizsba, majd Amerikába került, és a hírek szerint 1854-ben Philadelphióban egy tűzvész alkalmával elpusztult.

Kempelennel zenés színdarabokat írtak a bécsi udvari színház számára és az uralkodó család műkedvelő színelőadásaira. Írt alkalmi költeményeket udvari ünnepélyekre. A beteg Mária Teréziának kerekéken gördülő, automatikusan mozgatható betegágyat konstruált, hogy a beteg uralkodónő ne legyen helyhez kötve, s ne unatkozzék. A vízépítészeti ismeretek birtokában a hegyről lefolyó víztömeget befogta, és a schönbrunni kastély parkjának szökőkúthálózatát látta el ily módon vízzel. Megépítette a budavári vízműveket is. Új rendszerű kútjait malmoknál, hármorműveknél és bányákban alkalmazták. Kempelen sokáig kísérletezett gőzgépekkel. Kísérleteinek eredménye sok kiváló újítás volt, még Wattot, a gőzgép feltalálóját is megelőzte az új erőátvitel munkába fogásával. „Tűzzel és párával dolgozó alkotmányai” merítették a vizet a Ferenc-csatorna építéseihez. Erről a „Magyar Kurír” 1793-ban a következőképpen számolt be: „Kempelen udvari Tanácsos úr által találtatott és készített vízmerítő alkotmánnyal próbát tétetvén, ezen vízi csatornát készítő társaságnak igazgatója gr. Apponyi úr telles megelégedésével tapasztalta annak hasznos voltát.”

Kempelen neve nemcsak Pozsonnyal, de Budával is szorosan összefüggő. A budai várban a Várszínház az ő építészeti tudását dicséri. Adatok vannak arról, hogy részt vett a várbeli királyi palota építésében. A budai vár számára a pozsonyihoz hasonlóan vízvezetékét szerkesztett és épített. 1794-ben kidolgozta egy Fiuméhoz vezető, Pest-Budáról kiinduló országos csatorna tervét, amely összekötne az Adriai-tengerrel. Feltehető, hogy az ország központi hivatalának Pozsonyból Budára költöztetését is Kempelen szorgalmazta. Erre vall a nagyszombati egyetem átköltöztetése körül vállalt jelentős szerepe. Mielőtt még erre sor került volna, számos megbízatásnak tett eleget. Az udvar felhatalmazta császári biztos minőségben Magyarország déli vidékén, a törököktől visszafoglalt Bánságban a rendcsinálással. A nemzetiségek betelepítését leállította, megszüntette a katonai kormányzást. Amikor a következő évben Mária Terézia tudomására jutott, hogy a kibányászott só jelentős része vám és adó megkerülésével, lopott jószágként kerül a piacra, megbízta Kempelent – mint sójövődéki igazgatót – az ország sóbányáinak teljhatalmú ellenőrzésével. A magyar kamara elnöke, Grassalkovich Antal megbízta a kamarai manufaktúrák és a növénytermelő telepek felügyeletével. Ennek célja az volt, hogy fellendítse a hazai posztógyártást, a gyapotfonást, a selyemhernyó-tenyésztést és a festőnövények termesztését.

Ezek az események előzték meg Kempelen kinevezését a nagyszombati egyetem átköltöztető bizottságába. Gondos előkészítés után Nagyszombatról Vágszeredig a tizenöt kilométernyi utat szekerekkel tették meg az egyetem ingóságai, sőt a tanárok és a diákok egy része is. Kempelen a nagyszombati szekeresszolgákban nem nagyon bízott, ezért a csallóközi Nagylégről hozatta fel a magyar szekeresszolgákat. A nagylégiek személyes ismerősei voltak, birtokos lévén azon a vidéken, s a nagylégi magyar fuvarosokat szószállítással is foglalkoztatta. Vágszereden átrakták a rakományt tutajokra, azokról Nádszegen pedig szószállító hajókra, amelyeknek minden hajósát ismerte Kempelen. A Vágról áthajóztak a Dunára. Itt a komáromi ácsok hat tutaját készítettek az ingóság továbbszállítására. Kempelen fáradozásának a gyümölcse a budai egyetem 1780. március 25-i megnyitása volt. Mária Terézia a magyar egyetem minden jogát, kiváltságait és alapítványait nevezetes diplomájában, a Ratio educationisban erősítette meg.

Kempelen igen nagy jelentőségű találmánya volt a beszélőgép. Tíz évig dolgozott rajta. Így írt erről: „Már 1769-ben, amikor sakkjátékomon dolgoztam, különböző zenei hangokat kezdtem tanulmányozni abból a célból, hogy közülük kiválasszam azokat, amelyek az emberi hangot leginkább megközelítik, de a sok hangszer között nem akadtam egyetlen egyre sem, mellyel megelégedhettem volna.” Egy alkalommal egy véletlen folytán mégis megtalálta a megfelelő hangszert. Egy csallóközi sétája alkalmával figyelmes lett a nagylégi kocsmából kiáradó hangokra. Bent a söntésben legények mulattak dudaszó mellett. „Rendkívül megörültem a felfedezésnek” – írja Kempelen. „Megvallom, a zene soha olyan nagy gyönyörűséget még nem szerzett nekem, mint a lenézett duda siralmas bűgása. Kezembe kerítettem és játszani kezdtem rajta a mélyhangú síp dörmögötése nélkül. Sikerült is. Meg akartam venni a hangszert, de nem adta.” Kempelen hosszas könyörgésére egy nádból készült sípocskát kapott a dudástól. Sétájáról visszatérve Pozsonyban rögtön ki is próbálta. Egy közönséges fújtató vascsővébe illesztette a sípot. Ez volt Kempelen első kezdetleges beszédutánzó szerkezete. Később tökéletesítette, és a szerkezet eléggé tisztá gyermekhangon ejtette ki a szavakat. Idővel a beszélőgép külföldre került, és az egyik londoni kollégium természettudományi múzeumában őrzik.

Szerkesztett Kempelen a vak Paradis Teréz zeneszerzőnek egy írógépet, „mely képessé tette gondolatait saját kezűleg nyomtatvány darabos betűkben”.

Kempelen nagy érdemeket szerzett azzal, hogy az emberi beszédhang alakjait vizsgálta, a hangzást, a képzésmódot vizsgálta és úttörő művében (*Mechanismus der menschlichen Sprache, nebst Beschreibung seiner sprechenden Maschine*. Wien, 1791.) rendszerezte. Fonetikai kutatásait, eredményeit még a mai fonetikusok is helyesen ismerik el, a maga korában pedig felfedezései egyenesen korszakalkotóak voltak.

Kempelen Farkasról, születésének kétszázötvenedik évfordulóján kegyelettel emlékezünk meg. Tehetséggel párosult szorgalma, korát meghaladó művészi találmányai által méltóvá lett a bécsi temetőben levő sírkövére vésett horátiusi szavakra: „NON OMNIS MORIAR” – Nem halok meg egészen.

Vörösmarty Géza

Az újabb hazai régészeti feltárásokról, II.¹

Római kori feltárások a Dunántúlon

A Dunántúl időszámításunk első négy évszázadában az Európa nagy részére és a Földközi-tenger körzetére kiterjedő római birodalom fennhatósága alá tartozott: Pannónia tartomány része volt. Augustus császár uralkodása alatt i. e. 12–9. körül a Hellász felé vezető birodalmi utak biztosítása, valamint a dákok és a pannon törzsek támadásai kivédésének az érdekében a római hadsereg a Dráva–Száva közti területeket súlyos harcok után szállta meg. Ezt követően az i. sz. 1. sz. közepéig – feltehetően nagyobb harcok nélkül – a Dunántúl területét is birtokba vették, és a provincia status megadásával bevezették a polgári közigazgatást. A század közepétől a katonaság felzárkózott a Dunához, és jól védhető határvonalat épített: táborok és őrtornyok sorával erősítette meg. A hódításnak főként katonai okai voltak. A Dunától északra élő germán népek ezen a területen keresztül törhettek be a legkönnyebben a birodalom központjába, Itáliába; nyugatabbra az Alpok hegyei a gyors délre nyomulásnak útját állták. Az Alpok lábánál azonban könnyen elérhették a gazdag Itáliát. A hódítás után a rómaiak gyorsan hozzáláttak a terület közigazgatási átrendezéséhez, megszervezéséhez: a határ mentén kezdetben földből és cölöpökből, majd később kőből táborokat építettek. A tartomány belsejében megépültek a főközlekedési utak, amelyek mellé, gyakran a korábbi táborok helyén, városokat alapítottak. A városokban telepítették le a légiók kiszolgált katonáit.

Pilismarót, római őrtorony

¹ Az írás első részét előző számunkban közöltük. A harmadik részt az 1984/3. számban olvashatjuk. (Szerk.)

Az őslakosságot a római közigazgatásnak megfelelően civitasokba tömörítették, amelyek központjából esetenként szintén városok fejlődtek ki. A római közigazgatás, a kultúra, a hosszú katonai szolgálat lassan átforgatta az új tartomány lakosait: az őslakosok mindinkább megismerték, majd átvették a római életformát, szokásokat, végül a 2. sz. végi, a társadalmi kereteket végképp szétziláló markomann–kvád háború után, a 3. sz. elejére Pannonia egységes kultúrájú része lett a birodalomnak; katonai fontosságát azonban mindvégig megőrizte.

Noha a római időszakból fennmaradt irodalmi források viszonylag bőségesen szólnak főként a tartomány politikai és katonai történetéről, az aprólékosan, minden részletében megszervezett római közigazgatás, a korábbiaknál összehasonlíthatatlanul összetettebb, fejlett civilizáció, és életmódban és szerveztségében a maihoz közel álló városi élet jórészt csak a régészet segítségével ismerhető meg. A kutatás alapján topografikus jellegű: a településeket – akár polgári, akár katonai –, valamint a hozzá tartozó temetőket tárjuk fel. A terepmunka a forrásanyag feltárását jelenti. Ezt követi a feldolgozás: a leletek és a jelenségek értelmezése, amely szerzteágazó munkát jelent: a történelem és a civilizáció majd minden területére, a technikátörténetől a művészettörténeten át a vallási életig terjed. A római kor kutatásának egyik leglényegesebb feladatát a tartomány katonai jelentősége megszabja: ez elsősorban a Duna-határ melletti erőrendszerek feltárását jelenti. Az utóbbi évtizedekben kutató objektumok (főként Brigetio-Szőny, Intersica-Dunaújváros és a Duna-kanyar) mellett sokáig tudtunk valamit Kelet-Pannonia katonai fővárosáról, Aquincum légiószállásáról. Az óbudai rekonstrukció azonban halaszthatatlanná tette a tábor kutatását, amelynek korábban csak a fekvése, a katonaváros helye volt ismert az Árpád-híd budai hídfője és a Flórián tér körzetében. Az években keresztül, szinte télen-nyáron folyó ásások meghozták az eredményt. Ma már nemcsak az 1. sz.-i segédcsapattábor részeit ismerjük, hanem a 2–3. századi légiószállás védműveit és belső szerkezetét, építési periódusait, valamint – meglepetésként – attól keletre, a Dunáig terjedő 4. sz.-i, késő római erődítményt is. Az utóbbi falai a korszak erődítési munkáinak megfelelően rendkívül vastagok, a három métert is elérik.

A limes legösszefüggőbb területi kutatását a Duna-kanyarban végezték: Szentendrétől Esztergomig szinte az összes római őrtornyot ismerjük. Ezeket, az általában 12x12 m-es alapterületű, kezdetben fából ácsolt tornyokat a 4. sz. második felében, a katonai helyzet súlyosbodásával, I. Valentinianus császár kőből építtette újra. Az utóbbi évek eredménye a győri (Arrabona) késő római tábor védműveinek megtalálása, valamint az almásfűzítői és tokodi táborok feltárása is.

A védelmi rendszer kutatása azonban nemcsak a limes mentén folyik, hanem a tartomány belsejében, sőt azon kívül is. Az Alföldön évekig tartó fáradságos terepbejárások eredményeként feltérképezték az Ördög-árkot vagy más néven Csörzs-árkot; rendeltetését és építési idejét is sikerült meghatározni. A Duna–Tisza között és a Tiszántúl nyugati felét körbezáró, több vonalból álló sánc- és árokrendszer keletkezését a rómaiak és a határ szomszédságában élő szarmaták szövetségének köszönhetjük. Ugyanis a 4. sz.-ban, az ÉNy felől megindult gót vándorlás a Fekete-tenger északi partján megakadt; a gótok letelepedtek. Rövidesen ezután azonban már a birodalom ellen fordultak. A katonai vezetés felismerte annak a jelentőségét, ha védhető útközterületet hoz létre a birodalom és a gótok között, mert ezáltal a harci cselekményeket a birodalmon kívül tudja tartani. Ennek a célnak az érdekében szövetséges viszonyt alakított ki a régi ellenséggel, a szarmatákkal, akik most két tűz közé kerültek. Szállásterületük határán sáncrendszerrel állítottak fel, és a terület védelmében római katonaság is részt vett. A 4. században más változás is történt a védelmi rendszerben: a megerősített vonalra felzárkózó védelem mellett Nagy Konstantin császár belső, mozgó hadsereget hívott életre, amely a birodalomba betört ellenséggel eredményesen vehette fel a harcot. A tartomány belső védelme együtt járt a városok megerősítésével: ezeket most már nemcsak helyőrség védte, hanem a városfalakat is kiépítették. Sabaria-Szombathely városfala ugyan még csak a forrásokból ismert, Sopronban azonban a középkori városfal alatt és mögött napvilágra jött a római védmű kváderkövekből falazott hatalmas építménye. A tartomány belsejében is nagyméretű erődöket emeltek. Ezek nemcsak védelmi szolgáltak a környező lakosságnak, hanem a katonaság ellátását is innen, mint utánpótlási bázisokról végezték. Itt gyűjtötték össze a gabonát, vágómarhát és más élelmiszert, és feldolgozva, tartósítva szállították tovább a katonaságnak. Hazánk régészeti emlékeinek nagy kutatója, Rómer Flóris már a múlt században felfigyelt a Keszthely-fenékpusztai, a Dombóvár közelében fekvő alsóheténypusztai és a Siófok melletti ságvári erődökre, amelyekhez a később megfigyelt környei csatlakozik. A monumentális építmények kutatása az utóbbi évtizedben újra megindult. Sikerült meghatározni az erődök építési idejét a 4. sz. második harmadában. Kitént, hogy a két és fél méteres falvastagságú, nagy, 12 m átmérőjű kerek oldaltornyokkal megerősített falak az erőd második építési szakaszából, 375–380-ból. Az ásatási megfigyelések és a leletanyag sok segítséget jelent a ma még nagyon vitatott késő római időszak megismeréséhez.

A polgári települések kutatása több részre oszlik. Egyrészt a városi jogú települések, a municipiumok és coloniák, másrészt a vidéki telepek: gazdasági központok, birtokközpontok és falvak kutatására. Az őslakosság lakáskörülményei csak évszázadokkal a hódítás után változtak meg: addig, mint a hódítás előtt, gödörházakban éltek, amelyek felső részét cölöp- és ágakból font vázon agyagtapasztás borította. Ezek maradványai ma a felszínen alig-alig figyelhetők meg, mert kevés nyomot hagytak. Mégis sikerült őslakos települést találni és feltárni a Tolna megyei Szakály mellett. Újra megkezdődött a leggazdagabbnak látszó vidéki villagazdaság kutatása Veszprémhez közel, Balácapusztán. Ennek központi épületét már a század

elején kiásták: szép falfestménytöredékek, mozaikpadlók kerültek elő. Ezúttal a cél a nagy területű, kőfalakkal körülfogott gazdaság teljes feltárása az épületekkel és az ipari műhelyekkel együtt. A római városok sok esetben a mai települések alatt fekszenek (Sala-Zalalövő, Sabaria-Szombathely, Scarbantia-Sopron, Sopianae-Pécs), kutatásukat megnehezíti. Leginkább az építkezések következtében bukkannak elő a régmúlt emlékei. A beépítettség ellenére szép új eredményeket hozott Sopron városközpontjának kutatása, ahol egyebek mellett az i. sz. 1. századában alapított város téglalap alakú, nagy kőlapokkal burkolt, kitűnően fennmaradt központi terét, a fórumot találták meg és térképezték fel. Az egyik legkorábbi pannóniai város kutatása nehéz körülmények között folyik. Egy-két foghíj mellett szinte csak a városmag középkori házainak pincéiben nyílik lehetőség a kutatásra, ahol viszont a ma már magas talajvíz akadályozza a munkát. A mozaikszerűen elvégezhető kutatások és a szívós munka segítségével lassan kibontakozik a római város alaprajza. Kevés római város fekszik a régészeti kutatások számára annyira előnyös helyen, mint a Tác melletti Gorsium. Felette ma nincsen település, ezért a kutatásnak bőséges tér jut: a régészeti feltárás évtizedek óta folyamatos. Forsiumban az utóbbi évek legfontosabb eredménye a városfal és az amphiteatrum előkerülése.

Sárvár. késő római erőd: a lakóépület padlófűtés-szerkezete

A temetőket általában csak a véletlen hozza a felszínre, mert a sírok mélyen fekszenek. Egyes helyeken szinte megszakítás nélkül folyik a temetők feltárása: Intercisaban vagy Sopianaeban. A temetőfeltárásokból származnak a legépebben megmaradt leletek. A hamvasztásos sírok kőurnái vagy a későbbi csontvázas temetkezések kő sírládái vagy téblából falazott sírjai a tárgyakat épségben megőrizték; néhány év óta Csákváron leletekben igen gazdag és történetileg fontos késő római temetőt tárnak fel. Pécssett a festett sírkamrák száma is gyarapodott egy nagyméretű, apszisos sírtemplommal és az alatta fekvő sírkamrával. A bennlévő, díszesen faragott márványszarkofág ugyan az idők folyamán elpusztult, szétérték, de a sírkamra bibliai tárgyú falfestményei fennmaradtak (Noé, Ádám—Éva, Dániel az oroszlánok barlangjában).

Megkezdődött a tartomány római útjainak felkutatása és feltérképezése is. Az útmaradvány nyom — töltés és kavicsozás — az intenzív mezőgazdasági művelés miatt már alig figyelhető meg. Az útvonalak megismerése azért fontos feladat, mert a tartománybelső római városainak, erődjének nevét sok esetben csak így lehet megállapítani, a településeket az antik forrásokkal azonosítani. Fennmaradt ugyanis két útikönyv a császárkor későbbi szakaszából. Ezek menetrendszerűen az egyes utakat és a mellettük fekvő városokat, valamint azok távolságát tüntették fel. Ha ismerjük a római útvonalakat, akkor a mérföldadatok segítségével a terepen az egyes településeket is meg lehet határozni, illetve az ismert leőhelyek közül többeket névvel azonosítani. A terepmunkák eredményeként elkészült Nyugat-Pannónia legfontosabb római útjának, a Borostyánkőútnak és a Szombathely és Győr közötti birodalmi útnak a feltérképezése.

Tóth Endre

Az egykori máramarosszigeti jogakadémiáról

A ma már nem működő jogakadémiák, egyben a református egyház, sőt Közép-Európa művelődéstörténetének is egyik kiemelkedő intézménye volt a máramarosszigeti akadémia, mely a hosszú történelmi múltra visszatekintő főiskolából fejlődött ki. Ez a főiskola nemcsak a jogtudományok, a kultúra terjesztésében játszott úttörő szerepet. 1848/49-ben olyan forradalmi egységbe tudta olvasztani a reformkor soknemzetiségű jogászait, hogy ez az egység — a vidék különös lokálpatrióta szemléletének körén túl — már az egész újjáalakuló társadalom közös érdekét szolgálta.

A város, abból az elvből kiindulva, hogy az egyház csak iskolával mondható közösségi testületnek, már 1524-ben „tanodát” állított fel, mely a protestáns egyház kezelésében volt. Történelme során minden felekezethez vagy nemzetiséghez tartozó diákok tanítottak benne. A szigeti tanoda szoros kapcsolatot tartott Kolozsvárral és összekötő kapocs volt Sárospatak felé is.

A XVI. század közepén már a társadalmi, sőt a politikai életben is érvényesült az iskola szelleme. *Szegedi Albert* „Diacon Schola Mester” 1569-ben ismét írásba foglalta az 1548-ban megalkotott „*Szigeti Statutum*”-ot, melyet azelőtt csak „hitván papirosnak” tekintettek. Egyébként 1548-ban a szigeti egyház törvénybe iktatta, hogy az egyházi szolgálatokat (tanítást is) mindenkor két egyén teljesítse, mely intézkedés majdnem napjainkig így volt.

Az alapítástól kezdve egy évszázadon át kizárólag a máramarosszigeti egyház tartotta fenn az iskolát. 1625-ben, a viski patriális szinódus határozata alapján építkezésbe kezdtek:

— „Szigeti uraim most ez egyúttal a közönséges pénzből építsék meg a Scholát. Ezután pedig a nemesség a hajdúsággal, és a város népe a sóvágókkal egyet értsenek mind az építésben, mind a fizetésben,” — mint az egyházmegyei levéltár „*Liber Ecclesiarum Marmaroseinsium*, inceptus Anno Anni nostri Jezi Xti 1624. 4 rétt, 14 levél” tartalmazza. Ettől kezdve ún. diákiskola volt, tanítói között, a már említett Szegedi Alberten kívül olyan tudósokat találunk, mint pl. *Kézdi-Vásárhelyi Mózes*, később sárospataki tanár.

Az erdélyi fejedelmek jelentős mértékben támogatták a szigeti főiskolát pénzzel, gabona- és sójövedelemmel. A legjelentősebb ezek közül *I. Apafy Mihály* oklevele, melyben a szigeti iskola rektorainak évi 300, a tanulóknak 200 kőst rendelt kiadni 1671-ben. Külön jelentőséget kapott a főiskola a *Rákócziak* alatt, akik az óhitű papságtól felsőbb képesítést követeltek. Ezért a református főiskolán sok román és rutén lelkész szerezte meg a diplomáját. Ez az iskola „pedagógiai seminarium”-ában, tanítóképeződjében történt, ahová még Ugocsa és Szatmár megyék fiataljai is tanulni mentek.

Emeli az oktatás fontosságát, hogy a teológia és humán tárgyak mellett a „mathézist”, a reáltudományok tanítását is bevezették. A diákságot ez az oktatási rendszer fogékonyra tette az új, a haladó eszmék iránt, aminek következményeit mind a Rákóczi-szabadságharc, mind pedig az 1848/49-es polgári forradalom után viselni kellett.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát követően fokozatosan megvonták a sójavadalmakat, majd a Helytartótanács rendelkezése, 1752-ben a megyei közpénztári segélyezést is. Ezekben az években ahetősebb családok segítették az iskolát és áptolták a kritikai szellemet.

Az egyház és a megye érdekében 1756-ban a koronavárosok megbízottat küldöttek Bécsbe. Kovássy Mihály, „mint tanult és világot látott ember,” megyei esküdt kapta a megtisztelő megbízatást, hogy az udvari kancellárián, Csebi-Pogány András kíséretében, az egyházi és világi ügyeket „kívánt jó végre juttassa.” A régi feljegyzések tanúsága szerint az öt koronavárosi „reformata eklézsiák” útiköltségre, „a maga diurnumára és egyéb szükséges dolgokra” 342 Rhénes forintot adtak kezébe, mivelhogy „Agensnek és más nagy helyekre feles discretio kívántatik”. Kovássy Mihály olyan jól gazdálkodott, pedig három hónapot töltött Bécsben és Pozsonyban – hogy 20 Rh forintot még vissza is hozott a pénzből. – „Az ágenseket, secretariusokat, concipistákat, expeditorokat, íródeákokat becsülettel honorálta, sőt még Cancellarius Nádasdy Uram Ő Exellentijának 100 és bizonyos Matolainé asszonyomnak 10 teknősbékával kedveskedett, párját 51 krajcáron vásárolván.” Ne szépítsük a dolgot, ez bizony vesztegetés volt a cél érdekében.

Útját követően Kovássy Mihályt a máramarosszigeti egyház megválasztotta consistoriális jegyzőnek. Munkásságát az egyházi jegyzőkönyvek őrzik, amelyek 1739-től maradtak fenn. A régi egyházi jegyzőkönyvek 1757–1774. és az egyházi számadások az 1721–1835. éveket ölelik fel. (A szerző 1942/43. évi kijegyzései és családi naplók adatai.)

A megyei és egyházi ügyek némileg javultak ugyan, de az iskolai ügyek terén sok probléma merült fel. Különösen az anyagi források hiánya, a só- és búzajavadalom megszüntetése vezetett oda, hogy 1780-ra az intézet vezetősége alig jutott évi 700 forint jövedelemhez. A Teleki, Székely, Kendeffy, Bethlen családok anyagi áldozata segítette át az iskolát a nehéz éveken.

Bár II. József 1773. évi látogatása több kedvezményt jelentett a megye számára, 1778-ban mégis német instruktorokat neveztek ki az iskolához. Azonban ők sem tudták megátolni az egészséges fejlődést. Sőt, a XVIII. század második felében láttak napvilágot azok a tudományos munkák, melyek a latin nyelvű oktatással szemben előrehaladást, a német egységesítéssel szemben pedig ellenállást jelentettek.

Gáti István főiskolai tanár ekkor írta meg korának az első, teljesen magyar nyelven készült, kiemelkedő természetrajzát. Van még egy kortörténeti jelentőségű munkája: „Második József a Maramarosi éhségben

A máramarosszigeti egykori jogakadémia épülete

mellyben az 1785. esztendőben kezdődött és 1787. végződött máramarosi éhségnek történetes megírásában, a második Nagy József kegyelmességét, háladatosán emlegeti, az éhségtől kiszabadított vármegyének képében Gáti István a 'Helvetziai Valláson levő Szigethi Ekklesiának Lelki Pásztora. Szigethen. Sz. Iván Havában 1792.'" A kilenc énekből álló eposzból megtudjuk, hogy avész leküzdésében a megye minden lakosa, így a tanárok is kivették részüket. Maga Gáti István is tevékenykedett ebben. II. József reformtörvényei iránt a megye értelmisége és nemessége fogékony volt, amit bizonyít az is, hogy halála után, a Martinovics-féle jakobinus összeesküvés számai Máramarosig is elvezettek.

Máramarosszigeten jelent meg továbbá 1786-ban *Szilágyi János* tanár könyve, az *első magyar nyelvű jogbölcséleti munka* („természeti vagy észjog, ius naturae”).

1797-től Lyceumnak nevezték a főiskolát, mely mindinkább a „modern” irányzatok hirdetőjévé vált. A központi támogatás megszüntetése, az iskola saját és magánosok erejéből történő fenntartása – mely egyben szellemi függetlenséget is jelentett – fokozatosan a politikai függetlenséget valló értelmiség gyűjtőhelyévé tette a liceumot.

1802-ben közadakozásból új épület alapjait vetették meg. *Breznay Pál*, a liceum igazgató professzora feljegyezte azoknak névsorát, akik adományaikkal a később megnyitott jogakadémia épületének felépítéséhez hozzájárultak: Telesi József 1200, Sziget közönsége 1200, Pogány Lajos 150, Pogány Gáspár és István, Vasady György, Kovássy Illés, Móricz Sámuel, Nagydíai Sámuel, Szathmári János, Hári Péter, Rác Péter 100–100 forintot, míg Máramaros, Bereg, Ugocsa, Szatmár megyék összesen 1000 forintot kitevő adománya volt az alap, amelyet az 1811. évi európai pénzkrisis megrendített ugyan, de további önzetlen adakozásokkal átvésztelték a nehéz éveket.

A törvénytanítói szék felállításának terve már 1826-ban felvetődött, véglegesen azonban csak 1836-ban valósulhatott meg. Az alapítványi összegből megvették Decsey Lajosnétól a Lyceum utcai házat, melyben tanári lakást is berendeztek.

A megnyitást megelőzően Máramaros megye 1835-ben és 1836-ban, közgyűlési határozattal, feliratot intézett a királyhoz, hogy a római és görög katolikus ifjak is tanulhassanak a református főiskolán. Akkor ezeknek az elveknek az érvényesítése valóban jelentős lépés volt a fejlődés útján. Az egyházak által fenntartott iskolák közötti vetélkedés – igen gyakran – nem a tudomány, hanem az osztályokat és nemzetiségeket megosztó, legtöbbször Bécsből irányított politikát szolgált, amely legkevésbé volt haladónak mondható. Éppen ezért kell kiemelkedőnek, sőt forradalminak nyilvánítanunk a máramarosszigeti jogakadémia működését, mely a szabadelvű jogelveken nevelkedett ifjúságot, a tanult elvek politikai megvalósítására vezette.

Ezekben az években – az előző évszázadokéhoz hasonlóan – a latin volt a jogi oktatás nyelve, latin és német a bíraskodásé. A latin nyelvet mindennél többre becsülő *Kövy* professzor két tanítványa és tisztelője, *gr. Buttler János* és *Pataky János*, a magyar nyelvű jogoktatást tűzte ki célul. A máramarosszigeti jogakadémia alapítóleveléből és megnyitása alkalmával, az 1837. július 1. és 2. napokon tartott avatóünnepségen elhangzott beszédek megörökítő jegyzőkönyvekből értjük meg, miért vált szabadelvűvé, majd forradalmivá ennek a vidéknek reformkori, soknemzetiségű ifjúsága.

A máramarosszigeti jogakadémia alapítójának, *gr. Buttler János*nak sorsa jól ismert *Mikszáth: Különös házasságából*. Ez egyben magyarázatot ad arra is, hogy az egri érsekség és az akadémia – hosszú ideig – miért álltak éles ellentétben egymással.

A Buttler család (mely Angliából származott el, és ott már a VIII. századtól neves férfiakat adott a történelemnek) több alapítvánnyal jeleskedett (Pesti Vakok Intézete, Magyar Játékszín, Sárospataki Kollégium). Amikor *gr. Vay Ábrahám* és *Nánásy András* felhívta Buttler János figyelmét a szigeti főiskolára, ő családjának hagyományait követte, és 16 666 forint 40 krajcár alapítványi tőkével 1836-ban létrehozta a „*törvénytanítói székét*”. Az alapító „magyar nyelven kívánta díszes alapítványát létesülni”, – mert a nemzet nagy része eddig nem értette a holt nyelven írt törvényeket, és most már elérkezettnek látta a reformokat.

„Beszédek, mellyek a M. Szigethi Ref. Lyceumban a Magyar-Törvény Tanítói Szék felállítására s abba. T. Pataky János úrnak ünnepélyes beigtatása alkalmával készültek Julius 1-ső napján 1837.” címszó alatt tartalmazza a jogakadémia megnyitásának jegyzőkönyve a jogoktatás úttörőinek gondolatát.

A jogi tanszék első tanára, *Kövy* professzor tanítványa, „*Pataky János hites ügyvéd, mint a nemzeti Lyceumban Törvény Tanító*,” – bemutatkozó beszédében eszmei programot adott. Fő feladatának tekintette a *törvénytudományok magyar nyelvű oktatását*. Hivatalosan először a történelmi Magyarországon. Érvélese szerint (ami napjaink közéleti-oktatásügyi vitáiban különösen érdekes) *a latint érteni kell, de nem okvetlenül beszélni*. „Nemzetünk álomkórságból felrázkódtatván, újra becsülni kezdi nemzetisége legszentebb zálogát”, hirdette a reformer jogtanár. Pataky János tanítói programja nemcsak pedagógiai, hanem politikai program is volt, melyet – örök érvényű bölcsességgel – legtöbbször a tanulói ifjúsághoz intézett beszéde befejező részében fejtett ki: „De mint minden állapotban, úgy a törvénytudásban is fő dolog a *tiszta erkölcs*. Nincs a társadalomnak veszedelmesebb tagja, mint a gonosz szívű törvénytudós. Itt helyén van az a hasonlatosság, hogy a gonosz szív mellett a tudomány olyan, mint a gyújtogató kezében a kanóc. Mutassátok meg, hogy ti a törvényben nem csak szemlélőleg, hanem *tettleg is haladni kívántok*.”

Szorosan kiegészítette ezeket a nemes elveket az a beszéd, melyet „*Szentpáli László, a szigeti reform. iskola Fő-Curatora*” mondott a megnyitáskor: „A nevelés adja meg mindenkinek az ösztönt, mely nemes

tettekre nógatja a férfiúi kort. *A tudományok táplálják a főt, általok fejlik ki az értelem, mely rabszolgájává teszi az Elemeket is.*"

Pataky „180 árkus jogát magyarázta”, és jogesetek ismertetésével tette színesebbé, tanulságosabbá előadásait. Gyakorló jogászokat nevelt. Hallgatói között „voltak más vallásúak, más nemzetiségűek is, de ezeket a fiatal embereket *vallási türelem és szabadság szeretetérzet* tekintetében senki nem múlta felül”.

A hatvan hallgató egyforma öltözetben: vörös selyem bélésű, bő ujjú zöld zekében, egyforma sarkantyús csizmában és sapkában jelent meg az ünnepélyes alkalmakkor. *Vizsgáik a nagyközönség előtt, nyilvánosan folytak, elért eredményeik mindenki előtt ismeretessé váltak.* 1847-ben ők kezdeményezték Szigeten a fiatal értelmiség összeismerkedését a polgársággal, a kereskedőkkel, a iparosokkal, és előharcosai lettek az emancipációnak. Jogi tanulmányaikat politikai síkon a fejlődés helyes irányában hasznosították.

Amilyen a tanár, olyan a tanítvány. A tanítványban pedig azok az elvek válnak tettevé, melyet professzora nemcsak tanít, hanem tettekkel is bizonyít. Példája ennek az a kinevezési okirat, melyet a „*Respublica*” 1849. június 30-án megjelent 12. száma tartalmaz: „Az országos törvényszékhez, az igazságügyi miniszter előterjesztésére, közbírául kinevezem *Pataki János* m. szigeti jogtanárt. Kelt. Pesten június 26. 1849. *Kossuth Lajos* Országos Kormányzó, *Vukovics Sebő* Igazságügyi miniszter.”

Pataki János, a jogi oktatás szünetében, a Teleki család ügyészi teendőit is ellátta. Tanári és nevelői tevékenysége olyan mély nyomokat hagyott tanítványaiban, hogy azok később is a legnagyobb tisztelettel emlékeztek vissza mesterükre. Így *Ármós Bálint*, volt debreceni ügyvéd, végrendeletében azzal emlékezett meg a máramarosszigeti jogakadémiáról, hogy „itt tanulta a törvényt, mégpedig igen kitűnő tanártól, Pataky Jánostól”.

A tanár és tanítványok forradalmi magatartása mellett nem lepődhetünk meg azon, hogy a Bach-korszak alatt évekre bezárták a jogakadémiát és négyosztályú algimnáziummá degradálták a liceumot is. Az akadémia tanári kara és Sziget városa mindent elkövetett, hogy az intézet működését tovább folytathassa. Az 1851. október 5-i gyűlés levelet intézett „a császári és királyi közoktatási magas ministeriumhoz” a liceum és jogakadémiai pártfogása érdekében. Azzal érveltek, hogy e vidéknek kell a jogakadémia, ezért engedélyezzék továbbra is a nyilvános oktatást. Ha ez nem volna lehetséges, úgy arra az áldozatra is hajlandók, hogy mint magánintézetet tartják fenn.

A kényszerű szünetelés után – amelyet nem a passzivitás jellemezett – az 1869/70. tanévvel folytathatta működését a jogi kar. Alakulásakor két esztendő volt a tanfolyam, új korszakában, a királyi jogakadémiákkal egyező szervezettel és három, majd négy évfolyammal működött. Az akadémia mellett 1876. február 15-ig – külön szabályrendelet alapján – egy „bírói államvizsgáló bizottság” is működött, mely fennállása alatt összesen 91 fiatal jogászt képesített.

A jogakadémia történetével szorosan összefügg a XIX. század utolsó negyedében alapított szigeti *Szabad Lyceum* tevékenysége. Az 1847-es példából kiindulva a város értelmisége, főleg a jogakadémia és tanítóképző tanárai azért alapították ezt a társadalmi szervezetet, hogy vasárnaponként az iparos munkásokat oktathassák. Nemcsak irodalmi, kulturális, hanem társadalmi kérdéseket is megbeszéltek. Így a helyi értelmiség és iparosság között szorosabb kapcsolat keletkezett, melynek eredménye a munkások 1906. évi sztrájkmegmozdulásaiban kamatozott.

A Szabad Lyceum és akadémia tanárai 1910-ben bátor hangú cikkben védtek meg az „*új életért és új eszmékért rajongó Ady Endrét.*” A támadásokkal szemben azonosultak a költővel, mert „*hadat üzent a Mának és tüzes szóval harsogta a Holnap igéit.*”

Az első világháborút megelőző évben még teljes volt a jogakadémia tanári kara. Igazgató: dr. Papp Tibor, tanárok: dr. Bacsó Jenő, dr. Gergely György, dr. Kovássy Albert, dr. Lányi János, dr. Marton Géza (a római jog európai hírű tanára, Kossuth-díjas, akinek Farkasréten, Kodály Zoltán mellett van a díszsírhelye), dr. Papszász Károly, dr. Rác Béla, dr. Szilágyi Antal, míg a közegészségtant dr. Heller Jakab főorvos, a törvényszéki elmekórtant dr. Hegyi Mózes kórházi főorvos adta elő meghívott tanárként.

A világháború kitörését követően, 1915-ben, már csak négy jogtanár tanított a máramarosszigeti jogakadémián. A többiek és összesen 85 hallgató bevonult katonának (legtöbbször Przemysl erődjébe), s a megmaradt hallgatóknak valamennyi tantárgyat a négy tanár tanította.

A háború végén a jogakadémia Hódmezővásárhelyen, a református gimnázium épületében folytatta működését 1924-ig, amikor mint máramarosszigeti jogakadémia megszűnt. Tanárai közül néhányan a kecskeméti református jogakadémiához mentek át.

Ezekben a sorokban kívántam emléket állítani az akadémiát alapító *Buttler Jánosnak*, a haladás fátylóját magasra emelő *Pataky Jánosnak* és mindazoknak a jogakadémiai tanároknak és tanítványoknak, akik őt követték, eszméit megőrizték és tovább tanították.

Dr. Kovássy Zoltán

Földváry Károly, a „bátrak legbátrabbja”

Az 1848–49-es szabadságharc dicsőséges hónapjaiban szinte megszámlálhatatlan hőstettet hajtottak végre forradalmi hadseregünk katonái, nem egy esetben az ilyen katonai bravúr vitte győzelemre fegyvereinket. De még a sok bátor tett közül is kiemelkedik Földváry Károly honvéd ezredes ütközeteket eldöntő hősiessége.

Önvédelmi harcunkban három Földváry fivér is honvédtisztként szolgálta a hazát: Lajos előbb nemzetőr őrnagyként, majd honvéd ezredesként, s a két iker – Sándor és Károly – honvéd alezredesként, illetve ezredesként.

Az ikerpár 1809. november 26-án született az erdélyi Gyergyószentmiklóson. Mindketten osztrák katonai iskolát végeztek, de hadnaggyá avatásuk után kiléptek a császári ármádiából. Földváry Károly – fivéreivel együtt – 1848-ban felajánlotta kardját a hazának. A magyar hadsereg törzstiszti karában kezdte meg a szolgálatát, s mint a legendás 3. zászlóalj – a rettenthetetlen „vörössipkások” – parancsnoka részt vett a délvideki harcok szinte valamennyi ütközetében.

Földváry Károly külsőre alig mutatott valamit nem mindennapi bátorságából. Bajtársa és dandárparancsnoka, gróf Leiningen–Westerburg Károly tábornok, a későbbi aradi vértanú így jellemzi őt a feleségéhez írott harctéri naplójában: „Mind a három Földváry derék katona, de ez (t. i. Károly) köztük a legkiválóbb. . . Sándor és Károly ikertestvérek, és feltűnően hasonlítanak egymáshoz, de nincs mit dicsekedniük vele. . . alapján véve igen csúnyák. Képzeld el egy kurta lábú, barna arcú kis embert, ki egy szemére vak. . . Első pillantásra rablónak tartanád, de ha ép szemébe nézel, annyi jószág és kedélyesség csillog benne, hogy elfeledted külsejét.”¹

Földváry Károly nevét először a lagerdorfi földsáncok elleni ostromban vette szárnyára a hír. Az erdősítés elleni összpontosított támadás kritikus pillanataiban zászlóaljának élére állva mindent elsöprő szuronyrohamban szétverte a fanatikusan védekező ellenséget. A győzelmi szemlén fölöttese, Damjanich János hosszan megölelte a hős kapitányt és ezt mondta: „Kicsi cigányom, ha te nem vagy, bizony még elnyomnak!”²

Földváry Károly részt vett a dicsőséges tavaszi hadjárat szinte valamennyi döntő csatájában. A sok áldozatot követelő, véres tápióbcskai ütközetben a nemzeti színű lobogót lengetve elsőként ugratott az ellenséges tűz alatt tartott Tápió-hídra, és vörössipkáisaival utat tört Damjanich és Klapka serege előtt. Az ütközetben Földváry alól kilőtték a lovát, de neki nem történt semmi baja sem. A nehéz harcban kivírt

¹ Közli: az aradi vértanúk I. k. c. könyv (Bp., 1979) 125. old.

² *Békés István*: Hazádnak rendületlenül. A magyar nép aranykönyve (1955) 157. old.

³ Az aradi vértanúk I. k. 142., 143. old.

⁴ *Békés I. i. m.*

⁵ *Békés I. i. m.*-ből Kossuth Lajos szavai

⁶ Az aradi vértanúk I. k. 146. old.

győzelem után Görgey tábornok saját maga olvasta fel a katonák előtt napiparancsát: „A III. hadtest a mai napon kiérdemelte a haza háláját. Helyreállított és győzelemmé változtatott egy már elvesztett csatát, és a legfényesebb módon megmentette a magyar fegyverek becsületét. Ez a fényes eredmény kiválóan négy férfi érdeme: Kissé, Leiningené, Földváryé és Czilliché. Midőn nevüket a hadsereg és a haza színe előtt nyilvánosan kihirdetem, egyúttal ki is tüntetem őket a III. oszttal érdemrenddel, és kinevezem a csatamezőn Kiss és Leiningen alezredesi ezredessé, Földváry és Czillich őrnagyot pedig alezredessé.”³

„Negyvenhárom fergeteges csata bajnoka”-ként⁴ váci útközetben ismét tanújelét adta hősiességének. A Gombás-patak hídjá elleni támadás Földváry Károly zászlóaljára hárult. Az első két rohamot visszaverte az ellenség, s Földváry alól két lovat lőttek ki, széles köpönyegét és csákóját több puskagolyó fúrta át. A harmadik rohamot immár gyalog vezette: „Előbb a lengyel légió, későbbben saját zászlóalja lobogóját megragadva, bámulatos hidegvérűséggel a legsűrűbb fegyver- és rőppentyűtűz között elébe rohant a Duna partján ostromló csapatoknak, s ezáltal az útközet eldöntője és a véres nap hőse lőn, sőt bajtársaitól általánosan a legvitézibb harciul ismertetett el.”⁵

Kossuth Lajos kormányzó elnök a váci csata után a bábolnai ménes egyik arab telivér lovát ajándékozta – kárpótlásul, hiszen két hátsólova pusztult el a golyózáporban – Földvárynak, s a II. oszttal érdemjellel tüntették ki. Leiningen-Westerburg Károly a váci győzelem után „Magyarország első katonájá”-nak⁶ nevezte hősiességét. Damjanich tábornok, amikor megtudta, hogy Kossuth lovat ajándékozott kedvenc tisztjének, így csipkelődött: „A legrosszabb gebét neki, hiszen a legközelebbi csatában úgyis kilövök alóla!”

Földváry Károly végigküzdötte a szabadságharcot. Ott volt a nagysallói, a vácrétsági és a debreceni csatákban is. A szabadságharc leverése után Haynau vérbírósa halálra ítélte a „bátrak legbátrabbját”, amit 18 évi várfogságra enyhítettek később. 1850-ben kegyelmet kapott, de két esztendő múlva összeesküvés gyanúja miatt ismét bebörtönözték. 1862-ben Olaszországba ment, ahol évekig parancsnoka volt az itáliai egységért harcoló magyar légióknak.

A kiegyezés után tért haza. Egy kis borsodi faluban telepedett le, s holtáig nem békült meg az osztrákokkal való kiegyezéssel. A halál Cegléd városában érte utol 100 évvel ezelőtt, 1883. december 14-én.

Iffj. Kálmán Gyula

A Budapesti Központi Tejcsarnok Szövetkezet (1883–1916)

Budapest tejellátásának mennyiségi és minőségi megjavítása már a múlt század végén is az egyik legnagyobb gondja volt a fővárosnak. A Földművelésügyi Minisztérium Tejgazdasági Felügyelőségének közbenjárására 1883-ban ennek érdekében hozták létre az első, a Budapesti Központi Tejcsarnok Szövetkezetet 33 taggal. A tejüzem Rottenbiller utcai telepe, mely kezdetben 51 gazda 1713 tehenének 2,4 millió liter tejt dolgozta fel, a századforduló idején történt korszerűsítése után, a századforduló első éveiben az egyre növekvő igények kielégítésére már 8–10 millió liter tejet dolgozott fel. A főváros lakossága ugyanis, amely 1880-ban alig volt több 370 ezer főnél, 1910-ben meghaladta a 880 ezer főt. A tejcsarnok ebben az időben 64 fióküzemet üzemeltetett, és 70 lovaskocsival bonyolította a házakhoz való tejszállítást. A szövetkezet tej- és tejtermékszállító kocsijai minden szállítás alkalmával a tejcsarnok udvarán sorakoztak fel. A lovas kocsikra csak kifogástalan porcelán dugóval és ólomplombával elzárt tejszállító edényeket lehetett felrakni. A tejcsarnok külön felhívást intézett a háziasszonyokhoz azért, hogy a maguk vagy megbízottjuk által átvett tejes edények ólomzárát ellenőrizzék. A Központi Tejcsarnok Szövetkezetnek ez a felhívása egyaránt vonatkozott a tejeskocsiról az utcán át vagy a boltokban árusított tej és tejféleségek tárolóedényeire. A tejet és tejterméket árusító boltokban a vásárló a tejcsarnok tulajdonában levő tejes- és tejtermékesüvegeket csak úgy kaphatta meg, ha az üvegért – annak tartalmán kívül – az üveg értékének megfelelő összeget az úgynevezett „betétet” kifizette. A fizetés megtörténtekor a vásárló az üveg értékét feltüntető és a bolt számát is tartalmazó bárcát kapott kézhez. Az üveg díjának visszatérítése – a cserét kivéve – a bárca és az üres üveg leadását követően történt a boltban.

A Budapesti Központi Tejcsarnok Szövetkezet háza

A tejátvételi csarnok

A Központi Tejcsarnok Szövetkezet, amely kifogástalan minőségű tejet és tejterméket készített – üzemi felügyelői és állatorvosai állandóan ellenőrizték a kis- és nagygazdaságok tehenészeit – részben elejét vette a nagyon elburjánzott tej- és tejtermék-hamisításnak. Az ellenőrzések szerint az egyéb úton forgalomba hozott tejnek több mint a felét vizezték.

A tejcsarnokban kezelt tej egy részéből a gyerekek és a betegek táplálására alkalmas tejet készítettek. Ez a tejfeleség a Székely-féle tejkészítési eljárásról kapta a nevét és mint „Székely-féle gyermektej” került az üzletekbe. Ennek az eljárásnak a segítségével olyan tejet állítottak elő, amelynek a kémiai összetétele eltérő volt a tehéntejétől és már majdnem azonos volt az anyatejével. A tejcsarnokban a „gyermektej” előállításával külön osztály foglalkozott. A Székely-féle gyermektejet 1–2 deciliteres üvegekbe légmentesen leblombálták és a fogyasztókhöz juttatásig jegelték. Alapanyagát gróf Károlyi Lászlónak – a fővároshoz közel eső – gyáli uradalmából úgy szállították a Rottenbiller utcai tejüzembe, hogy a reggel fejt tejet reggel 8 óráig már fel is dolgozták az üzemben.

A tejcsarnokban előállított vaj is nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy csökkent a közeli mezővárosokból és falvakból – a gazdaasszonyok által faedényekben köpült – a főváros vásárcsarnokaiba szállított vaj mennyisége. A Központi Tejcsarnok Szövetkezetben a vajat korszerű gépek segítségével állították elő, de ezenkívül túrót, tejfölt, hab- és kávétejszínt is készítettek a fogyasztók részére.

A Központi Tejcsarnok Szövetkezet, amely működésével vitathatatlan érdemeket szerzett a századfordulón a főváros tejellátásában, nemcsak elismerésekkel illették, hanem jogtalan előnyök szerzéséért el is marasztalták. A korabeli újságok közül a Budai Hírlap 1903. május 24., június 7., és 14-i számában azért marasztalta el a Tejcsarnokszövetkezetet – melynek 42 tagú igazgatóságában ebben az időben 15-en viseltek bárói, illetve grófi címet – hogy a 0,5 és 1 literes tejesüvegek kisebb ürtartalmúak voltak a hitelesnél. A szövetkezet a hibás üvegek révén – írta a lap – így minden 1000 liter tejnél 150 liter, nagy haszonnal továbbadott „ingyen”-tejhez jutott. A Népszava 1909. december 1-i számában a kiskereskedők alapvető jogainak védelmében emelte fel a szavát. A tejcsarnok ugyanis olyan kötelezettséget írt elő számukra, hogy a megállapított tejmennyiséget naponta kötelesek átvenni, vagy az át nem vett tej minden literjéért 4 fillér kártérítést kötelesek fizetni. Ugyanakkor a tejcsarnok nem volt köteles a megállapított tejmennyiséget naponta leszállítani, hanem kevesebbet is szállíthatott, ami igen nagy haszonszerzésre adott lehetőséget a számára. „A szegények között szétosztott néhány száz liternyi ingyenes tejtérlést a Központi Tejcsarnok uzsoráskodásával”.

Az első világháború kitörése után egyre nagyobb lett a tejtermékek iránti kereslet, ezzel szemben a kínálat erősen megfogyatkozott. Ezért a kormányzati szervek úgy döntöttek, hogy a jövőben a hatóságoknak nagyobb szerepet kell kapniuk a lakosság tejellátásában. Ilyen körülmények között a Központi Tejcsarnok Szövetkezet már nem tudta betölteni hivatását úgy, mint amire a századforduló elején még képes volt. A háború a szövetkezet tagjait és gazdaságaik állatállományát egyaránt megfogyatkoztatta. Ezért az első világháború kitörésének második esztendejében a fővárosi tanács egyik jelentésében a főváros közlekedési állapotával kényszerült foglalkozni. Ezen a tanácsulésen a résztvevők elfogadták a Központi Tejcsarnok Szövetkezet felszámolását kimondó határozatot. A jegyzőkönyvben ezt így foglalták össze: „25. a főváros tejellátásának előmozdítása érdekében a Budapesti Központi Tejcsarnok Szövetkezetnek megváltásáról, illetve 2 millió korona alaptőkével és a főváros részvénytöbbségével részvénytársasággá történt átalakításáról szóló tanácsi előzetes bejelentést a közgyűlés tudomásul veszi

azzal, hogy az ezen franzakcióról a vagyonbecslési kimutatásokkal, valamint ezen új községi intézmény szervezeti szabályzatával és jövő működési programjával együtt tegyen részletes jelentést.”

1916. VIII. 12-től a megüresedett Központi Tejcsernok Szövetkezet szerepét – a szövetkezet jogutódjaként – a Központi Tejcsernok Részvénytársaság vette át.

Várhidy Imre

A ceglédi Györffy István táj- és népkutató csoport

A hazánkban működő honismereti szakkörök elődeit megtalálhatjuk a két háború közötti középiskolákban. A következőkben a M. Királyi Állami Ceglédi Kossuth Gimnázium önképzőkörének néprajzi szakosztálya, valamint a Gimnázium Györffy István táj- és népkutató csoportja emlékét idézem föl.

Az önképzőkori néprajzi szakosztály spontán alakulás volt. Szándéka azonban eltért napjaink szakköreinek célkitűzéseitől, mert nem a helyi hagyományokat és társadalmi kérdéseket tanulmányozta, hanem az ország távoli vidékeinek népeivel igyekezett megismerkedni. Kéthetes utakon tanulmányozták a kiszemelt területet és feljegyezték az úti tapasztalatokat. 1937 nyarán például kéthetes tanulmányúton vettek részt Tolnában és Baranyában, Kodolányi János végveszélyt kiáltó írásai nyomán az egykező falukba való bepillantás céljából. A maguk szemével látták az ormánsági magyarság talajvesztését, a magyarság fogyatkozását, megfigyelték a nemzetiségekkel való együttműködését és a nemzetiségek gazdasági térhódítását. Az új tanévben, 1937–38-ban versenydolgozatot írtak a Tolna–baranyai táborozásról, majd szervezni kezdték a következő nyári kirándulásukat. „De ez már csak terv maradt, mert az év folyamán központi rendelettel megszüntették a szakosztályt: a középiskolában addig szokatlan munka aggodalmat keltett.”

A ceglédi gimnázium második „honismereti szakköre” már közelebb volt napjaink célkitűzéseiseihez, a helyi hagyományok és a szülőváros jobb megismerését vették tervbe. Amíg ez a csoport élt, eredménnyel működött.

Mint ismeretes, 1938-ban megalakult az Országos Táj- és Népkutató Intézet, s ennek nyomán a közoktatási miniszter minden magyar középiskolában követelezővé tette a *táj- és népkutató diákcsoportok* létesítését, hogy a tanulót „már zsenge korában megismertesse az élet ezernyi küzdelmével, a magyar földdel és a magyar néppel, közvetlen szemlélet és érintkezés után. A népet, annak erőnyeit és hibáit egyaránt ismerő, szükségéit látó, magukat vele egynek érző felelős vezetők nevelése, a táj- és népkutatás magasabb, eszményi célja. Ez nem korhangulat, nem divat és nem társadalmi hóbort. Ez a magyarság megmaradásának, a jövőnek egyetlen útja.”

A ceglédi csoport nem tudott szabadulni Lengyel Albert vezető tanár szuggesztív hatásától, még mindig a más tájak bebarangolását tartották fontosnak. 1940 nyarán két hetet töltöttek a Székelyföldön, részletes beszámolóikat az 1940–41-es iskolai évkönyvben közzölték. Az Országos Táj- és Népkutató Intézet azonban visszatérítette a ceglédiek figyelmét a szűkebb környezetre, pályázatot hirdetett a helyi hagyományok följűjtésére. Sikerük volt, a munkaközösségek versenyében elnyerték az országos második díjat, két egyéni pályázó jutalmat kapott és hatan pedig dicséretben részesültek.

A csoportvezető tanár 1941-ben Pais Károly lett, aki a feladatokat, korunkra is érvényesen így fogalmazta meg: „Gyűjteni kell a területeken, ahol a pusztító idő és a változó viszonyok a legfrisebb ütemet követelik. Meg kell örökíteni, fel kell jegyezni azt, ami ma még érzékelhető valóság, holnap talán már csak a múlt elmosódó emléke lesz, vagy elvész nyomtalanul.” Serkentésére kiváló eredménnyel zárult a tanév, balladákat gyűjtöttek és népdalokat, melyek közül néhányat az értesítőben nyomtatnak. Nyújtó Ferenc 5 balladával, Csapó István 3 népdallal, Füle Lajos 15 népdallal szerepelt. Rendkívül értékesek alapvető következtetéseikkel a ceglédi kopjafás temetők síremlékeinek fényképes és rajzos feldolgozásai Imecs József, Zsengellér Ferenc, Csapó István, Páskán László, Szüle Endre, Wetsik József, Kernács György és E. Kovács József által. (13 fénykép és 69 kopjafarajz.) Hadd idézzem Ujhelyi János hetedikes diák megfigyeléseit: A temetőkben levő kopjafákat, alkotórészeiket véve alapul, mintegy tizenkét csoportba lehet osztani, mely csoportokon belül még külön alcsoportokat is meg lehet különböztetni. A ceglédi kopjafák díszítőelemei az utolsó száz év alatt teljesen elvesztették szimbolizálóképességüket.

¹ Pais Károly: Táj- és népkutatás. Ceglédi M. Kir. Állami Kossuth Gimnázium 1941–42. tanévi értesítője. Cegléd, 1942. 8–24. old.

Tekintet nélkül arra, hogy eredetileg mit jelképeztek az illető elemek, az utóbbi kor kopjafaragói csak arra ügyeltek, hogy kopjafáik minél díszesebbek, szebbek legyenek, a díszítőelemeket úgy alkalmazták, ahogy éppen nekik tetszett. – A székelyföldi temetőkből pontosan tudjuk, hogy melyik sírban nyugszik pap, gyermek, asszony vagy férfi, anélkül, hogy a név rajta lenne a kopjafán, ellenben a ceglédi temetőkből, ha meg nem mondják, magától ugyan rá nem jön az illető.

A legáltalánosabb ceglédi díszítőelem a csillag, mely kétféleképpen is előfordul: mint kétdimenziós és mint háromdimenziós test. Ez szinte elmaradhatatlan. Van olyan kopjafa, amelyen gyöngyszerűen több csillag következik egymás után. A csillag általában befejező motívum, de befejező a korona és a tulipán is a csúcson. Gyakori az urna, lámpa, kehely, pajzs, a fésző bimbó és a gömb. Külön említést érdemel a talpával összefordított kehelyforma.

A ceglédi kopjafák nemcsak szimbolizálóképességüket veszítették el, hanem kálvinista jellegüket is. Az újvárosi katolikus temetőben van egy fából faragott díszes kereszt, amelyik kopjafa-díszítőelemekkel van faragva. Még festési nyomok is megfigyelhetők rajta”.

Ez az újvárosi katolikus sírjel akkor nagy feltűnést keltett és Baltigh Előd hetedikes diákok gondos leírására készítette: „Ez a kopjafa unikum. Tulajdonképpen nem is kopjafa, hanem kopjafamotívumokkal kifaragott kereszt. A keresztfa faragott szára az alsó részbe van illesztve. Ez fölött nyúlik a kopjafarész. A kezdő forma négyzetes test. Egy hajlott, formája után edényhez hasonló test látszik, mely középső részén csíkozva van. Ezután a kopjafa teljesen elvékonyodik és kopjacsúccsal fejeződik be.”

Pais tanár úr látnoki szavai beváltak, még negyven év sem telt el feladatainak kitűzése óta, nyomtalanul eltűnt Ceglédre a kocsi, az eke és a járom. Új, gépi eszközök vették át szerepüket, s az ifjúság már nem lát sallangos szerszámú lovakkal port verő parasztkocsit és ha éppen a határban jár, ott traktorok szántanak. A vidékről kipusztultak az utolsó jármos ökrök, a jármokat eltűzelték, a legjobb esetben gyűjteménybe kerültek. Néhány idős parasztember még el tudná mondani emlékezetből részeik nevét, ám mi olvassuk csak a hetedikes Csapó István remek leírását, 1942-ből.

A kocsi részei: *Rúd*, rajta a pápaszem vagy vasalás. *Tartólánc*. *Rúdszárny*, ennek végén a simej vagy jufa. *Förhész*. Két förhész van: első és hátsó förhész. Az elsőn van a két hámfá. A förhész végén vannak két oldalról az első csatlások. *Tengő* (tengely) faréze: anstok, öt cuppánt, fergettyű, derékszög, nyújtószárny, nyújtó. *Az oldal részei*: dorongok, a felső dorongokon a löcsgúzsok, címerszög, sarogjatartók. *Alsővény*, alatta a förhész (hátsó), a förhész két végén a hátsó csatlások vagy pedig lépcső, kissarogja. *Négy rakoncszög*. A kerék részei: tizenkét küllő, hat talpfa, ráf, kerékagy, két agykarika, puska. A *lőcs* részei: tézslí, tiszliszög vagy vakszög, tulipánszög vagy kerékszög. Az eke részei: eketaliga ezen koszorú a vánkussal. A vánkuson nyugszik a vezérrúd. Göröndő, ekefej a kormánylemezekkel, eketalp, csúszó, kődökcsavar, csoroszja, ekeszarva, üstöketartó, húzóláncok, az egyik láncon a lakat.

A járom részei: fejfa, rajta két vánkus, két bélfá, alfa, vagy álfa bélfaszögek, járomszögek.”¹

Az országban ma ezer honismereti szakkör működik, zömmel az általános és középiskolákban. Ceglédre szólva szomorú a helyzet, a negyvenezer lakosú város általános és középiskoláiban nincsen honismereti szakkör, kivéve a lelkes, jól szervezett iparitanuló-intézetit.

Hidvégi Lajos

Hornyák László rajza

A Varjú-tanya

*Fájdalommal tudatjuk, hogy Varjú Ákos, a pityer-tanyai Varjú fivérek közül az utolsó, a Hazafias Népfront nyugdíjasa meghalt. Búcsúztatása 1983. május 4-én, szerdán, délután 14 órakor lesz a rákoskeresztúri temetőben – A gyászoló család.
(Népszabadság, 1983. ápr. 3.)*

A Varjú-tanya hallatára van, aki Kós Károly Varjú nemzetségére asszociál, pedig a kettőnek semmi köze egymáshoz. Egyik Erdélyben élt, a másik – a tanyatulajdonos – pedig Sopron megye középső részén, a Rőjtök, Lövő és Csapod közötti Pityerpusztán. A megyének ezt a részét Cser-vidéknek nevezi a földrajzi irodalom. Egykor hatalmas erdő fedte a területet, amely csak a 18. századi irtások következtében vált településre alkalmassá. Földje kavicsos, homokos, az itt élők élete, mindennapja a kövek között folyt évtizedekig.

A Nagyatádi-féle földreform egyik nem titkolt célja olyan réteg megteremtése, mely a klérussal és a birtokos arisztokráciával együtt a rendszer szilárd támaszát alkotja. Ez a célját nagyjából el is érte, hiszen a földhözjuttatottak jórészt a vitézek, háborús veteránok és rokkantak közül kerültek ki. Ha azonban a földhözjuttatott nem ebbe a kategóriába tartozott, politikai megbízhatósága akkor is fontos feltétel volt.

A rendszer nem akart ráfizetni a földreformra, ezért a kisajátított földekért busás árat kért az új tulajdonosoktól. Ez a konjunktúrát követő években, évtizedekben súlyos szociális feszültségek okozója lett és gyakran került megyebizottságok üléseinek napirendjére. A dekonjunktúra idején az aszályos esztendőket követve egyre nehezebbé vált a juttatott földek árának folyamatos és rendszeres fizetése. A rendszer urai is tudták, hogy a nemfizetés mögött szociális okok húzódnak meg. Bár adtak visszafizetési kedvezményt, szövegeikben a nemfizetést kommunista agitátorok bujtogatásával hozták összefüggésbe, akik szerintük a földhözjuttatottak közé is befészkeltek magukat. Tény, hogy a földhözjuttatottak is polarizálódtak politikailag. Többségük a rendszer derékhadát alkotta, de akadtak köztük – és nem is kevesen – olyanok is, akik tevékenységükkel nem a fennálló rendszert segítették, hanem mindent elkövettek annak aláásására, megdöntésére. Közjűk tartoztak a Varjú-tanya lakói is Pityerben.

Kik is voltak Varjúék, mi adott nekik erőt, hogy vállalják a kockázatot az üldözöttek mentéséért egy olyan korban, amikor életükkel, legjobb esetben súlyos börtönbüntetéssel fizethettek volna ezért. Ekkora áldozatot senki sem hozhat anyagiakért. Varjúkat sem az anyagi lehetőségek indították e feladatok vállalására, hanem az otthon közösen kialakított világnézetük. Mindebben nagy érdeme volt az apának, Varjú Józsefnek.

Ő volt a tanya tulajdonosa. Foglalkozására nézve jegyző volt, korábban Burgenlandban, Pátfalun, majd Budafokon működött. 1923-ban már mint nyugdíjas került Pityerbe. Újságban olvasta a hírt, hogy az Altruista Bank 25 holdas birtokot kínál 30 éves törlesztésre Pityerben, a hasonló nevű majortól északkeletre, Szolgyórtól északnyugatra. Amikor Pityerbe költöztek, már öt gyerekük volt: Pál, László, Ákos, Jolán és Sarolta. Szinte elviselhetetlen gondok neheztedek a költözködéssel Varjúkra, hiszen olyan mezőgazdasági területet vásároltak, amelyen eddig senki sem lakott. A tőlük keletre, ún. „Hegykői akol” mellett emelkedő, még ma is látható, kör alakú földvárban az őskorban lakott utoljára ember ezen a tájon.

Varjúék kezdetben egy tömésfalú, szalmával fedett fészkerben húzódtak meg gyerekeikkel, akiknek már ekkor magyarázta a gazdálkodóvá vált, volt jegyző apa és a volt tanítónő anya az élet dolgainak értelmét. Napjaik nehéz munkával teltek, mert azt akarták, hogy a vásárolt föld, amelyet egymást sűrűn váltogató urai Széchényi Manótól – a Széchényiek ún. Pál-ágának leszármazottjaitól – béreltek, egyszer véglegesen az övék legyen. Nyomorúságos volt ez a föld, elhanyagolt, kavicsos, bokros, bozotos. 150–200 évvel ezelőtt még erdő volt az egész környék, sűrű csererdő, melyen még a napfény sem hatolt át. Kevés más ennyi romantikával körülvevő vidéke van az országnak, mint ez, de főleg Lészár. A Varjú gyerekek erre

jártak iskolába Rőjtőkre. Nemcsak a környék romantikája foglalkoztatta fantáziájukat, hanem lakóinak nyomora, kisemmizettsége is. Korán megismerték a betyártörténeteket, legendákat, melyekben a betyárok tettek „igazságot” a szegények és gazdagok között, mindig az előbbiekre javára. A két világháború között itt lakók az igazságtévésnek e romantikus és múlt századi módjában már nem hittek és nem is hihettek.

A Varjú gyerekeket látóvá tette saját sorsuk. Csak megfeszített erővel, látástól vakulásig dolgozva emelkedhettek felül sorsuk nehézségein. A földek műveléséhez igaerőre lett volna szükség, de ezt csak lassan, nehezen sikerült előteremteniük. Keserves volt az élet a pityeri birtokon. Az elszigeteltség is növelte nehézségeiket, hiszen nemigen volt kitől segítséget kérniük.

A Varjú család a tanyarendszer északkeleti felén lakott, közvetlenül a rőjtői erdő mellett, melynek túoldalán a Sopron-veszprémi országot kanyargott. Ettől északkeletre erdős, cserjés tisztás, az ún. „bregenzi gyöp” feküdt. Az egykori birkalegelőt 1938–1940-től katonai repülőtérré alakították át. A térség északi csúcán állt a hangár, s a kifutópályák az országúttal párhuzamosan, délre húzódtak. 1942-től a magyar katonaságon kívül német alakulatok is megjelentek itt, és megindult a repülőtér kiépítése. A repülőgépek védelmét az erdőbe mélyen befutó utak látták el. A tanyák ezzel közel kerültek a német és a magyar katonasághoz.

Még egy körülményt szükséges megemlítenünk. A „gyöp” északi feléhez közel feküdt a terület névadója „Bregenz”-major. Ennek az 1940-es években már szinte teljesen elnéptelenedett, elhagyott gazdasági épületei előbb lengyei, majd román hadifoglyok taborává alakult át. A háború vége felé borzalmas történeteket hallhattunk az itt élő több ezer hadifogoly helyzetéről, akiknek sorait tifusz, kolera és más ragályos betegségek tizedelték meg. Több ezer katona fekszik itt jeltelen tömegsírbán. E veszélyes környezetben a Varjú-tanya a második világháború éveiben a tisztességes emberek találkozóhelye, az üldözöttek és a menedéket keresők mentevára lett.

Közben Pityerpuszta benépesült. Lakói a közeli és távoli falvakból verbuválódtak össze. Szabályos alföldies tanyatelepülések alakultak ki néhány év alatt kisebb-nagyobb udvarral, kerttel, házzal és gazdasági épületekkel. A lakók saját ház-, kert- és udvarszerkezetüket plántálták ide át, de a változó körülmények ezt egyénivé, sajátossá alakították. A tanyák 25–30 holdon feküdtek, s mivel az udvar a telek egyik sarkában állt, körülbelül másfél-két km-nyire – tehát elég távol – álltak a házak egymástól. Ennek tulajdonítható, hogy a lakók elszigetelődtek egymástól. A gyerekek Pusztacsaládra vagy Rőjtőkre jártak iskolába amikor ez az időjárás miatt egyáltalán lehetséges volt a hamar felázó, sáros, síkos utakon.

A gyerekeket a szülők korán ráfogták az olvasásra. Hosszú őszi és téli estéken petróleumlámpa pislákoló fényénél együtt olvasott és beszélgetett a család, amíg együtt volt. Később a fiúkat, elsősorban az 1908-ban született Pált elszólította az otthontól a kötelesség. Bajcsy-Zsilinszky Endre híve lett, de a többiek sem maradtak mentesek a politikától. Előbb a Kisgazdapárt baloldalához csatlakoztak, majd a Parasztpárthoz. Az ún. „faluposta”-mozgalom lelkes hívei és mozgatói. Az volt a céljuk, hogy valamiféle faluparlament alapjait rakják le, de a hatóságok betiltották lassan az egész országra kiterjedő mozgalmat. Nemcsak keresték, de meg is találták a kapcsolatot a környék baloldali embereivel, közöttük a fertőszentmiklósi Illiás Ferencel, akitől először hallottak alaposabban a kommunista parasztprogramjáról, terveiről. Illiás Ferenc a soproni evangélikus tanítóképzőben szerzett tanítói oklevelet az 1940-es évek elején. Később a csornai mezőgazdasági iskolában működött tanárként, míg a hatóságok rá nem jöttek politikai meggyőződésére. A Varjú testvérek és a Fertőszentmiklósról hazajáró Illiás között állandó kapcsolat alakult ki, míg a háború a családot szét nem zilálta.

A két legidősebb fiú: László és Pál, hamar kikerült a frontra. László 1938-ban kezdte tölteni tényleges katonai idejét, a Szent László gyalogezredben. Már itt szembekerült a regulával: a hadbíróóság büjtogatásért kéthónapi szigorított börtönre ítélte. Azzal búcsúzott családjától, ha módja lesz rá, átmegy a szovjet csapatokhoz. Erre nem nyílt alkalma, mert mindjárt az első ütközetben elesett. Pál valamivel „szerencsésebb” volt, súlyos sebesüléssel, de hazakerült a doni és a voronyezsi harcokból. A második frontra kerülése már nem volt ilyen „szerencsés”. Az ország felszabadításáért folyó, igen elkeseredett harcokban 1944 végén, vagy elején a Hajdú-Bihar megyei Földes faluban elesett. Az értelmes forradalmi hevületű fiú halála századparancsnokát, a kiváló költőt, Kónya Lajost is megihlette:

*Még holdas esték
mélyéből sokszor felmerül
szikár alakja, arca, hallom
okos szavát, egy forradalmon
töpreng, tündöklék – szemben ül*

*velem, hogy néha azt hiszem még,
rossz álom és csalóka emlék,
mit eddig róla hírül kaptam
s megjön majd egy fogolyvonattal.
Drága, bolond, bomlott remények! . . .*

Ugyancsak a háború – a vele felkavart embertelenség, a fasizmus áldozata lett a Varjúéknál gyakran időző erdélyi rokonfiú: a huszonnégy éves Juhász Zsigmond is, aki egy Hunyad megyei bányásztisztviselő fia volt, ő maga is bányász. Ő volt az első, aki nem hozott eszméket és tanításokat a tanyára, hanem már onnan kapott, a Varjú testvérektől. Mint kommunistaival a román vasgárdisták végeztek.

Szintén a háború áldozata lett a Varjúéknál gyakran megforduló Nyékhegyi Géza tartalékos főhadnagy is. Bajcsy-Zsilinszky embere volt, a faluposta lelkes híve. Rokonszenves alakja, elkötelezett forradalmár volta Főjét is megragadta egyik elbeszélésben.

1944 októberétől különösen nehéz napok következtek. A bregenzi fogolytáborban egyre elviselhetetlenebb lett a foglyok élete, és napirenden voltak a szökések az elviselhetetlen élet, a súlyos fizikai bánatmak miatt. A menekülők az erdő rengetegébe vetették magukat s remélték, hogy kikerülnek az erdőt-mezőt át-átfésülő csendőröket, katonákat, akik ezekben a hónapokban, napokban gyakori látogatók voltak a Varjú-tanyán. Ilyenkor a tanya lakóit sem kímélték, ütötték-verték őket. Varjúéknak szerencsés-jük volt, hogy az 1937-ben vásárolt birtok a tanyától északnyugatra feküdt a cserjés-erdős részben, és így a két terület összetartozását a hatalom emberei nem sejtették. Varjúék baloldali, sőt kommunista volta ismert volt falu- illetve környékszerte, különösen ahol ismerték őket, így elsősorban Csapodon és Pusztacsaládon. Így az sem volt meglepő, hogy az üldözöttek mentésében, bújtatásában élen jártak.

Nemcsak a Balfon ma is élő Koloszar Péter védenecit, a két szovjet katonát fogadta azokban a veszélyes időkben oltalmazó, bátor, emberséges gondoskodás a Varjú-tanyán, hanem több lengyel, francia foglyot is, különböző nemzetiségű antifasisztákat, kommunistákat és más üldözötteket, akik hosszabb-rövidebb ideig rejtőzködtek e halálos veszedelmektől terhes időkben a megszálló hitlerista csapatok által határolt erdei tanyán. E bátor és mindenképpen megőrkítésre méltó tettel azonos értékű az a szellemi hatás, melyet a Varjú-fivérek 1928-tól a korabeli sajtóban is kifejtettek. A testvérek közül különösen Pál, Ákos és Jolán voltak politikus vénájúak. Az alacsony, törekeny testalkatú Pálban feszült a legnagyobb politikai ambíció. Az 1930-as évek közepén már a parasztság helyének és szerepének kérdései foglalkoztatták. Képviseleti-értelmiségi a parasztságot, teszi fel a kérdést és mindjárt meg is válaszolja: igen, de a parasztságot sem lehet kizárni saját érdekeinek képviseletéből.

Varjúéknak ugyan földbirtok-politikai célból tartalékolta földhöz sikerült jutniuk, de nem ingyen – mint ahogyan ezeket a földeket többnyire adták –, hanem ún. „örökváltás”-ként, tehát pénzért. Az örökváltás a vétel bizonyos fajtáját jelentette. A földek árát búzába, illetve rozsba számították át. Egy hold föld Pityerben, illetve a vele szomszédos Szolgyayörön 12 q búza árának felelt meg. A vételár teljes összegének 50, illetve 60%-át előre, készpénzben kellett kifizetniük, s csak a fennmaradó hátralékra kaptak 10 évi törlesztési kedvezményt. Bár az örökváltási földek árát a pénzügyminiszter 1930-ban felülvizsgáltatta, mérséklésre csak kevés helyen került sor, inkább a törlesztési időt emelték duplájára. Pityer ára még kedvezőnek is mondható, hiszen a csapodiak a falu határának északnyugati részén – Pityernél alig jobb helyen – ennél jóval többért, 18 q búzáért jutottak 1–1 hold földhöz, illetve legelőterülethez, pedig ezek a hercegség legsilányabb földjeit alkották. Varjúék saját bűrkön is érezhették a földárak térítésének nehézségeit és méghozzá ott, ahol a földek hozama alig haladta meg a vetőmag árát és a földek vételi díját. Érthető, ha Varjúék a legélesebben szembekerültek a Horthy-korszak parasztpolitikájával. A kommunista párt parasztpolitikája 1919-ben kompromittálódott, különben sem volt a pártnak módja azt az adott körülmények között kifejtteni. Az 1930-as évek gazdasági válságának hatására egyre formálódott a Horthyékkel szemben álló ellenzéki parasztpolitika. A népi írók „Kert-Magyarországnak” gondolata ekkor érlelődött a radikális népi értelmiség írásaiban, melyet legkönyebben megismerhetett a széles közvélemény. Ez a parasztpolitika radikális földreformon alapult, de nem érintette volna a földek magántulajdonát. A kommunista párt parasztpolitikája ezzel szemben radikális földreformot hirdetett, a parasztság minden rétegének érintésével. A baloldali közvélemény a két álláspont között választhatott az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején. A párt kollektívizálási programja a távoli célok között szerepelt, ezért publikálástól mindaddig óvakodott, míg a felszabadulással közeli perspektívává nem vált. Viszont téma volt – méghozzá nem is akármilyen – a magyar mezőgazdaság súlyos helyzete és az ebből kivezető út. A legszélsőségesebb álláspontot a népi írók „radikális” csoportja képviselte, de ezek sem vetették fel a mezőgazdaság kollektívizálásának lehetőségét. Amikor a Varjú fivérek elkezdtek publikálni, a „vita” már javában folyt a különböző utak között. Az számukra sem volt egy pillanatig sem kétséges, hogy a földreform nélkül – méghozzá radikális földreform nélkül – a magyar mezőgazdaság problémái nem oldhatók meg.

A család háborút túlélő tagjai közül Ákos – a legfiatalabb Varjú-fiú – mint a Hazafias Népfront Pest megyei Bizottságának munkatársa ment nyugdíjba –, a felszabadulás után egy-két évig parasztpárti képviselő volt. Mindenkor a haladás és a forradalmi erők, a munkásosztály oldalán állott, még ha olykor-olykor vitaközött is egy-egy kérdésben. A két nőtestvér közül már csak egyik él, Jolán, aki itt Budapesten lakik, a másik Balfon lakott és már meghalt.

Messze vezetne – bár csábító feladat lenne – a Varjú-testvérek politikai fejlődésének követése a kezdettől a kibontakozásig és ebben azoknak a mozzanatoknak az elemzése, amelyeket az őket közvetlenül körülvevő valóságból, Csapod, Pusztacsalád, Röjtök és Lövő viszonyaiból merítettek, illetve szűrték le. Kétségtelen, a Cser-vidék pattanásig feszült szociális viszonyai igen sokban segítettek az értőkben és látókban az elméleti tisztánlátást, a következetes magatartást, melynek természetes következménye volt a humanus gondolkodás és tett, ha a körülmények ezt megkövetelték. S ilyen tetterre a háború idején sokszor volt szükség . . .

Katona Imre

A Mezőföld tájnevéről

A Fejér megyei Hírlapban, Tömör Valéria tudósításában olvasom: „A Mezőség Takarékszövetkezet vonzáskörzetébe hat nagyközség, illetve község – Mezőfalva, Rácalmás, Perkáta, Nagyvenyim, Nagykarácsony, valamint Előszállás bankja tartozik.” E falvak pénzintézetét valószínűleg nem az Erdélyi-medence északi felét alkotó nagytájról, a Mezőségről, hanem a felsorolt településeket is magába foglaló kelet-dunántúli Mezőföldről akarták elnevezni. Gyakran hallunk Mezőföld helyett Mezőséget a közbeszédben is, ami azt jelzi, hogy a Mezőföld, ez az új keletű tájnév, még napjainkban sem ment át teljesen a közhasználatba.

Már az 1930-as években Fejér megyében járó néprajzkutatók megállapították, hogy a Mezőföld tájnevet nem ismeri, nem használja a nép. Néprajzi használatának hiánya a tájnév fiatal korára utal. Sárrét, Sármellék tájnevünket viszont ismeri és használja a sárréti, Sárvíz menti települések lakossága. Sármellék tájnévvel már egy 1356-ból való oklevélben találkozunk. Ezzel szemben Mezőföld tájnevünk egy 1708-ban keletkezett iratban bukkan fel először.

Bél Mátyás a 18. század első felében összeállított latin nyelvű országleírásában azt írta, hogy a Sárvíz „szétterül azon a sík mezőségen, amelyet a magyarok Mezőföldnek neveznek.” A Mezőföld tájnév a múlt században még elsősorban a régi Veszprém megye enyingi járását (Mezőszentgyörgy, Mezőkomárom környékét) és csak igen halványan Fejér megye kisebbik, a Sárvíz-től nyugatra eső felét jelölte. Galgóczi Károly 1855-ös mezőgazdasági statisztikájában „Veszprémnek mezőföldi részét” említette. Vas Gereben 1856-ban kiadott Nagy idők, nagy emberek című korrajzában ezt olvashatjuk: „Én már csak édesapám emlékezetével érek el ezen időkig, midőn a dunántúli Mezőföldön néhány száz ház csak egymásnak oldalt, szemközt és hátat fordítva egészíté ki azt a falut, melyet most Enying mezővárosának ismer az utazó, megbámulva azt a gyönyörű gazdaságot, mely körülveszi, s a jó módnak olyan fészkévé lőn, mintha az isten-áldásnak itt volna meg édes szülőföldről, s innét terülne el azon síkon, mely egész a Dunáig s a baranyai hegyekig nyújtózkodik.” E sorokból is az derül ki, hogy Enying „a dunántúli Mezőföldön” található, „a Dunáig és a baranyai hegyekig” elnyúló területnek viszont nincs neve, egyszerűen sík. A Vasárnapi Ujság 1862. évi kötetében a Vidéki közlemények rovatban jelent meg a következő tudósítás: „Csajágh (Veszprém–Mezőföld) aug. 5. (Pusztító tűzvész.) Csajághot, a Mezőföldnek ezen egyik népesebb, s a benn ez előtt három évvel véghezment tagosítás óta, az anyagi jólétben észrevehetőleg előrehaladt községét f. é. júl. 3-án oly csapás érte, mely azt jelenleg porba súlytotta . . .” Somogyi Károly csöszsi jegyző 1864-ben így tájékoztatta a földrajzinév-gyűjtő Pesty Frigyeset: „Neveztetik ezen tájék még, hol a község fekszik, több községgel együtt Mezőföldnek, leginkább egyházi elnevezés szerint, hol is ezen néven említetik, hihetőleg azért, mivel síkságon, a Sárrét mentében fekszik.” Három helyen is használta a Mezőföld tájnevet Babay Kálmán Balatonmelléki történetek című könyvében (1892). Egyik elbeszélésében Csuzi Péter halász Balatonkeneséről Balatonberénybe megy át a jégen, amikor „a gamászai partokon feltűnik a Fok felől jövő vegyesvonal repkedő füstszalagja, a zuhogás idáig már nem hallatszik, elviszi a szél arra „mezőföld” felé.” A másik történetet így kezdte: „Ha utad a Balaton partján Aligától kezdve Kenese felé visz, ott hol a szőke víznek első loccsanása éri Mező-föld partját, a magas Csittény dombon látod Akarattyá pusztát, melynek helyén az időkben Csittény vezérnek, Koppány hadnagyának vára állott.” Harmadik történetéből megtudjuk, hogy a baranyai, bácskai disznókereskedők „Kanizsától fel, a Mezőföldön keresztül Veszprémig, majd onnét Győrön, Sopronon át Bécsnek” hajtották a hízókat. A Mezőföld tájnév ritka használatát, a vele kapcsolatos bizonytalanságot az is jelzi, hogy Babay, a Mezőföld lakója, papja és írója mindhárom idézett helyen különböző helyesírással írta le a táj nevét. Ugyancsak Babay 1896-ban megjelent Leánypásztorok című tárcájában megemlíti, hogy Mezőföld gyöngye, legnépesebb községe, Enying. A mezőszentgyörgyi származású Eötvös Károly 1905-ben kiadott Nagy év című könyvében azt írta, hogy apja a mezőföldi nemesség tiszttaftója volt.

Enying vidékén a nép ma jól ismeri a Mezőföld tájnevet. Adatközlőm, Győry József 1894-es születésű enyingi lakos így beszélt erről a „területről”: „A Mezőföld Balatonfőkajártól lefelé kezdődött és Tolna

megyébe is belesett. Mezőszilástól lefelé, Tolnában már homokos a talaj, csak a rozs és a szőlő termett. Fönn köves a talaj, mintha krumplival volna beszórva, Küngösnél már ilyen. Ez volt az elismert Mezőföld, a mi részünk. Itt könnyű lösztalaj, jó termővidék van. Megterem mindenféle növény. Enyingen kívül Lepsény, Mezőszentgyörgy, Lajoskomárom, Mezőkomárom, Dég és Szilasbalhás tartozott még a Mezőföldhöz. Mezőföld című újság is volt, itt Enyingen adták ki a Polgár-nyomdában." Hasonló módon jellemezte a Mezőföldet Eötvös Károly Veszprém megye bemutatásakor, az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből lapjain: „A vespérmegyei Mezőföld Veszprémhez közel már Liternél és Szent Istvánnál kezdődik és Palotától egyenesen déli irányban le, egész Szilas-Balhásig terjed, helyenként egy-egy csekély emelkedéssel és Kenese körül, meg a Balaton-parton meredekebb dombokkal, de egészen mégis síkföldi jelleggel. Nem nagy, de gazdag és virágzó községekkel van a Mezőföld telehitve. Földje gazdag televényű diluvialis sárgaföld (lösz), mely a rá fordított gazdasági munkát dúsan jutalmazza. A Mezőföld Fehérmegyén keresztül, keletnek és éjszakketletnek egészen a Dunáig terjed." Utóbbi mondatával Eötvös egészen egyedül áll korának kutatói között. Ugyanabban a kötetben Wekerle Sándor Fejér megye bemutatásakor meg sem említette a Mezőföld tájnevét.

Bárczi Géza a földrajzinév-adás általános kérdései című tanulmányának megállapításait a Mezőföld tájnév kialakulásával kapcsolatban is idézhetjük: „A földrajzi nevek keletkezésében két tényező jut szóhoz: maga a táj, annak részletei, formái stb. és az emberi közösség, mely a tájat, tájrészt elnevezi. A névből gyakran a tájtényező nyomul előtérbe, s az ember lelki tevékenysége a tájszemléletnek megfelelő közszó kiválasztása és a tájrészletre való alkalmazása...” Így érthető, hogy a régi Veszprém megyében, amelynek területét szinte teljes egészében a Bakony foglalta el, Mezőföldnek nevezték el a jó talajú, termékeny, síkvidéki járást. Ezt a tájszemléletet tükrözi Balogh Pál század eleji leírása Veszprém megyéről, A népfajok Magyarországon című művében: „Napjainkig 44 sváb falu népesíti be a nagy Bakonyország bércvilágát, vadregényes hegykúpok, rengeteg erdőterületet közt. A 141 magyar helység nagyrészt a Bakony periferiáin épült, s mintegy körülzárja azt, várívó öv gyanánt. Csak egy községcsoport települt meg Fejér, Somogy és Tolna megyék közt, Veszprém megye délkeletre dülő sík nyúlványán: a Balaton- és Sió-melléken; ezt lakja a megye legkeményebb magyar fajnépe: a mezőföldi. A föld népe, mely e vidéknek a mezőföld nevet adta, hozzáérti a sió-melléki rónához a halmos Balaton-melléket is.” (1902) Balognál a népi tájszemlélet szerint az enyingi járás községei közül Mezőkomárom, Szilasbalhás, Mezőszentgyörgy, Lepsény, Siófok, Balatonfőkajár, Csajág, Küngös és Balatonkenese alkották a Mezőföldet. Könyvének térképmellékletén ezzel a tájnévvel csupán az enyingi járás területét jelölte. Fejér megye déli részét, a sárbogárdi járás területét, a *Sárközi mezőség* tájnévre keresztelte.

Az enyingi járás mint önálló főszolgabírói járás az abszolutizmus korában jött létre. Korábban a vespérméi járás része volt. Alszolgabírói járásként a 19. század elejétől szerepel. Veszprém vármegye 1810. évi közgyűlési jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy a tisztújítás során a vespérméi járás mezőföldi részében létrehozták a vespérméi járás második alszolgabírói hivatalát: „Tekintetbe vétetvén a vespérméi járás mezőföldi része nagy kiterjedése, a benne lévő helységeknek népessége, a nemes és birtokos uraknak nagy száma, és ezen környulálásokból származó bírói kötelességeknek terhes volta, méltóztatott főispán úr a vespérméi járásnak mezőföldi részében egy második alszolgabíró választását megrendelni.” Az 1820. évi tisztújításra vonatkozó bejegyzésben a vespérméi alsó járást mezőföldi járásnak is nevezik. E járás pecsétjén is a mezőföldi járás elnevezés szerepelt. VESZPRÉM MEGYE MEZŐFÖLDI JÁRÁSNAK SZOLGABÍRÁJA – olvashatjuk a pecsét köriratát Király Ignác, dégi bognárlégeny vándorkönyvében a vándorlási engedély alatt 1863-ból. Rózsa Mátyás lajoskomáromi takácslegény 1871-ben elnyert tanulóléveléből is az derül ki, hogy Szilasbalhás, Dég és Lajoskomárom helységek, ahol a segédlevelet kiállító egyesült takácscéh működik, „Tekintetes Veszprém Vármegyében a' Mezőföldi Enyingi Járásban kebelezettek”.

A közigazgatási járásnál jóval régebbi és nagyobb területi egység az egyházi igazgatás mezőföldi esperessége. 1734-ig a dunántúli református egyházkerület 7 vármegyére terjedt ki. Ugyancsak 7 esperessége közül az egyik a mezőföldi vagy peremartoni volt. 1734-ben a felső dunamelléki egyházkerülettel egyesült dunántúli református egyházkerület 14 vármegyében 9 esperességből állt. Ezek egyikét peremartoni később mezőföldi esperességnek nevezték, amelyről a Bali Mihály mezőföldi esperes által 1850-ben összeállított egyházkerületi helységnévtárban tájékozódhatunk: „Ezen 1745-ben a peremartoni virágzó egyháztól, mint egykori püspöki lakhelytől peremartoninak nevezett, de 1836 óta régi visszanyert esperesség tartozott hajdan a' vespérméi egyházmegyéhez, és mint annak egy része proseniorok (alesperesek) által igazgattatott.” Régebbi proseniorai közül 1695-ből Kocsi Csörgő Bálint pápai főiskolai tanárt, lepsényi lelkészt említette, aki gályarabságának történetét latin nyelvű művében dolgozta fel. (Kösziklán épült ház ostroma. Fordította: Bod Péter, kiadta: Szilágyi Sándor, Lipcse, 1866.) A mezőföldi esperesség területén 1850-ben 36 anya- és 2 leánygyülekezetet találtunk, ebből 20 Fejér, 15 Veszprém, 2 Tolna és 1 Somogy megye területére esett, összesen 31 476 lélekkel. Legnagyobb gyülekezeti Fejérben Polgárdi, Soponya, Káloz, Csákerény, Tác, Sárkeresztes, Szabadbattyán; Veszprém-ben Enying; Szilasbalhás (ma Mezőszilas), Berhida, Balatonfőkajár; Balatonkenese, Siómaros, Ősi; Somogyban Szabadhidvég; Tolnában Pálfa és Simontornya voltak. A mezőföldi esperességhez tartozott Székesszékfehérvár 1825-ben alakult gyülekezete is.

Fejér megye déli és keleti részének, a Sárvíz és a Duna közé eső területnek a múlt században még nem létezett összefoglaló tájnéve. Fényes Elek 1847-ben megjelent Magyarország-leírásában a megye „déli róna részét” említette. Wekerle Sándor móri születésű miniszterelnök, egyébként amatőr helytörténeti és néprajzi kutató, 1896-ban Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből című munkában a Sárrétről „s Fejér megyének a veszprémi alantás sík földekkel egy egészet tevő lapályosabb alsó részéről” írt. Ugyanabban az évben Károly János Fejér vármegye történeti monográfiájában a „nagy síkságról” beszélt, mely a megyének háromnegyed részét képezi. Balogh Pál a megye *hegyes északi részét és rónaföldjét* különböztette meg.

Hiányzik a Mezőföld tájnév I. világháború előtti földrajzi kézikönyveinkből, térképeinkről, tankönyveinkből. Hunfalvy János Egyetemes földrajzában (1886) Fejér megyénél hullámzatos síkságról, Veszprémnél a megye azon nyúlványáról írt, amely a Balaton északi csücskétől délkeletre esik. A századfordulón használt iskolai térképeink közül sem a Kogutowicz Manó-féle, sem a Lange-féle atlasz nem tüntette fel. Ugyancsak hiányzik a Vargyas-féle falusi népiskolai földrajztankönyvből is.

A Mezőföld tájnévet Fejér megye déli és keleti területére a 20. századi magyar földrajztudomány terjesztette ki. Bár Cholnoky Jenő 1910-ben még csupán a *veszprémmegyei Mezőföldet* említette, Prinz Gyula Magyarország földrajzában 1914-ben már a mai értelemben határolta körül tájunkt: „A Siótól keletre a Duna alámosott partjáig és északon a Balaton–Velencei törésvonalig terül el a dunántúli Mezőföld.” Prinz könyvének második kiadásában (1925) azt írta, hogy a Mezőföld Budapest, Székesfehérvár és Szekszárd közé esik. Térképeink közül erre a területre először Kogutowicz Zsebatlaszában került a Mezőföld tájnév 1922-ben. Itt a Strömpl Gábor által tervezett Vidékek nevei térképlepon tűnt fel. A két világháború közötti időszakban számos kiadást megért Kogutowicz Károly-féle iskolai atlaszban már Fejér megye síkvidéki területét egészen a Dunáig és a Tolna megyei Sárközig Mezőföldnek jelölték. Az 1930-as években Cholnoky Jenő, Teleki Pál, Prinz Gyula és Kogutowicz Károly földrajzi kézikönyveiben már rendszeresen Mezőföldként említették Fejér megye déli síkságát. Gróf Imre és Niklai Péter Magyarország tájegységei című tanulmányában 1941-ben így jellemezte: „Egészen külön tájjellege van a Mezőföldnek, hol a pannoniai rétegeket összefüggő és néhol igen vastag lösztakaró borítja. A Dunántúl teleptípusától legjobban elütő tájegység, hol ritka, de nagyhatárú és magas lélekszámú településeket találhatunk az Alföldet jellemző tanyarendszer erős kifejlődésével.”

A régebbi lexikonaink közül sem a Pallas, sem a Révai Nagy Lexikonában nem találunk Mezőföld címszót. Az csak az 1960-as években kiadott Új Magyar Lexikonban tűnik fel.

A Mezőföld tájnév használatát Fejér megye alföldi jellegű, déli részére az is megerősítette, hogy az enyingi járást, a tulajdonképpeni Mezőföldet 1950-ben Fejér megyéhez csatolták. Így Kelet-Dunántúl 4000 km² nagyságú tája ma nagyobbrészt egy megyéhez tartozik.

Lukács László

A kassai Miklós-börtön¹

Városunkat az utóbbi években mind gyakrabban keresik fel belföldi és külföldi turisták. Ez utóbbiak közül a legtöbben Magyarországról érkeznek hozzánk. A látogatók első útja természetesen a Szt. Erzsébet-székesegyházba vezet, ahol a templom műértékeinek megtekintése után tiszteleghetnek II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosótársai hamvainak végső nyughelyénél az altemplomi sírboltban. Utána a látogatók nagy része végigsétál a Fő utcán (ma, Lenin utca), megnéz kívülről még egy-két jellegzetes régi épületet, néhányan esetleg a Kelet-szlovákiai Múzeumba is betérnek és ezzel be is fejezik a városnézést. Csak kevesnek jut eszébe, hogy megtekintse a város egyik nevezetes épületét, a múzeumnál átalakított hajdani Miklós-börtönt. Pedig aki Kassa és lakossága elmúlt századokbeli életéről tájékozódni akar, az nem hagyhatja ki ezt a kis múzeumot. A épület felújítása után ugyanis itt helyezték el a város helytörténetére vonatkozó fontos tárgyi és írásbeli emlékeket.

Az épület, mely a református templom előtti kis téren, a Fazekas utca sarkán található, mindmáig megőrizte a város régi hangulatát. A ház Kassa legrégebbi lakóházai közé tartozik, és eredetileg gazdag patriciuscsaládé lehetett. Valójában kettős épületből áll, mely két középkori ház-összeépítéséből keletkezett. Ezt bizonyítja a falak eredeti szerkezete és az a tény, hogy a Miklós-börtönhöz hasonló hatalmas kőablakok csak jómódú patriciusházakon voltak. Mindez bebizonyosodott az 1940-es évek során végzett

¹ Képét lásd a belső borítón

felújítási munkák alkalmával is. Az épület eredetileg gótikus jellegű volt, de a XVI. században reneszánsz stílusban átépítették.

Magáról a kettős börtönépületről és történetéről a régi forrásokban bővebb magyarázatot nem találunk. Ez annak tudható be, hogy a börtönépület rendeltetésénél fogva a rabok és bűnösök őrzetere szolgált, és mint ilyen nem játszott különösebb szerepet a város történelmében. Azt viszont pontosan tudjuk, hogy 1618-ban már börtön céljára használták és a XVII. század második felében az adókat is ide zárták. Egyébként ennek a kornak az igazságszolgáltatásáról már írásbeli dokumentumok tájékoztatnak bennünket. A városi levéltár régi ítékezési könyveiben mindent feljegyeztek az eseményekről, és részletesen beszámolnak a XVII. századi vallatásokról és büntetésekről is. A kiszabott ítéletek szövegét még képes ábrákkal is kiegészítették a bírói döntéseknek megfelelően.

A kínvallatásokat és kínzásokat 1768-ban, Mária Terézia uralkodása idején, megtiltották. Ezt az 1791. évi országgyűlés XLII. törvénycíkje is megerősítette. Ettől fogva csak királyi jóváhagyással lehetett halálos ítéletet végrehajtani. Az utolsó halálos ítéletet 1837-ben hajtották végre Kassán nyakazással a városi hóhérszéken. Mivel a város önkormányzati bíraskodását erősen korlátozták, nem volt szükség többé a föld alatti tömegtömlőcökre és kínzóhelyiségekre sem. A következő évtizedekben a Miklós-börtönt már csak egyszerű tömlőcnek használták. Ide szállították többek között a városban hajnaltájban kószáló ittas személyeket is. Az épület börtönjellegű 1909-ben kezdte meg. Két év múlva, az akkori Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum kapta meg az épületet. A háborús évek miatt, valamint az államfordulat után nemigen törődtek az épület karbantartásával. Ennek következtében erősen megromlódott, és városépítési szempontból többször szóba került lebontása is. Végül 1940-ben ismét a múzeum szakemberei vehették birtokba az erősen károsodott épületet, és megkezdték a helyreállítási munkákat. Az épület felújítását Mihalik Sándor, akkori múzeumigazgató irányította, és ő végezte a muzeális berendezést is. Illik, hogy nevét megemlítsük, mert elsősorban neki köszönhető, hogy városunkban ezt az értékes múzeumot létrehozták.

A múzeumban elhelyezett várostörténeti anyag közül első helyen kell megemlítenünk a gazdag kerámiagyűjteményt. Ezt azért kell különösen hangsúlyoznunk, mert az épület 1940-es évi helyreállítási munkálatai során derült fény arra, hogy a középkorban milyen fejlett fazekasművesség volt városunkban. A Miklós-börtön mellett jobbra húzódó Fazekas utcában éltek és dolgoztak a szakma mesteremberei, de a múzeumát átalakított kettős épület pincéjében is gazdag fazekasműhely működött. Ezt bizonyítja, hogy amikor a restaurálás során a betörmött föld alatti helyiségeket kitisztították, és a földtömeget átrostálták, csaknem 15 ezer kerámiatöredéket találtak, és majdnem 500 volt a teljesen ép vagy gondos szakértelemmel összeragasztható edények száma. Kályhacsempékből, illetve azok darabjaiból 40 darabot sikerült megmenteni. Agyalásból kb. félszázat találtak és raktak rendbe. A napvilágra került kerámiaanyag legszebb darabjait ma a múzeum helyiségeiben csodálhatja meg a látogató.

A földtörmelékben megtalálták a fazekasműhely egykori tégelyeit is, melyekben festékeket és díszítési anyagot tartottak. Számuk kb. 120-ra tehető. Azonkívül előkerült egy égetett agyag maszk negatívja is, mely plasztikus női fejek kinyomására szolgált. Ezek a leletek is bizonyítják, hogy már a XV. században fejlett fazekasműhely működött Kassán. Erről egyébként egykori írások is tájékoztatnak. Ezek közül a legjelentősebb az 1574. évi szabályzat, amelyet a városi tanács adott ki eredeti céhlevelük pótlásául, mivel legrégebbi irataik és okmányaik az 1556. évi kassai tűzvész idején elpusztultak.

A fazekascéh gazdag emlékein kívül elég sok tárgyi és írásos anyag dokumentálja néhány más kassai céh munkásságát is. Ezek a múzeum termeiben találhatóak. A legrégebb ismert céh városunkban a szűcsöké volt, szabályzatuk 1307-ből való. A céhek működése 1872-ig tartott, amikor helyükbe – a kor igényeinek megfelelően – ipartársulatokat szerveztek. Ezzel Kassán is lezárult a céhek története és közel hat évszázados működése. A múzeumban kiállított tárgyak dokumentumok (a céhtagok készítette remekművek, céhládák, szabályzati levelek stb.) tehát nagyon becses és értékes emlékei egy letűnt kor történelmének. Nélkülük hiányos lenne a város és lakossága régi életére vonatkozó ismeretünk.

Most pedig egy kis eligazítás a múzeum belső épületében: a bejárat szobába lépve szemünkbe ötlük – többek között – a város faragott vörös márvány címere, majd a jobb oldali falon Kassa városának és erődítményeinek eddig ismert legrégebbi látképe 1617-ből. Ugyancsak itt láthatók a város kapuinak kassai is.

A lépcsőházból balra nyílnak a sötétzárkák vaspánttal megerősített eredeti börtönajtái, az udvarra vezető folyosó részénél pedig a föld alatti börtönökhöz vezető lépcsők faajtáját találjuk. A kandallós előtérből a hajdani közös börtönökhöz jutunk. A helyiség oldalfalában kiképzett fülkéket üvegezett ajtókkal látták el, és itt helyezték el a kerámiái lelet legszebb darabjait. A Miklós-börtön érdekessége, hogy minden egyes helyisége más tömegzással épült.

Az emeleti hallban megőrződtek a XVII. századi ólomkarikás ablakszárny részletei is. Itt a sötétzárka előtti kandallótérnél falnyílást látunk: ezen adták be a tömegzárkába csukott rabok ételét. A kandalló vasrácsa az épület börtönszakából való.

A kandallótérből a női rabok sötétzárkájába és tömegtömlőcébe nyílik az ajtó. A hajdani sötétzárkában kovácsoltvas béklyókat és bilincseket láthatunk. A tömegbörtön melletti bolthajtásra festette meg valaki a börtön egyik hírhedt porkolábjának, Miklósnak arcképét, akiről állítólag az épületet elnevezték. A bolthajtásokon és a helyiségek falain sok rajzolt jelet, írott vagy karcolt üzenetet találunk, amelyek a rabok

közötti híradást szolgálták. Az ún. hóhérszék szobában, az ablakok közelében van a kivégzéseknél használt tölgyfa szék, a falon pedig néhány kaloda. A régi utcai közös börtönben a céhemlékeken kívül elhelyezték a kassai tanács egykori szavazóládáját és a város ősi nyakazópallosát is. Ugyancsak itt láthatjuk a város pénzesládáját, továbbá Kassa régi művelődéstörténetére vonatkozó okmányokat, különböző rajzokat és festményeket is. A konyhában az egykori konyhai felszerelések mellett bábsütő mintákat is láthatunk kassai mézeskalácsosok műhelyeiből.

Az emeleti rész többi helyiségében is sok a múlt századok életére vonatkozó berendezési és használati tárgy, rajz és festmény. A középső börtönszobába vezető ajtó fölött láthatjuk a kassai színház homlokzatát megőrkítő tollrajzot 1794-ből. A keleti közös börtönben pedig díszített lábas vaskályha áll, mely a Miklós-börtön eredeti felszereléséhez tartozott és jelenleg is eredeti helyén áll. A falakon pedig a régi kassai erődítések rajzai, vázlatai és felvételei vannak. Itt kell megemlítenünk azt is, hogy az emeleti rész az 1970-es évektől új látivalóval bővült. Visszakerült ugyanis a múzeum birtokába az egykori hóhérlakás, melyet 1804-ben a református egyháznak adtak át. Ma a két helyiség eredeti berendezésével hűen illeszkedik a Miklós-börtön többi emlékei közé.

Röviden valamit a föld alatti börtönökről is. A lejáró eredeti falépcsőin jutunk el a föld alatti helyiségekbe: a vallató- és kínzókamrákhoz, a síralomházhoz és az alagúthoz. A föld alatti részből az 1940-es években 11 helyiséget tártak fel a múzeum szakemberei. Kilenc helyiség teljesen földdel volt betömődve. A betömítést a XVIII. század második felében végeztették, miután Mária Terézia eltiltotta a kínvallatást. A föld alatti zárkák levegőtlenek és ablaktalanok. Az első helyiség hatalmas, magas, kettős teremből áll. Falaihoz rengeteg kín és szenvedés tapad. Itt végezték ugyanis a Kínvallatásokat. A tömérdek szemét eltávolítása után a feltérési munkák során hat kínzófát találtak. Ezek ma eredeti helyükre visszaállítva néma tanúi a hajdani vallató módszereknek.

Azt hiszem, nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a Miklós-börtönben talált leletek, valamint a különböző helyiségekben elhelyezett tárgyak és egyéb dokumentumok mennyire fontosak városunk múltbeli értékelésében, történetében és népe sorsának tárgyilagos megítélésében. Megéri tehát, hogy a Kassára látogató a Lőcsei-ház melletti kis utca végében megtekintse a múzeum értékes gyűjteményét. Magnószalagról több nyelvű – többek között magyar – ismertetést is hallhat.

Göröcs Mihály

Szerelemmel és születéssel kapcsolatos szokások és hiedelmek az Ipoly mentén¹

A jóslások, mágikus szokások egész sora fűződik az *emberélet fordulóinak eseményeihez*. Most csak a szerelemmel és a gyermekszületéssel kapcsolatosak közül ismertetek néhányat.

A *szerelemi jóslások* egy része a naptári ünnepekhez kötődött. *Katalinkor* a kelenyei lányok egy szilvafaágat tettek a vízbe. Ha ez karácsonyra kivirágzott, akkor a lány a következő évben férjhez ment. Paláston ugyanilyen céllal *Borbálakor* tettek a lányok egy-egy ágat a vízbe.

Az *András-napi „esztrirázásra”* valamennyi Ipoly menti faluban emlékeznek még. Amikor a fonóból mentek haza a lányok, guzsalyukkal megveregették a zsuptetőt. Az Ipolynyékiek ilyenkor a következőképp jósltak: „a az esztribő a köténybe búzaszem esett, akkor a jány gazdag legínyhő, ha rozs, akkor zsellérhő, ha döglött légy, akkor meg kőműveshő ment férhő”. Paláston meg így mondogatták: „Ha a köténybe buza esett, akkor jobbágylegíny, ha rozs akkor zsellér, ha meg féreg, akkor zsidó lett a jány férje.” Paláston Andráskor „nyomták” a zsupba azt az almát is, melyet a lány éjféle misére menet fogyasztott el.

Inámba és Ipolybalagon András-napkor a lányok férfinadrágot tettek a fejük alá, hogy megálmodják, ki lesz a vőlegényük. Az inámiak a nadrágba azokat a gabonaszemeket tették, melyek zsupveréskor a kötényükbe hullottak. A kelenyei Nagy Józsefné arra is emlékezett, hogy ezen a napon lánykorában gyertyát öntöttek. A jóslást így mondta el: „A gyertyát vízbe öntöttük. Valahogy mindig kigyűtt, hogy milyen lesz a legény. Ha az öntés rendes vót, akkor beteg lett.”

¹Részlet az 1982. november 12-én, a Magyar Néprajzi Társaság Szakosztályülésén elhangzott előadásból. A gyűjtött anyag az Ipoly jobb partjáról, elsősorban a mellékelt térképen látható községekből származik.

A Luca-napi „cédulázásra” is több helyen emlékeznek. Kis papírszeletekre a lányok fiúneveket írtak, s azt a gombócba tették. A gombócokat forró vízben főzték. Ha az első gombóc feljött a víz színére, kivették, elolvasták a cédulát, s a ráírt név jelentette a jövődöbéli vőlegény nevét.

Karácsonyhoz egész sor hasonló jellegű cselekedet fűződött. A kelenyei lányoknak karácsony böjtjén „le köllöt kapnyi apjok villájárú a gubát, oszt kiszalattak vele az utra, hogy találkozzanak valami emberrel.” Amilyen nevével találkoztak, olyan nevé lett a vőlegényük. Ugyanitt hasított fát is vittek a tűzre a lányok, akkor – a jóslás szerint – a következő évben férjhez mentek.

Lakodalomkor az új pár egymás iránti szerelmének, a menyasszony termékenységének s a születendő gyermek nemének, illetve jó tulajdonságainak biztosítása érdekében több íratlan törvényt kellett betartani. A szokások „főszereplője” leggyakrabban a menyasszony volt, ő állt a figyelem középpontjában. Az inámiak amikor a lányt menyecskének vitték, mézet adtak neki, hogy „el ne vájjon az urató, meg olyan édessek legyenek, mint a méz”. Kelenyében, Ipolyfödemesen és Inámban a szemfüles rokonság lagzikor arra is ügyelt, hogy a menyasszony majd könnyen megszokjon a háznál. Ennek érdekében, mikor „a vőlegényékhő vitték, hátval köllött neki a masina felé mennyi, ahol a gazdasszonyok kását főztek”. Kíváncsiak voltak az „új asszony” ügyességére is. Lakodalom után a menyasszonynak le kellett húznia a vőlegény csizmáját. Ha eközben véletlenül leesett, azt mondták: „no belőled se lesz ugra-bugra asszony.”

Födemesen többféleképp is igyekeztek elősegíteni a gyermekáldást. Esküvőre menet pl. gabonát szórták rájuk, megérkezésükkor pedig a menyasszonynak babát adtak, vagy gyereket ültettek az ölébe. Inámba a menyasszony alá „marhakötőt tettek, hogy az termékeny legyen”. Kelenyében egy küszöbre fektetett gyereket kellett átlépnie, hogy neki is „sok gyereke legyen”.

A nászéjszakán igyekeztek megjósolni a születendő gyermekek számát. Ilyenkor a menyasszony és a vőlegény közösen számlálta meg az ágy fölötti gerendákat. Amennyi gerenda volt fölöttük, jóslatuk szerint annyi gyermekük lesz majd. Ugyancsak a nászéjszakán különféle babonás cselekedetekkel vélték befolyásolni az elsőszülött gyermek nemét. Az ágyba fúrót tettek, hogy fiú legyen. Ha pedig leányt akartak, az új asszonynak főzőkanalat kellett a kezébe vennie. Az első gyermek nemére vonatkozóan esküvőkor is sor került néhány babonás cselekedetre. Inámban, ha a menyasszony megérkezett a vőlegényházhoz, ölébe „gyereket” tettek, hogy neki is fiúgyermeke legyen. Az inámi menyasszony még pénz is adott az ölében ülő kisfiúnak.

A körültekintő honti palócok arról is gondoskodtak, hogy a születendő gyermek megfelelő tulajdonságokkal rendelkezzen. Erre már a lakodalomkor vagy a nászéjszakán gondolni kellett. Különböző szokások betartásával igyekeztek gondoskodni a gyermek szerencsés jövőjéről. Kelenyében és Födemesen az új párt első éjszakájukon gyakran fektették subára, hogy göndör hajú gyermekük legyen. Úgy vélték ugyanis, hogy a göndör gyermek egészséges és „derék” lesz. Ha a menyasszony azt akarta, hogy születendő gyermeke majdan reá hasonlítson, esküvőre menet többször is visszatekintett a szülői házra. Esküvő után a

lagzis háznál a menyasszonynak először a kéménybe kellett néznie, hogy majd fekete szemű gyermeke szülessen. Ha kövér gyereket akartak, párnára ültették őt.

A tapasztaltabb asszonyok a könnyű szülésre is gondoltak. Ennek érdekében mikor az megérkezett a vőlegényházhöz egy tojást váltak a földhöz a menyasszony előtt.

A palóc hiedelemvilág szerves részét jelentik a *gyermekkel* kapcsolatos rítusok, mágikus szokások.² Az a tudat, hogy az asszony teherbe esett, az Ipoly jobb partján élő palócoknál is hol örömet, hol pedig bosszúságot jelentett. Örültek a terhességnek, ha első gyereket vártak, vagy ha maguk is akarták azt. Bosszankodtak viszont akkor, ha a családnak már bőven volt része gyermekáldásban.

A *magzatelhajtás* vidékünkön is elég régen ismerték, sőt a merészebbek, vagy a „rosszabbak” éltek is az akkori kezdetleges módszerekkel. Persze a legtöbben „isten áldásának” tekintették a gyereket, s akik magzatelhajtásra vetemedtek, azok is titokban végezték a „művelet”. Kelenyében azoknak, akik meg akartak szabadulni a gyerektől, hordóba kellett nézniük. Az is segített, ha a terhes asszony egy kosár krumplit segítség nélkül felvett a hátára. Sokan „orsót szúrtak fel magoknak, hogy elmennyen a gyerek”. Később olyan asszony is volt a faluban, aki a „legjobban értett az elhajtáshoz”. Ez azonban mesterségénél fogva elég rossz hírből állott.

Terhesség alatt az Ipoly mentén is szokás volt különféle jelekből jóslni a gyermek nemére. Inámban azt mondták, hogy ha a terhes asszony „jobbos”, akkor „jánya” lesz. „A tarajos arcó meg a hegyes hasó asszonynak is jánya lesz” – jóslták ugyanebben a faluban. Kelenyében a következőket mondta ezzel kapcsolatban Csáky Józsefné Velebny Margit: „Ha szövés közben lefogyott a vászony, a terhes asszonynak ki köllött szalannyi a csipkefával az útra. Ha ott asszonyt látott elsőnek, jánya lett, ha embert, akkor meg gyereke”.

Annak érdekében, hogy a *születendő gyermek szerencsésen világra jöjjön, szép és egészséges legyen*, a terhes nőnek több *előírást, tilalmat* is be kellett tartania. Az állapotos asszonynak csaknem valamennyi faluban tilos volt más gyereket kereszteléshez vinni, mert az a születendő vagy a keresztelt gyermek halálát okozhatja. Az ipolyföldemesi asszonyok tilalmát Miskó Jánosné beszélte el. Falujában a terhes asszonynak nem volt szabad megjedni, mert „szívajos lett a kicsi”. Az állapotos asszonynak sírba se volt szabad néznie, „nehogy fussonak majd a gyerek fülei”. Hagymát meg azért nem ehetett, mert „kelises lett vóna a gyerek”. Kelenyében a töklöpástől óvták a várandós asszonyt, „nehogy kopasz legyen a gyereke”. Ugyanebben a faluban viszont ajánlatos volt a kukoricalopás, mert attól a gyerekének szép haja lett. Inámban úgy tartották, hogy ha a terhes nőnek nem adják meg a kívánt ételt, „hibás lett a gyereke”.

Minden anya vágyott arra, hogy gyereke szép „fain” legyen. Szépnek tartották azt az újszülöttet, amelynek fekete a szeme, piros arca, „lyukas képe” volt. Az erős, kövér gyereket ugyancsak szépnek tekintették. Ismeretes volt néhány olyan *szülés utáni szokás* is, mellyel a szépséget és az okosságot akarták kedvezően befolyásolni. Kelenyében a gyereket szülés után először ködmönre kellett fektetni, hogy „göndör haja legyen”. Zolczer Imrénéék Inámban rózsavízben fürdették az újszülöttet, hogy az „szép piros arcó meg lyukas képő legyen”. Az első fürdővizbe e célból több faluban rózsát is tettek.

A kelenyei asszonyok az újszülött leány kezébe ollót és tűt tettek, hogy az majd jól tudjon varrni és szabni. A fiúnak fűrőt nyomkodtak a kezébe, hogy férfias legyen. Inámba a leánygyermek első látogatásakor a keresztmama csipkés zsebkendőt tett a pólyába, hogy „asszonyos legyen a jány”. Ugyanitt a fiúgyermek látogatásakor a keresztapa a kalapját a pólya mellé tette, hogy a gyermek „férfijas” legyen. Kelenyében a látogatók még pénzt is adtak a gyermeknek, hogy „majd ő is pizes legyen”. A látogatóknak a legtöbb faluban le is kellett ülniük, hogy el ne vigyék a gyermek álmát. „Ű le, e ne vidd az álmát!” – mondták az inámiak. A gyermek álmát akkor is elvihették, ha az eseti látogató valamit kölcsönkért a háztól. Hogy a gyermek jó alvó legyen, Kelenyében fürdetéskor vizet csöppentettek az újszülött szájába.

Az Ipoly menti palócok körében sok olyan hiedelmet találunk, melyek a *rontás, az igézés, a szemmelverés elhárítására* vonatkozik. A rítusok nagy részét közvetlenül a szülés után végezték. Inámban pl. földre tettek az újszülöttet, „hogy ne ártson nekije a szem”. Kelenyében ugyancsak ilyen céllal fürdetéskor seprűt vagy fedőt tartottak a gyermek feje fölé. Bodzsár Jánosnéék – szintén ebben a faluban – a kísértés ellen szenteltvizet tettek a fürdővizbe, S hogy a gyermeket meg ne „igézzik”, mosogatóronggyal törölték annak arcát. Fürdetéskor Kelenyében nem volt szabad a vizet az udvar közepére önteni, mert akkor rossz alvó volna a gyerek. Amikor a fürdést befejezték, a bába háromszor kinyalta a gyermek szemét, hogy ne ártson neki a szem”. Ezután a kisinget is fordítva adták rá, hogy megvédjék őt az igézéstől.

² Újabbán *Kapros Márta* végzett e téren alaposabb gyűjtést Nógrád megye több Ipoly menti községében. Dolgozata A gyermekre vonatkozó preventív és produktív mágikus szokások az Ipoly menti néphagyományban címmel jelent meg 1970-ben a Nógrád megyei Múzeumi Közleményekben: Ha a Kapros Márta munkájából megismert, gyermekekre vonatkozó mágikus szokásokat összehasonlítjuk az Ipoly jobb partján élő palócok hiedelemvilágával, sok-sok hasonlóságot, azonosságot figyelhetünk meg. Viszont néhány olyan szokással is találkozhatunk, melyek itt vagy ott eltérőek, esetleg ismeretlenek.

A sátoros ágyat az Ipoly jobb partján is ismerték. Ezt közvetlen a szülés után készítették az anya és az újszülött részére. A gyerekek és az anyának keresztelőig kellett ebben fekdünie. Az ágy fölé kötött gyolcslepedő Kelenyében azt a célt szolgálta, hogy a „rontó dolgok ne fogjanak az asszonyon meg a gyereken”. Inámban rontás ellen kést és ollót is tettek az ágy „függönyébe”.

Érdekes a köldökzsinór mágikus szerepe. Szülés után az inámiak tiszta gyolcsba varrták azt, s hét évig tartották ott. Hét év után a köldökzsinórt elégették, hogy „a rontó dógok kisébb se fogjonak a gyereken”.

Ha a gyerek mégis különféle betegségekre esett (szemmelverés, ijedtség, igézés stb.), az orvoslást a „hozzaértő” gyógyítóasszonyok végezték.

A szemmelverésről szóló hiedelmek több községben megegyeznek. A gyermek akkor szenvedett az említett betegségről, ha őt megcsodálták, megdicsérték vagy valamelyik „rossz szemű” ember megigézte. A betegség tünetei is hasonlóak: a gyermek sír, fáj a feje, álmatlan, nincs étványa, fáj a hasa; hasmenése van stb. A betegség megnevezése – akárcsak a gyógyítás módja – nem egységes. Inámban, „szemtől jövésnek”, Ipolynagyfalun „szemtőnek”, Kelenyében „igézetnek” nevezik. A betegséget szenesvízzel, főzéssel vagy fűrésztéssel gyógyították. Az egyes gyógy módok nem azonosak.

Inámban a szenesvízzel való gyógyításhoz legjobban Buris Teréz értett. Szemtől jövéskor egy tiszta vizet tartalmazó tányérba sópróblól kihúzott négy cirokszálalt tett. Ezután égő faszenet dobott a vízbe, miközben mondta azok nevét, akik a szemverésnél számításba jöhetnek. Akinek a nevével a faszen lemerült a tányér fenekére, az „verte szemmel” a gyereket. Hasonlóan végezte a gyógyítást Kelenyében Bodzsár Jánosné is. Ő azonban a szenesvízből a gyermek szájába is csöppentett, s a vizet a művelet után az ajtó sarkába öntötte.

A főzéssel való gyógyítást Ipolynagyfalun csak akkor alkalmazta Zólyomi Rozália szenesasszony, ha „kisjárnak vót a szemtől”. Ilyenkor – amint elbeszélte – hasonló nevű asszonytól kellett ellopni a mosogatórongyot. Ezt számartóvissel együtt addig főzték a vízben, amíg a pára „a görenda irányába nem szállt”. Kelenyében, ha a gyermeket „megigézték”, háromféle tésztát főztek, s a tészta vizével itatták a gyereket.

A fürdetéssel való gyógyításnál a fürdetőasszonyok már különféle füveket használtak fel. Inámban Nagy Etel volt az egyik fürdetőasszony, aki „benedicskefüvet” és „feketegyupárt” használt a vízben. Kelenyében az úrnapi sátorból hozott füveket használták a fűrésztéshez, vagy „tisztosfü” vízben fürdették a gyermeket.

Az ijedtségről szóló hiedelmek az Ipoly mente több községében megegyeznek. A gyógyítóasszonyok szerint a gyermek embertől, állattól vagy zajtól ijedhet meg. Ilyenkor nem tud aludni, állandóan sír, sápadt, szeme beesik. A gyógyítás módjának lényege a különböző községekben általában megegyezik, némi eltéréssel mégis találkozhatunk. Buris Teréz, inámi gyógyítóasszony a következőképpen mondta el a gyógyítás módját: „Az ihett gyerek szíve vagy feje fölé egy tányért tettem, amelyikbe tiszta víz vót. A vízbe osztán főlovasztott szentőgyertyát öntöttem. Nemsokára kigyűtt annak a furnája, amitől a gyermek megihett. A szentőgyertyát osztán összegyűrtam, egy vászonyba varrtam, oszt a gyerek nyakába tettem. Nyóctiz napig köllött neki asztat ottan hordanyi. Ha nem akartuk a nyakába tenni, az ágyba is tehattuk a lába alá.” Az ipolynagyfalusi Zólyomi Rozália hasonlóan végezte a gyertyaöntést. Ő azonban a gyertyát nem tette a gyerek nyakába. Helyette háromszor megmosta a gyermek nyelvét. Gyógyítása viszont ezzel még nem fejeződött be. A következő lépést így foglalta össze: „Ha mán tuttam, kitő ihett meg a gyerek, elküttem valakit aho a zemberhő, hogy vágion ki egy rongydarabot a ruhájából. A rongyot elégettem, hamuját meg megittattam a gyerekekkel.” Kelenyében az öntést háromszor végezték el. Először a gyermek feje fölött, aztán a szíve tájékán, végül a lába mellett. Minden műveletnél ugyanazt a gyertyát olvasztották fel, s azt öntötték a vízbe. Öntés közben keresztet vetettek és a Miatyánkot imádkozták. Az utolsó öntésnél kijött alak mutatta meg, hogy kitől vagy mitől ijedt meg a gyerek. A végén a gyertyát itt gyolcs zacskóba tették. Ezt pedig vagy az „ijedt” gyermek nyakába kötötték vagy a patak vizébe dobták.

Dr. Csáky Károly

Dunaszentgyörgyi emlékek

Nagyon nagy feladat számomra szavakba foglalni dunaszentgyörgyi emlékeim. Ma, hetvenéves koromban is úgy érzem, hogy ez a község, amelyben 260 éven át laktam elődeim, gondolkodásimódom kialakításában, tudatom formálásában döntő szerepet játszott. Gyermekkorom tapasztalati ismereteit az évtizedek során át, a tanult ismeretekkel együtt alakították ki bennem élményeimmel együtt a szocialista tudatot. Amikor röviden megpróbálom ezeket rendbe szedni, egyúttal bizonyosságot is szeretnék tenni arról, hogy jól sáfárokdam-e őseim hagyatékával.

Ha gyermekkoromra gondolok, nem a főváros fényei és árnyai jutnak eszembe, ahol születtem és gyermekkorom nagy részét töltöttem. Mint kisgyermek, sokat voltam anyai nagyszüleimnél, Parragh Sándoréknál. Legtöbbször dunaszentgyörgyi emlékképek rajzanak fel bennem, oly élesen, hogy látom

magam mint kisgyermeket, tipegni két krajcárral és petróleumos üveggel a kezembe a Svarc zsidó boltja felé. Itt ismertem meg, még élő dédszüleimnél a patriarchális falusi életet, az örökös munkát, amely betöltötte és összekötötte az itt élő emberek életét. Ebben az emberi kisközösségben, a munka közösségében, segítették egymást az emberek, mert egymásra voltak utalva. Ide ritkán hatolt el a külvilág, a közlekedési viszonyok nehézkesek voltak: csendesen élte mindenki az elődök által lerakott alapokon a maga életét. Ez az idillikusnak látszó csend az első világháborúig tartott. Ekkor minden megváltozott.

A háború kitörésekor hatesztendő voltam. Apám az 1. honvéd huszárezred fegyvermestere volt, és az első csapatokkal a harctérre került. Az Üllői úti kaszárnyában laktunk – ma Pénzverde van a helyén, – gyermekfővel tanúja voltam a mozgósításnak, a csapatok elindulásának. Nagypám feljött értünk, anyámról és értem, s hazahozott addig Szentgyörgyre, míg vége lesz a háborúnak. Így lettem a háború első évében a dunaszentgyörgyi elemi iskola tanulója, itt ismerkedtem meg az írással és az olvasással. A tanítókat behívták katonának, s így a legnagyobb tanteremben egyedül küzdött egy kis tanítónő 120 gyerekkel. Szabad időben pajtásaimmal a kertek alatti bokrokban bujkáltunk és a kanálisban halásztunk apró halakat és bogarakat, a fákon mászkáltunk madártojások után kutatva. Vasárnapként templomba mentünk és végiglátogattuk a rokonokat. Az Öreg utcán majd minden házban rokonság lakott.

Ekkor már a háború állott az élet középpontjában, sehogyan sem akart vége lenni. Dédnagypámhoz, Kecskeméti Dánielhez újság is járt, híreit dőcögve olvastam a fal alatt üldögélő hallgatóságunk. Esténként itt vitatták meg a világ nagy eseményeit. Nagypám Parragh Sándor a hetenként megjelenő Tolnai Világlapját járatta. Hozzá is sokan jöttek el, hogy megnézhessék a csatajeleneteket, a messi földön harcoló magyar katonák küzdelmeinek színtereit, és a hősi halottak képei között lázasan keresgéltek ismerősök után. A falu tudatába behatolt a nagyvilág, a messze élő népek életének ismerete. Az állam hatalmi gépezete is mind gyakrabban jelentkezett a rekvirálások és a katonai behívók formájában. Mind többen kerültek ki a harctérre, mind jobban akadozott a falu rendjét adó termelőmunka. Nők szántottak, vetettek, nők ültek a földbe igyekvő kocsik ülésén. A suhancok legény módra duhajkodtak, verekedtek és káromkodtak... Ha sebesültek és halottak hírével érkezett meg a posta, sírás és jajgatás töltötte be a falu csendjét. És mindig gyakoribbá váltak ezek a híradások.

Ma már elképzelni is nehéz azokat a közlekedési nehézségeket, amelyekkel akkor az utazás járt. Autó ritkán fordult meg errefelé, lovaskocsit is mind nehezebben lehetett kapni. Bekövetkezett az is, amit nagy szegénynek tartottak: teheneket fogtak kocsik, ekék elé... Nemcsak az embereket, a lovakat is elvitték a harcterekre. Egyszer azonban mégiscsak vége szakadt a háborúnak, az emberek kezdtek hazaszállingózni, de nem békét hoztak magukkal, hanem addig ismeretlen nyugtalanságot. A hazatérő katonák nyúzóttak, rosszkedvűek voltak. Igazságtalanságokról beszéltek és szenvedéseikért jobb életet követeltek. Ma is előttem vannak a mezítábas, cejgnadrágos izgatott emberek, akik valósággal megszállták a községházát és hangosan vitatkoztak.

A népviseletnek is az első világháború vetett véget. Addig a gazda ugyanúgy öltözött mint a szolgalegény. Otthon *rödöt* viseltek, redőkbé szedett gatyában és *mizlés* ingben jártak, hűvösebb napokon pruszlikot kaptak magukra. Télen posztónadrágban, kabátban, csizmában védekeztek az időjárás ellen. Nyáron mezitábas járt mindenki, vagy papucsban. Az első világháború után ezt a viseletet már csupán az idősebb nemzedék hordta, a fiatalabbak úrias pantallót, vagy bricseszadrágot, zakót, esetleg nyakkendőt is viseltek. Munkához mindenki az olcsó cejgnadrágot hordta, a gatyaviselet mintha sohasem lett volna. A női viseletben is mindinkább az úrias, városi divat kezdett hódítani – elsősorban a lányoknál. Mire leéretté színtem, csak a napsütötte barna arcból ütött el a városi embertől, nem a ruha. „Városi színed van” – mondták nekem, amikor a szünidőkbén Szentgyörgyre látogattam. Hamarosan leburnultam én is, mert Parragh tyatya nem engedte meg, hogy munka nélkül pusztítsam a kenyeret: befogott kapálni, fát-tyazni, ganyét hordani.

Édesapám, Dömötör Sándor, csak fél évig volt a harctéren. Mint ezredfegyvermester itthon képezte ki azokat a mesterembereket, akik újabb és újabb feltöltésként mentek a frontra fegyvermesternek. A laktanyából 1915-ben Kispestre költöztünk, családi házat vettünk nagypám segítségével. Szép kertünk volt, állatokat tartottunk, úgy dolgoztunk otthon, mintha Szentgyörgyön lettünk volna. Így aztán elkerült bennünket az ínség, ami a háború alatt a városi lakosságot sújtotta. Apám fiatal korában részt vett öccsével együtt a szocialista mozgalmakban. Mindketten a Röck-gyárban voltak géplakatos tanoncok, gyakran részt vettek utcai tüntetésekből. Apám sokat beszélt nagypámnak a szocializmusról. Értetlenül hallgatták a faluban, hogyan lehet majd a régítől eltérően berendezni egy új életet, ahol mindenkinek igazsága lesz. A Tanácsköztársaság idején belépett a Vörös Hadseregbe, a szolnoki csatában harc közben ő osztogatta az ezred fegyvereit a hiányosan felszerelt vöröskatonáknak. Ő volt a Budapestről küldött fegyverszállítmány parancsnoka. Később, mikor a románokkal együtt a fehérek bejöttek a huszárlaktanyába, ő volt az első, akit a Margit körüti fogházba vittek. Kilenc hónap múlva szabadult. Sohasem mesélt nekünk arról, hogy mi történt vele. Én azonban kilestem a kulcslyukon, amikor fürdött: tele volt a háta vörös hurkákkal.

Ezek eredetét csak később, 28 év múlva Dunaszentgyörgyön mesélte el nekem. 1947 őszén, amikor nem sokkal halála előtt, szovjet hadifogságból való visszatérésem után meglátogattam. Szüleim ekkor már 15 éve laktak özvegy nagypámmal Szentgyörgyön, az öreg iskola mellett levő ősi házban. Elmondta, hogy egy Szermánovics nevű, nála jóval fiatalabb fegyvermester jelentette fel a laktanyába tóduló fehér

különítményeseknek, akik a román csapatokkal együtt helyezkedtek el. Amikor reggel bement a műhelybe, már vártak rá. Összeverték, kezeit összekötötték és a Margit körúti fogházba kísérték. Ez nagyon megtörte őt, mert soha nem bántott senkit, mindenkinek segíteni akart, a szocializmusban is olyan módszert látott, ami a szegény emberek bajait orvosolja. Nem tartotta sem magát, sem a szocialistákat felforgatóknak, gyilkosoknak, hanem az elv igazáért küzdő embereknek. A Margit körútról kilenc hónap múlva szabadult. Anyám ezalatt mindig feketében járt azokhoz a tisztetekhez, akik ismerték őt, hogy járjanak közbe érdekében, de nem sok sikerrel. Apámat ki sem hallgatták, jegyzőkönyvet sem vettek fel. Egyszer csak azt mondták neki: mehet haza – és rabruhában hazaengedték.

Mikor már nagyobb fiú voltam, apám biztatott mindig arra, hogy tanuljak. Több ízben megmagyarázta, hogy a munkásosztály 1919-ben azért bukott le, mert nem volt elég képzett arra, hogy az országot vezetni tudja. A munkások nem alábbvalóbb emberek, mint az urak, de be kell látnunk, hogy ezek többet tudnak. Apám a legnagyobb áldozatok árán is taníttatta mind a négy gyermekét. Amit megtanultok, az a tietek, azt senki sem veheti el tőletek, én vagyont nem tudok adni, magatoknak kell megszerezni a tudást, hogy nemcsak ti, hanem az egész nép is jobban éljen.

Apám buzdított ifjúkoromban arra is, hogy foglalkozzam alaposan Dunaszentgyörgy történetével. Egyetemi hallgató koromban levéltárban és könyvtárban gyűjtöttem egy csomó adalékot, azonban a kenyérkeresettel járó gondok miatt félre kellett tennem. Egy alkalommal az újságban olvastam egy pályázatot falumonográfia megírására. Bár lekéstem a pályázatról, a megadott címre elküldtem a művem. Rövidesen *Bodor Antal*, a falukutatás atyja keresett fel személyesen Balatonkenesén, ahol ekkor éltem és elmondta, hogy művem olvasása alapján református lelkésznek gondolt és nagyon meglepődött azon, hogy gazdasági szakember vagyok. Ő gondoskodott művem kinyomtatásáról, és száz példányt kaptam belőle tiszteletpéldányként, honoráriumot nem tudott fizetni. Ebből 50 példányt szüleimnek küldtem el Dunaszentgyörgyre, hogy a rokonságnak adjanak belőle. Így jutott el kis könyvem a község lakói közé.

Gyermekkorom öregei ha feltámadnának, nem ismernének a mai falura. A roskatag, nádfödeles régi házak helyén modern villaszerű épületek állanak és nagyon megnőtt a falu. Új sorok nyíltak a Gyöpkert szántóföldjei helyén és lehordták a Várdombot, eltüntek az ott rejlő római torony kövei. Az országot mentén új községrész épült és új iskola, új intézmények keletkeztek. A tsz modern istállóí és színei soha nem látott gépeket takarnak. Új utak is épültek a faluban és a falu felé is.

A szomszédságban épül a paksi atomerőmű, a falu határáig érnek déli részei. Új élet születik a régi helyén. Az elődök küzdelmeire és munkájára épül a jelen, a jelenre a jövő: mi magunk is egy történelmi folyamat részei vagyunk. Minden boldogság a munkából és a munka mindenható érzetéből fakad. Erre tanítottak engem Dunaszentgyörgyön gyermekkoromban, és erre tanít mindnyájunkat napjaink építőmunkája.

Dr. Dömötör Sándor

Petőfi-versből népballada

Költudomású, hogy *Petőfi Sándor* versei annyira közel állnak a nép lelkületéhez, a népköltészethez, hogy nemzedékről nemzedékre tovább élnek a nép ajkán. Szájról szájra terjednek, s közben átalakulnak. Ahogy *dr. Barsi Ernő* találóan írja egy tanulmányában: „A népdallá vált Petőfi versek sorsa is olyan, mint a népdaloké. Az állandó használatban folyton variálódnak. Olykor más versszakok is csatlakoznak hozzájuk, vagy elmaradnak belőlük.” (Népdallá vált Petőfi versek Győr-Sopron megyében. TIT kiadás. Győr, 1973)

Ennek az igazságnak szép példájára akadtam a Garam völgyében, Bényben (Biňa, Szlovákia) egy lakodalomban. Ott énekeltek egy Petőfi: Alku című verséből keletkezett balladát. Annyira kerek egész és bizonyítéka annak, hogy a szegény juhászlegényről szóló vers hogyan termékenyítette meg a nép fantáziáját és ihlette tovább, hogy át kell adjam a Honismeret olvasói számára.

Parlando

A gubacsi hegyek olda-lá-ba ül két juhász feke-te-su-bá-ba

Amint o-tan szépen beszélgetnek, azt mondja a gazdag a sze-génynek

Amott messze hegyek oldalába
 Ül két juhász fekete subába.
 Jön a gazda, így szól az egyikhez
 Kettő közül a szegényebbikhez:
 – Hallod-e te szegény juhászlegény
 Tele pénzzel ez a kövér erszény.
 Megveszem a szegénységet tőled,
 (de) Ráadásul add a szeretődöt.
 – Ha ez a pénz volna csak foglaló
 Ezer annyi meg a borralaló,
 S a világot adnád ráadásnak,
 Szép szeretőm mégsem adnám másnak! –
 Pista fiam de bízol babádban,
 Jobban mint a százezer forintban.
 Ha a babád hozzád hűtlen lenne,
 Se pénzed, se szeretőd nem lenne. –

Ha ez a pénz csakhamar elfogyna,
 Se pénzem, se szeretőm nem volna.
 Akkor lennék csak igazán szegény,
 Juhász legény, szegény juhászlegény. –
 Amott messze hegyek oldalába
 Kigyulladt a juhászok tanyája.
 Benne égett ez a Pista legény
 Juhászlegény, szegény juhászlegény.
 Barna kislány kerüli az akót
 Keresi a szeretőjét, ki vót.
 Barna kislány, hiába keresed,
 Benne égett, kit szíved szeretett. –
 Mutassák meg szeretőmnnek sírját,
 Hadd öntözsem könnyeimmel hantját.
 Mert az nékem igaz szeretőm vót
 Hadd teremjen rózsákat és bimbót. –

(Énekelte: Csókás Imre 82 é., Bény, 1981)

Dallama közismert, variáció nélküli, a faluban minden nótázó ember ismeri. Ahogy kedves házigazdánk, Csókás Ferenc mondta, már nagyapja kora óta éneklük kocsmában, búcsúban, lakodalmakban. S még egy érdekes adat az előadás módjáról: „Mindig elszerepültük. A történetet mindenki énekelte, a beszédeket egy-egy jóhangú férfi vagy lány.” A lakodalomban most is így tettek. A szereplők felálltak az asztalnál és úgy énekeltek. Hasonlóképpen éneklük a balladákat Szigetköz néhány községében is.

Dr. Timaffy László

Úrasztali terítő Kisnaményből (Debrecen). Hornyák László rajza

A honismereti táborokról

Székely Bertalan Közművelődési Tábor, Szada¹

A Fotós Falutörténeti Gyűjtőtábor kísérleti jelleggel szerveződött. Kíváncsi voltam – egyebek mellett – arra, miként lehet az olvasótábori hagyományokból átvett önismereti közösségteremtő, -építő formákat alkalmazni egy meghatározott cél érdekében szerveződött táborban.

A cél. Egy jellegzetes, 2400 lakosú Pest megyei község, Szada utolsó 140 éve művelődéstörténeti emlékeinek összegyűjtése, elsősorban fotók alakjában.

A Gödöllőn végzett gyűjtések biztossá tették azt a feltételezést, hogy a falu lakóinak otthonaiban, a családi fényképalbumokban levő fotók, tárgyak, egészen pontos képet adnak a község múltjáról, a mindennapok történelméről, arról, miként élték meg az emberek az ún. nagy történelmet, milyen végtelenen másként él egy-egy család emlékezetében, történelemszemléletében. Az ezeket tükröző képeket, tárgyakat, írásokat szedtük össze adataikkal, történetükkel együtt. A minden egyes képhez, tárgyhoz kitöltött részletes adatlap, a magnós interjúk, a gyűjtés helyszínein készült fényképfelvételek hozzájárulnak a fotó (tárgy) forrásértékének növeléséhez, ugyanakkor a diákokat is rendszerességre, módszerességre, a jelenségek alapos körüljárására készítette.

Megvalósulás. A párokra osztott csoport 2 napig előkészítő, felkészítő jellegű előadásokon vett részt, ahol egyre szűkülő körökben jártuk be – viszonylag kötetlen formákat alkalmazva, a zöldben, szabad levegőn – az 1848-tól napjainkig terjedő időszak történelmét, a település helytörténetét, mindennapjait, a fotóművészet történetét, a különböző technikai eljárásokat, a gyűjtés szempontjait, módszereit. Az előadások között, valamint esténként önismereti, közösségépítő -formáló játékokat játszottunk, ilyen jellegű beszélgetések zajlottak. Ezzel elértük, hogy egy viszonylag egységes szellemű, a tábor céljáért közösen munkálkodó, a saját részfeladatát pontosan ismerő, érző csoport alakult ki. Felnőttként kezelve, a szabad idő eltöltésében a lehető legnagyobb szabadságot adva, de a munkát elvárva – minden megmozdulásban a közösség ellenőrzését hangsúlyozva elértük, hogy a fiatalok hamar a saját ügyüknek tartották a gyűjtést, feldolgozást, kiállításrendezést.

A tábor harmadik napján kezdődött a gyűjtés. Az előkészítés során általam felkutatott címekre indultak el a gyűjtőpárok. 7 gimnazista korú, 1 általános iskola 7. osztályos és 1 felnőtt korú párból állott a csapat. Az eltérő korúak munkájára nagyon kíváncsi voltam, mintegy kontrollcsoportként szerepeltek a gimnazisták mellett. Első nap külön, aztán vegyes korú párokat alakítva keresték a legmegfelelőbb felállásokat. Számítalan tanulságot adott ez is. Két napig gyűjtöttek délelőtt és délután a párok, aztán elkezdődött a feldolgozás: reprodukáló, nagyító, kiállítás-előkészítő munka. Harmadik nap már csak azok mentek ki, akiknek a legtöbb sikerélményt adta a gyűjtés, interjúkészítés. A gyűjtés adatlapok, magnók segítségével történt, minden képről, tárgyról bőséges információt kapva.

¹ *Adatok a táborról: Helye:* Szada; *Ideje:* 1983. június 23–július 3. *Létszám:* 3 táborvezető (3 férfi), 2 felnőtt fotóamatőr (2 férfi), 2 ált. iskolás gyűjtő (2 fiú), 15 gimnazista gyűjtő (3 fiú, 12 lány). A felhasznált teljes pénzösszeg: kb. 28 000 Ft.

A következő napokon mindenki megtanult fényképezni, nagyítani, reprodukciót készíteni. Az összegyűlt 3–400 tárgyról, képről, könyvről, iratról stb. reprodukció készült, a filmeket előhívták és nagyítást is készítettek róluk. Ugyanakkor a tábor életéről is több száz felvétel készült. Ennél ösztönzőbb, vonzóbb témát nem lehet találni ahhoz, hogy mindenki magától – külső kényszer nélkül – tanuljon meg fényképezni, laborálni. (Természetesen maguknak is készíthettek képeket, amelyeket hazavittek a tábor végén.)

Az összegyűlt anyagot közösen rendeztük, különféle témacsoportokat alakítva ki. A legtöbb képet a szadai mindennapok ábrázolása kapta, időrendi sorrendben, 1890-től napjainkig mutattuk be. Hasonlóan

sok (és jó) kép érkezett a katonaelettel kapcsolatban, valamint az esküvők népviseletes fényképeiből. Nem részletezem tovább, csak felsorolásszerűen a külön tablót kapott témák: népviseletek, portrék, a faluról készült képek, esküvők, katonaság, szadai mindennapok 1890–1980, a református egyházi élet képei, néprajzi felvételek stb.

Az utolsó két nap a megnyitó előtt a képek felrakásával, pontos adatolásával, feliratozásával telt, ezt végezte a csoport egyik része, a tehetségesebbek pedig önálló műsort szerkesztettek, próbáltak, valamint szerény vendéglátást készítettek elő. Valamennyi tevékenységet önállóan végezték a gyerekek, a reggeli feladatmeghatározáson és az esti értékelésen kaptak irányítást, egyébként a naponkénti munkát inkább csak figyeltem, s ott avatkoztam be, ahol szükségesnek tűnt.

A kiállítást a helyi művelődési ház nagytermében készítettük. Az installálás, elrendezés, a terem berendezése stb. a gyerekek ötletei alapján alakult. Mindenki meghívta azokat, akiknél gyűjtött, továbbá fejenként 4–5 db maguk írta meghívót vittek szét. A helyi tanácselnököt kérték fel a megnyitó beszédre, de ügyesen bevonták a helybelieket is (egy versíró nénike erre az alkalomra írt verset, énekeltek stb.). A megnyitó jó hangulatú volt, bár a helyi hivatalos szervek, értelmiségiek nagyobb számban is képviseltették volna magukat. Másnap délig élt a kiállítás, utána 15 perc alatt szétszedtük és két óra leforgása alatt vissza is szállítottuk a tulajdonosoknak, az eredetit vagy a reprodukciót, ahogy kérték. Nagy megrázkódtatás volt ez a gyerekeknek: 8 nap munkája 2 óra alatt látszólag a semmivé foszlik. Így az estét arra használtuk fel, hogy megbeszéljük: mi minden maradt utánunk akár tárgyiasult formában, akár az emberek fejében, gondolataiban. Az utolsó nap felhőtlen szabadság, táborozás: senki nem aludt, diákmókák, szerenádok, játékok . . . , mindez a feszültségek feloldása végett.

Összegezve: a táborozási forma bebizonyította életképességét, bárhol megvalósítható. Három fontos elemet emelek ki: 1. az előzetes táborozás szervezés, előkészítés, 2. a feladat pontos meghatározása, a gyerekek jó felkészítése, 3. demokratikus, jó hangulatú légkör kialakítása.

Kincsés Károly

Az első Borsod megyei néprajzi tábor

Babhántás a néprajzi gyűjtőúton (Balázs Géza felv.)

Nyáron sem volt üres a cserépfalui általános iskola épülete. 1983. július 25. és augusztus 5. között itt rendezték meg az első Borsod-Abaúj-Zemplén megyei néprajzi tábort. A táborlakók az osztálytermekben, a vezetőség a kémiaszertárban kapott szállást. A látogatót már a bejáratnál meglepetés várta: a második nap derekától fogva nagyszámú tárgyi néprajzi anyag gyűlt össze. A csoportok behozták minden érdekességet, amit ajándékba kaptak, vagy vásároltak. Méhköpű, járom, guzsaly, fakanál, kanalas, Vászonsorsóg, fokhagymatörő, jó néhány vég házivászon, inségkendő, csigacsináló alkotta a kis háziműzeum anyagát. A gyűjtőmunka révén mintegy 120 jeles tárggyal gyarapodott a miskolci múzeum néprajzi gyűjteménye. A tábor szakmai vezetését a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársai vállalták magukra. A megye számos középiskolájának honismereti köreiből huszonketten vettek részt a táborozáson. Négy csoport, négy témakör közül választott mindenki az érdeklődése szerint. A tábor vezetője dr. Viga Gyula muzeológus az árucsera, az Alföld és a hegyvidék közötti kapcsolat, Tóth Judit muzeológus a társadalomnéprajz (család-társadalomszervezés, jogszokások), Bánfalvi Ferenc múzeumi munkatárs a népszokások és Balázs Géza az ELTE ötdéves néprajz szakos hallgatója az erdőlés (favágás, mészégetés, fafaragás, erdőbirtokosság) témakörében kalauzolta csoportját. A négy csoport nemcsak Cserépfaluban, hanem a közeli Bogácsra, Bükkzsércen, Cserépváralján és Noszvajon is végzett néprajzi gyűjtést.

A csoportmunka elméleti tudnivalókkal indult. Hiszen csak a téma bizonyos ismeretének birtokában lehet kimenni a „terepre”. Meg kellett tanulni a kérdező, jegyzetelés módját. A csoportokban ki-ki saját kutatási témát is vállalt. Balovics Éva például a mindennapi gyűjtések során észrevette, hogy napközben és esténként az árnyékba, a házak elé ülve az emberek kalájkában hántják a babot. Érdekelni kezdte a téma, s kis dolgozatra való anyagot gyűjtött össze *Babtermesztés Cserépfalu községben* címmel. Kupai Emőke a pálinkafőzés hagyományait, Téglás Zsuzsanna pedig a töktermesztés népi ismereteit gyűjtötte össze hasonló módon.

A négy munkacsoport a tábor utolsó napján rendezett „minikonferencián” számolt be az eredményeiről. A csoportok a gyűjtött anyagot közösen kicédulázták, s ezek egyik példányát eljuttatták a miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattárába. A jó hangulatú, és ismereteket gazdagító honismereti tábor igazi hasznát valószínűleg a megyei honismereti körökben végzendő munka jelentheti majd. S a kialakult jó közönség jövőre talán ismét találkozhat: más helyűtt, és más feladatokkal szembesülve.

Balázs Géza

A szlovákiai magyarok művelődési tábora, '83

A szlovákiai magyarság életében kiemelkedő szerepe van a minden nyáron megtartott, hagyományos nyári művelődési táboroknak. Ezek a rendezvények rendeltetésük szerint megkísérik összefogni az ottani magyar nemzetiség életét, kulturális törekvéseit. Az első három ilyen jellegű táborozást az 1977-től induló években a Tóth Lajos által alapított vágsellyei (Šala) Vörösmarty Művelődési Klub és a Bajnok István vezette komáromi (Komárno) Városi Művelődési Bizottság rendezte meg Őrsújfalun (Nová Stráž). Annak idején ez volt nyaranta az egyetlen összejövetel, ahol a magyar nemzetiségnek főképpen a fiatal képviselői találkoztak. 1980-ban aztán a CSEMADOK úgy döntött, hogy a helyszín kétévénként változzon. Így került akkor és a következő évben a tábor Kassa közelébe, Somodiba (Drienovec), 1982-ben és 1983-ban pedig Ipolyságra (Šahy). Ez a döntés új lehetőségeket is teremtett, mert a komáromiak 1980 óta Járás Honismereti Tábor elnevezéssel, a központi irányítás alá került Nyári Művelődési Táborhoz szigorúan kapcsolódva, azt két nappal megelőzve egy hétvégén továbbra is rendszeresen összejönnek Őrsújfalun. Ez a jó példa Kelet-Szlovákiában is elterjedt, mert az idei évben a Kassai Járás Somodiban, a Töketeresbesi Járás pedig a Latorca menti Csicseren (Čičarovec) rendezett honismereti tábort.

A Nyári Művelődési Táborhoz szorosan hozzátartozó és még annál is régibb hagyománnyal rendelkező honismereti kerékpártúrák is szerves részei a csehszlovákiai magyar öntevékeny mozgalmaknak. Ez a túra évről évre más és más vidéket bejárva mindig a Nyári Művelődési Tábor éppen soros helyszínén ér véget. Így mindig a kerékpárosok adják a táborozók zömét az Őrsújfalusiakkal együtt, akik pedig minden alkalommal zsúfolt autóbust küldenek. Az idei, IX. Honismereti Kerékpártúra részben ismétlés volt, hiszen közel egy évtized alatt bejárták már Szlovákia minden magyarul beszélő vidékét. Akadt azonban így is bejáratlan terület. Megnézték Karva (Krivany nad Dunajom) szép műemlék templomát a Duna partján, jártak Vírten, ahol Baróti Szabó Dávidot eltemették és ahol emléktábla hirdeti a tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki békét. Innen nem messze, Izsán (Iža) pedig római várom található, mely Brigettio, a mai Szőny megfigyelő erőssége volt a Római Birodalom északi határán. Párkányban (Štúrovo) a párkányi csata 300. évfordulóján Sobieski János lengyel király emléke előtt tisztelegtek, aki az itt vívott csatával meg-

eremtette Esztergom felszabadításának a feltételeit. Innen Zsitvabesenyő (Bešeňov) érintésével Érsekújvárra (Nové Zámky) vezetett az útjuk, ahol a helyi CSEMADOK-székház vendégei voltak. Ez a székház arról nevezetes, hogy az egyetlen önálló CSEMADOK-épület, melyet az érsekújváriak közadakozásból építettek. Újvárról az 1849-ben dicsőséges híre emelkedett Nagysalló (Tekovské Lužany) érintésével Zselizre (Zeliezovce), az itteni Eszterházy-kastélyhoz és az ott berendezett Schubert-emlékszobához vezetett a túra. Innen a rovásírás emlékéőről híres Felsőszemeréden (Horné Semerovce) át érkezett a kerékpártúra Ipolyságra, a VII. Nyári Művelődési Tábor színhelyére.

Ilyen előzmények után találkozott Ipolyságon a több száz táborozó, akik Szlovákia valamennyi magyarok lakta vidékét képviselték. A nagy létszám azért is figyelemre méltó, mert igen jelentős részét a egyfiatalabbak, az első vagy másodikban táborozó középiskolás diákok adták. Az évek során kialakult ugyan egyfajta törzsgárda, akik minden évben együtt vannak és akik közül sokan év közben is kapcsolatban állnak egymással, közösen szervezik a művelődés ügyét vagy egyszerűen csak tudnak egymásról. Évekkel ezelőtt ez a törzsgárda még egyet jelentett magával a táborral. De úgy látszik, azóta történt egy generációváltás, amit a fiatalok örvendetes száma jelent. Az viszont már nem örvendetes, hogy ezek a most bekapcsolódott fiatal táborozók nem tudtak feloldódni a régebbiek között. Külön kis csoportok alakultak, akik nem tudtak mit kezdeni magukkal és akik még egymást sem ismerték. Az idei esztendő egy már korábban kialakult betegség tüneteit tette láthatóvá: a nyári művelődési táborok pár év alatt fokozatosan elvesztették a közösségformáló erejüket. Ennek az oka a merev szemléletű műsor-összeállítás is lehet, hiszen az utóbbi három tábor műsora egy kijelölt téma körül szakosodott. Ezzel a monolitikus szemlélettel pedig a műsorok szerkesztői eltávolodtak az 1980-as somodi táborozáson még meglévő, mindenkit érdeklő, ezzel közösségteremtő témáktól. A tavalyi néprajzos tábor jobban sikerült, mert ez egyrészt „testközelii” tudomány, másrészt pedig a szlovákiai magyar néprajzkutatás az önkéntes gyűjtőmozgalom eredményein alapul, és ez aktív cselekvésre készítetett fiatal és idősebbet egyaránt.

Hogy mi volt, ami most Ipolyságon mégis kapcsolatban maradt a szlovákiai lét követelményeivel? Mert volt ilyen is. Fontos volt a *tankönyv- és szépirodalmi könyvkiadásról* rendezett vita. Bertók Imre, a szlovák Pedagógiai Kiadó magyar szerkesztőségének vezetője ismertette a tankönyvkiadás helyzetét. Elmondta, hogy a magyar nyelvű tankönyvkiadás már az első csehszlovák köztársaság idején megindult, úgy állami, mint egyházi vonalon. A második világháború után pedig a némaságra kárhordatott évek leteltével 1948-ban indult meg újra a magyar nyelvű tankönyvkiadás. Azóta 2500 féle mű jelent meg, melyben a tankönyvek mellett megtalálhatók a pedagógiai tudományos művek is. Harmincöt esztendeje folyamatos fejlődés figyelhető meg.

A magyar nyelvű szépirodalmi könyvkiadást szolgáló Madách Kiadó tevékenységét vizsgálva a megjelenő könyvek műfaja körül alakult ki vita. Az a kérdés merült fel, hogy nincs-e túlsúlyban a klasszikus szépirodalom, a regény, a vers a társadalomtudományi kiadványokkal szemben. A közzítés formálásához elengedhetetlenül szükséges az eddigi kiadói hagyomány folytatása, örvendetes, hogy a Madách Kiadó nem jelentet meg igénytelen, giccses műveket. De az is fontos, hogy szélesebb kaput nyissanak a társadalmi kérdéseket vizsgáló műveknek, a néprajzi, művelődéstörténeti, irodalomtörténeti és szociográfiai kiadványoknak. Az utóbbi évtized bizonyítja, hogy a Madách Kiadó lépett errefelé, de ez a műfaj még mindig aránytalanul háttérbe szorul a hagyományos szépirodalom mellett. Nemzetiségi kiadó lévén pedig szükséges annak a hagyománynak a folytatása, ami Fábry Zoltán közírói munkássága, Püspöki Nagy Péter történetírásai, Ág Tibor népdalgyűjteménye, Turczel Lajos irodalomtörténeti, vagy Gál Sándor szociográfiai könyve kiadásával már elkezdődött.

Talán a tábor legfontosabb rendezvénye volt a *művelődési klubokról* szóló vita. A CSEMADOK szervezetén belül ötvenhat művelődési klub működik Szlovákiában. A klubmozgalmat a társadalmilag legaktívabbak, az egyetemisták indították el Pozsonyban, Prágában és Brnóban. Kezdetben, míg megvolt a nyitrai magyar nyelvű pedagógiai főiskola, addig ott is tevékeny klubélet folyt. Örvendetes, hogy ez a kezdeményezés nem maradt az egyetemek falai között, mert a klubmozgalom célja a közösségépítés, melynek feltétele, hogy az iskolákból kikerülők is megőrizzék szellemi nyitottságukat. Ez a nyitottság a feltétele a másokhoz való közeledésnek. Hogy egy-egy klub az idők folyamán mindig betölthesse közösségformáló szerepét, ahhoz a kezdeti tömegigény-kielégítéstől el kell jutni az esztétikai nevelés magasabb szintjére. Például a táncházat nem ráerőszakolni kell a diszkóba járó fiatalokra, hanem meg kell velük szeretetni a mélyebb gyökerű és ezért messzebbre érő kultúrát. Ez pedig céltudatos, minden egyénnek a személyéhez szóló nevelés nélkül nem megy. Itt fontos a személyéhez szóló nevelés hangsúlyozása, mert egy minőségileg magasabb rendű, néphez, erkölcshez kötött kultúra már nem tömegjelenség, bármilyen sokan sajátítsák is el azt. Az ipolysági művelődési táborról szólva nem véletlenül ragadjuk ki jó példa gyanánt a táncházat, mert éppen ez volt az, ami esténként ugyanarra a dobogóra hozta össze az egymásról korábban mit sem tudó, kis csoportokban elkülönülő legfiatalabbakat. Ott akkor az őrújfalusi Vadrózsák együttes jóvoltából mindenki együtt volt. Ha a művelődési klubokról és a minőségre nevelésről beszéltünk, akkor meg kell említeni az irodalmi színpadokat és amatőr színjátszókat is: az irodalomban nem akármilyen szerep jut nekik, amikor az igénytelenebb olvasmányoktól a szépirodalomig, a tiszta kultúra megbecsüléséig vezetik nézőiket. Hogy ez a minőségemelés ne csak egyesek „jutalma” legyen, ahhoz a könyvkiadáshoz hasonlóan a klubmozgalomnak is ki kell nyitnia kapuit a társadalomtudományi rendezvények előtt. Az egy-egy tájegység népi kultúráját bemutató folklórcsoportoknak van ebben a

legnagyobb szerepe, de nem lebecsülendő a vitakörök vagy az előadásokra meghívott tudósok, szakemberek jelentősége sem.

A nemzetiségi önismeret szempontjából fontos volt az a *beszélgetés*, melyet *Ladislav Ballek szlovák íróval* folytattak a tábor lakói. A szerzőnek az elmúlt években jelent meg „A segéd” című regénye. Mint a vitavezető fiatal író, Grendel Lajos elmondta, ez a mű az első olyan valóban szépirodalmi kísérlet a szlovák irodalomban, amely magyar környezetben játszhatja a történetet. Ez nem lehetett könnyű feladat, mert a szlovákiai magyarságnak és a szlovákságnak nemcsak a tapasztalatai, de az előítéletei is mások. Ballek felülemelkedett az elfogultságokon és az Ipolyságon játszódó regényben a magyarság nem valami „ördögként” jelenik meg. Másképpen látjuk ugyan Ballek könyvében a szlovákiai magyarokat, mint Dobos László, Duba Gyula regényeiben, vagy Gál Sándor verseiben, novelláiban, hiszen Ballek végül is kívülről nézi a magyar társadalmat. Ez azonban nem jelent számunkra hátrányt, hiszen az önismerethez az is hozzátartozik, hogyan látnak bennünket mások, más szemszögből. És ez a kép nem olyan hamis, mint például Ivan Habaj Kolonisták című regényében.

A szlovákiai magyarság egy sajátos intézményét, a *Magyar Területi Színházat* mutatta be a táborszónak Takács Emőd igazgató. A színház 1953-ban alakult és Komáromban játszik. 1969 óta a színházhoz tartozó Thália együttes Kelet-Szlovákiában működik, Kassa székhellyel. A komáromi színház fennállása első szakaszában népművelői szerepkört látott el. Később az általános műveltség és iskolázottság emelkedésével, a televízió elterjedésével változott ez a feladat. Ha az eddig bemutatott kétszázegynéhány címet sorrendben végignéznénk, meglátnánk, hogyan fejlődött a színház a drámairodalom remekeit bemutató színvonalra. Az utóbbi öt év jelentős tette, hogy a Magyar Területi Színház vállalja a csehszlovákiai magyar szerzők bemutatását is. Ezzel a magyar nemzetiségi irodalom hagyományosnak számító műfajait – a költészetet, regényt – a drámával egészíti ki. Évente bemutatnak egy-egy hazai magyar szerzőt, így ösztönzik az ottani írókat színpadi művek alkotására. Akik a Magyar Területi Színház megalakulásánál ott voltak, azok egytől egyig az amatőrmozgalomból kerültek ki. Nem véletlen ez, hiszen az öntevékeny csoportok szerepe nem kicsi arrafelé, gondoljunk csak a néprajzi gyűjtőmozgalomra, mely két-három személyt kivéve kizárólag amatőrökből áll. Ez a helyzet a színjátszás terén is: a mai irodalmi színpadok elődei nélkül nem született volna meg a hivatásos színjátszás. Súlyos problémája a szlovákiai magyar színházi életnek, hogy nincsenek színkritikusai. A visszajelzések hiánya pedig könnyen a minőség rovására megy. Nem könnyű a színészképzés sem. Sokáig az volt a törekvés, hogy Budapesten tanuljanak a komáromi és kassai színinövendékek, de akik ezt a könnyebb utat választották, azok általában nem mentek vissza Szlovákiába. Lehetőség van még a szlovák nyelvű poszsonyi színiakadémián is, ahol a magyar színpadnyelv külön tantárgyként szerepel.

A leírtakból kitűnik, hogy a csehszlovákiai magyar nemzetiség az utóbbi három évtizedben önerőből milyen intézményrendszert épített ki magának. Az a tény, hogy mindezt saját kitartó munkájának köszönheti, a jelenlegi nemzedékváltásból adódó problémák megoldását, a nemzetiségi közösség továbbépítését is parancsolja. Senki nem fogja ezeket megvalósítani helyettük. A művelődési kluboknak és a helyi CSEMADOK-szervezeteknek kell elkezdeni a fiatalok bevonását és munkára fogását, mert mint azt tavaly ugyanott Ipolyságon Sidó Zoltán elnöktől hallottuk, a CSEMADOK-tagságban aránytalanul kevés a fiatal. Ha a fiatalság otthon megtanulja a nemzetiségi önismeretet és öt munkára, közösségi életre készíteti, akkor később talán nemcsak azért mennek el művelődési táborokba, hogy ott egy-két jóbaráttal töltsék az időt, mert ez kevés. Hogy egy-egy jó társaság ne szűküljön be, ahhoz mindenki felé nyitott érdeklődésre és öntevékenységre van szükség. Ez adja a létezés célját és egy nemzetiség perspektíváját.

Virt László

Honismereti tábor, Gergelyugornya

Úttörők, középiskolások, főiskolások és felnőttek, tehát minden korosztály képviseltette magát augusztus 3–9-e között a gergelyugornyai honismereti táborban. A korábbi évek mostoha feltételei után végre kellemes Tisza-parti környezetben, az úttörőtábor faházai nyújtottak otthon a Honismereti mozgalom szabolcs-szatmári híveinek. Talán a környezet varázsa, talán a felhívásban megadott programtervezet okozta, hogy a nyolcvan helyre több mint százötvenen jelentkeztek, így kénytelenek voltunk válogatni, mert iskolánként csak két tanuló vehetett részt.

A részvételt ezúttal is pályázatokhoz kötöttük, amelyeket a tábornyitás napján kellett leadniuk a diákoknak. Mivel a javasolt témakörökhöz nem ragaszkodunk a pályázatoknál, az idén is számos érdekes, hasznos dolgozat született. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola két hallgatója, akik honismereti szakkollégiumra járnak, a kenderfeldolgozásnál használatos szavakat, kifejezéseket gyűjtötték össze és

elemezték, a gyulaházi Szabó Krisztina a szarvasmarhatartásról és a tejfeldolgozásról írt, a tiszadobi honismereti szakkör tagjai helységükben kutattak a felszabadulás utáni paraszti háztartásról, a gyulaházi Kolozi Csaba Dédnagyszüleim háza tája címmel adott be pályázatot, Kása Hajnalka és Pataki Katalin egy nagykállói nyugdíjas cipésszel, Csabai Istvánnal készített beszélgetést, az ibrányi Kántor Tünde földrajzi és ragadványneveket gyűjtött. Ezek csak kiragadott példák, hiszen tizennyolc olyan munka született, amelyeket továbbítottunk a Jósza András Múzeumba, hogy az arra érdemesek továbbjuthassanak országos elbírálásra. A Néprajzi Múzeum pályázatán a táborban készített Olcsva földrajzi nevei című dolgozat III. díjat kapott.

Ebben az évben a falusi, tanyai életmód köré csoportosultak az előadások, amelyek délelőttönként valamennyi résztvevőhöz szóltak. Vendégünk volt *dr. Csermely Tibor*, a Hazafias Népfront megyei bizottságának titkárhelyettese, aki a tanyai gyűjtés feladatait szedte csokorba, s adott útmutatást a munkához, *Henzsel Ágota*, a Megyei Levéltár munkatársa a tirpák tanyákról beszélt, *dr. Lácza Magdolna*, ugyancsak a Levéltár dolgozója, felkészítette a résztvevőket a következő évi pályázatokra, részletesen ismertette, milyen követelményeknek kell megfelelniük a diákoknak, melyek azok a témakörök, amelyekben eredményesen kutathatnak. *Pál István*, a múzeumfalusi munkatársa a tanyai gazdálkodásról tartott előadást, *dr. Ács Zoltán* történész pedig a tanyák történelmi szerepéről beszélt. Vendégünk volt *Halász Péter*, a Honismeret szerkesztője is, aki a publikálási lehetőségekről, a folyóirat törekvéseiről tájékoztatta a résztvevőket. *Szinyéri Péterné*, a Jósza András Múzeum restaurátora a szakkörök mindennapi munkájához adott segítséget azzal, hogy ismertette, hogyan kell tárolni az összegyűjtött tárgyakat, dokumentumokat, hogyan kell azokat tartósítani a mindenki számára elérhető eszközökkel, tartósítóanyagokkal.

Délutánonként szakcsoport-foglalkozásokon útra keltek a táborozók, hogy anyagot gyűjtsenek egy-egy közös tábori pályamunkához. *Joó Károly* vezetésével a vásárosnaményi gimnázium történetének egy szakaszát kutatta az iskolatörténeti csoport, szobabelsőkkel foglalkozott *Szabó Imréné* csoportja, *Balogh László* irányításával Olcsva helyneveit szedte csokorba a földrajzinév-gyűjtő csoport, *Musza János* segítségével a népi kertkultúrát kutatták a diákok és felnőttek, *Mélykúti Jánosné* kérdőívcsoportja pedig a szakrális emlékeket gyűjtötte. A szakcsoportfoglalkozások hatékonyságát segítette, hogy a Néprajzi Múzeum olyan kérdőíveket juttatott el a tábor szervező Megyei Művelődési Központnak, amelyek alaposá, pontossá, rendszerezetté tették a munkát, s az ezek alapján készült dolgozatok a Néprajzi Múzeum pályázatán szerepelhetnek. Továbbra is jó partner, gondos házigazda volt a vásárosnaményi tanács művelődési osztálya, megfelelő feltételeket teremtve a honismereti tábor résztvevői számára.

A tábor kétségkívül legnagyobb eredménye az volt, hogy az általános iskolás korosztálytól a középiskolás, főiskolás korosztályon át a felnőttekig fogadhattunk résztvevőket, hiszen a honismereti munka csak úgy képzelhető el eredményesen, ha folyamatossá tehető, ha nem csak egyes korosztályoknak van lehetőségük gyakorlására.

A Hazafias Népfront Országos Tanácsa által nyújtott anyagi támogatás, a HNF megyei bizottsága által nyújtott elvi és gyakorlati segítség, a Megyei Tanács és a vásárosnaményi tanács segítőkészsége végül is azt eredményezte, hogy a házigazda és szervező-lebonyolító Megyei és Városi Művelődési Központ ismét hasznos, a következő esztendőre is elegendő alapanyagot adott a Honismereti mozgalom szabolcs-szatmári résztvevőinek.

Jávor Ágnes

Festett láda díszítése. Háromszék, XIX. század. Hornyák László rajza.

Helytörténeti múzeum Hajdúszoboszlón

Már több mint 25 éve annak, hogy a helyi gimnázium növendékei e sorok írójának irányításával és közreműködésével először kezdtek érdeklődni a múlt tárgyi emlékei iránt a városban és környékén. Az egymást váltó gyűjtőnemzedékek főszereplői a történelmi, illetve a honismereti szakkör tagjai voltak. A munkában részt vevők száma ugyan változott, de az alapvető cél állandó maradt: megmenteni, közkinccsé tenni a szoboszlói ember életének, küzdelmének tárgyi és szellemi értékeit.

Hosszú és kitartó munka eredményeként jött létre a Bocskai Istvánról, a hajdúk nagy patrónusáról elnevezett múzeum, mely állandóan gyarapodó és szakszerűen nyilvántartott gyűjteményével, növekvő közművelődési tevékenységével (vetélkedők, múzeumi órák, szakköri bemutatók stb.) mára a város számottevő kulturális intézménye lett. A múzeum létesítését a város nagy történelmi múltja mellett a helyiek hagyománytisztelte, s a növekvő idegenforgalom kulturális igényei tették indokolttá. Időszerezését fokozta, hogy a gyógyfürdő hatására itt viszonylag korán megindult a városiasodás. Ez pedig – különösen a felszabadulás után – az életmód jelentős átalakulásával járt, s a régi értékek fokozatos eltűnésével fenyegetett.

Múzeumunk eddigi sorsa, fejlődése rendhagyóan alakult. Társadalmi kezdeményezés útján született, fejlődött, gyűjteményének nagyobb része nem vásárlás, hanem a lakosság áldozatkészsége, bizalma révén gyarapodott és a diákok patronálják immár kerekken negyedszázada.

Olyan szakemberekben, akik nem ismerik a munka eredményeit, netán felmerül a gondolat, hogy az így kialakult gyűjtemény esetleges és nem tükrözi kellően a település történetét, népiéletét. Azt hiszem, ennek ellenkezőjéről győzheti meg a kételkedőt a ma már tizenegyezer darabból álló gyűjtemény vázlatos bemutatása.

A történeti gyűjtemény tárgyi anyagában a régészeti emlékek leletmentés eredményei. Legrégibb tárgyunk egy mammutbéli csontmaradványa, amely a szakemberek megállapításai szerint több tízezer éves. A középkori fegyvereken, ekecsoroszlályokon, edényeken kívül a Bocskai- és hajdú-relikviákat emeljük ki. Ezek közül különösen jelentős a holland Caymox Baltazár eredeti Bocskai-metszete a 1600-as évek elejéről, illetve Halasi Fekete Péternek (a szoboszlói lovas hajdúk vezetője volt) a fejedelemtől kapott adománylevele. A Hajdúdorogon élt Szüts János vándor piktor 1816-os nagyméretű festménye Bocskait, a hadvezért idézi. Az emlékbútorok, a helyi rendeltetésű réz pecsénymók mellett jelentős értéket képvisel a zászlókból, emlékszalagokból álló gyűjteményünk. A zöld selyemből készült, fecskefark alakú himzett „Bocskai-zászló”-t a hagyomány a fejedelem ajándékának tartja, míg a kutatók szerint inkább a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc idején készülhetett. A múzeumban őrzött dokumentum tanúsága szerint 1848/49-ben zászlónk a szoboszlói hajdúkat lelkesítette Erdély harcmezőin. A készített mesterek legjellemzőbb szerzemései a megörökítő ipartestületi zászló 1906-ban készült, a megalakulás 15. évfordulójára. A régi szoboszlói dalkultúra emlékét – többek között – három nyomottmintás zászló őrzi. A különböző rendeltetésű emlékszalagok közül a történelmi hagyományok helyi élesztésére utal az, amelyiken a következő himzett felírás áll: „Bocskay Fejedelem Emlékének letelepülésük 300-ik évfordulójára alkalmából”. A Hálás kegyelettel a szoboszlói lovas hajdúk utódai 1906. szept. 2.” A helyi múltból sokat elárulnak olyan egyedi jelentőségű várostörténeti emlékeink, mint például az iratörző láda, bírói szék, hatósági bilincs stb.

A múzeum már régóta kötelességének tekinti a város nagy szülőitől emléktárgyainak összegyűjtését, bárhol is éltek az országban. Így került sor a „népies író” Szívós Béla, a „szoboszlói” Szép Ernő, a novellista Fehér Gábor, valamint Gönczy Pál, a reformer pedagógus, Hőgyes Endre, a „magyar Pasteur”, Kenézy Gyula, az egyetemalapító orvosprofesszor és Kovács Máté, a művelődéspolitikus hagyatékának felkutatására, megszerzésére.

Ezer darabot meghaladó numizmatikai gyűjteményünkben legértékesebbek az osztrák nyelvtérületen készült ún. friesachi dénárok. A szakirodalom megállapítása szerint ezek az Árpád-korban környékünkön igen elterjedt pénzek a település (Zobozlou Wasar = Szoboszlóvásár) vásáros funkcióját bizonyítják.

Emlékszalag a letelepülés 300. évfordulójára, 1906

Fémpénzeinkkel a magyar történelem korai szakaszától (III. Béla uralkodásától) kezdődően számos jelentősebb történelmi fordulatot, gazdasági-pénzügyi korszakot (szabadságharcok, régi forint, korona, új forint) meg lehet szólaltatni. Az erdélyi fejedelmek ezüsttallérjai mellett figyelemre méltóak emlékpénzeink, érmeink is, Az iskola- és ipartörténetet (céhes és ipartestületi emlékek) érdekes fürdő-történeti anyag egészíti ki.

A néprajzi gyűjtemény anyagából a földművelés és a pásztorkodás, állattartás tárgyköre a legnagyobb. A város természeti adottságai miatt ugyanis e két gazdasági ág volt évszázadokon át a lakosság megélhetésének legfőbb alapja. A földművelés köréből a búza- és a kukoricatermesztés, valamint nádgazdálkodás, az állattenyésztéséből az egykor híres szoboszlói juhászat eszközanyaga emelkedik ki. Az életmód, a hagyományos házberendezés érzékeltetésére rendelkezésünkre állanak a régi szoboszlói ház helyiségeinek festett bútorai igen gazdag, óra- és lámpagyűjteménnyel. Legváltozatosabb, legszínesebb a konyha- és háztartási eszközök tára.

Helyi vonatkozásban érdemes megemlíteni a juhtartó gazdaságok eszközanyagát, főzőfelszerelését (evőasztal, „vasfazék”, vasból készült kanalak stb.), melyet a birkavágással járó ún. „gazdasági evés”-kor használtak. A kenyérsütő eszközök egy részével azok a híres „sütögető asszonyok” is dolgoztak, akiknek „cipói” a századfordulón szekérszámra kerültek Debrecen piacaira, felháborítva a város pékjeit. A bőrből készült női viseletdarabokból legjellemzőbbek a gyűjteményben fellelhető hímezett kisbundák. Az egész Hajdúságban, sőt a Nagykunságban is egykor közkedvelt rövid bunda készítése a XVII–XVIII. századi előzményekig vezethető vissza. A szoboszlói szücsökön kívül más helyen is készítették a megyében. A csikósok, gulyások öltözetének egy-egy darabját (ing, gatyá, hímezett szűrők) a hajdanvolt itteni valóságos „pásztorinasztiák” tagjaitól vagy leszármazottaitól szereztük meg.

A múzeum adattárában a politikai-társadalmi élet dokumentumai részben a hajdúk történetére, részben a városi élet alakulására vonatkoznak. Legrégibbek a Mohácsnál csatát veszített II. Lajos, valamint Bocskai István, Báthori Gábor, Bethlen Gábor és a különböző Habsburg királyoktól származó nemesi kiváltságlevelek. A városra vonatkozó források közül például nemrég kerültek a múzeum birtokába a Függetlenségi és 48-as Kossuth-kör, valamint a Gazdálkodó Ifjak Egyesületének, illetve a Kisgazdapárt ifjúsági tagozatának jegyzőkönyvei. A helyi gazdaságtörténet több oldalú megközelítését segítik a korabeli kéziratos feljegyzések, gazdasági naplók, céhes és ipartestületi dokumentumok. Az oktatás és művelődés, a sajtóélet s a nagy szülöttek életére, munkásságára vonatkozó iratanyag mellett igen érdekes a társas élet helyi megnyilvánulásának témaköre. Ebből itt csak az olvasókörök (alapszabály, jegyzőkönyvek,

Részlet a népművészeti állandó kiállításból

pénztárkönyvek stb.) és a Hajdúságban is egyedülálló, sajátos szervezetű juhtartó gazdaságok sokrétű anyagára hívjuk fel a figyelmet,

Térképtárunk túlnyomórészt kéziratos anyagból áll. A város 1783-as első ismert térképe (Bek-mappa) jól mutatja a kétbélteles település jellemzőit, mely a többi hajdúvároshoz hasonlóan a végvár és a mezőváros sajátosságait egyesítette magában. 1841-ben a város belsősegeiről készült Hudatsik-Balthazár féle térkép már a korábbi kertéségi betelepülésének előrehaladását dokumentálja. A szakirodalomban eddig ismeretlen, 1868. évi több részes térképünk tizedenként mutatja be a várost, feltüntetve — többek között — a belső telkek tulajdonosainak nevét is. Értékes adatokat tartalmaz a belső telkek helyrajzi számát is rögzítő utcaszabályozási térképünk. Az 1857-ben készült térkép a tagosított határról, az egyik századvégi pedig a jelentősebb tanyákról informál. Az 1910-es, közlegelőket okumentálja. A szakirodalomban eddig ismeretlen, 1868. évi több részes térképünk tizedenként mutatja be a várost, feltüntetve — többek között — a belső telkek tulajdonosainak nevét is. Értékes adatokat tartalmaz a belső telkek helyrajzi számát is rögzítő utcaszabályozási térképünk. Az 1857-ben készült térkép a tagosított határról, az egyik századvégi pedig a jelentősebb tanyákról informál. Az 1910-es, közlegelőket okumentálja. A szakirodalomban eddig ismeretlen, 1868. évi több részes térképünk tizedenként mutatja be a várost, feltüntetve — többek között — a belső telkek tulajdonosainak nevét is. Értékes adatokat tartalmaz a belső telkek helyrajzi számát is rögzítő utcaszabályozási térképünk.

A diákok és felnőttek által készített kéziratos dolgozatokból, pályamunkákból kialakult gyűjtemény mellett igen gazdag képeslap- és jelentős számban archív fotókból álló fényképtárunk van, amely a szoboszlói múlt (városkép, fürdőképek, életmód, öltözködés, szokások) és a jelen számos területét öleli fel.

A múzeum másfél ezret meghaladó könyvtára történelmi, néprajzi, művészeti, népművészeti, oktatástörténeti és muzeológiai jellegű. Elkülönített része muzeális értékű könyvekből áll. A XVIII–XIX. századi bibliák, bibliai históriák, szép kötésű imakönyvek, zsolnárok (egyik 1764-ben jelent meg Szenczi Molnár Albert fordításában), illetve az álmos- és kuruzslókönyvek a vallásos élettel és a hiedelmekkel függnek össze. Az említett századokból származik egész sor költőnk, írónk (Dugonics, Csokonai, Kölcsey, Vörösmarty stb.) legtöbbször első kiadású könyve. A könyvtári állomány gyarapításában már évek óta kiemelt törekvésünk a hajdúkra, a hajdúvárosokra, Bocskaira és szabadságharcára vonatkozó anyag megszerzése.

A teljes múzeumi gyűjtemény gazdagítását és sokrétű felhasználását éveken át akadályozták nyomasztó raktározási gondjaink. Ezek 1980 tavaszán a városi tanács segítségével oldódtak meg, amikor önálló épületet kapott a múzeum a volt középiskolai leánykollégiumban, a hajdani úri kaszinó falai között. Ezzel a következő évben létrejött annak lehetősége, hogy az eddig meglevő nagyobb népművészeti és három kisebb kiállítás mellett elkészüljön az ötödik, a régen várt komplex állandó *helytörténeti kiállításunk*. Minthogy erre sem a városnak, sem a felsőbb szerveknek anyagi kerete nem volt, ezért nyolc helyi üzem (tsz-ek, fürdő, ipari üzemek) segítségére — vagyis az 1958-as első állandó kiállításához hasonlóan újból társadalmi összefogásra — kellett támaszkodnunk. Az új kiállítás a település első írásos említésétől (1075-től) a 900. évfordulójáig, azaz 1975-ig kíséri nyomon Szoboszló történetét, kitekintve a népeletre is.

Intézményünk az 1960-as évek derekától része a megyei hálózatnak, élvezi a Déri Múzeum szakmai és erkölcsi támogatását, s évenként több tízezer látogatójával, kiállítási ismertetővel, a helytörténeti kutatások szolgálatával jelentős szerepet játszik az utóbbi években létrejött kisebb vidéki múzeumok között.

Dr. Juhász Imre

Énekkari Emlékszoba Hajdúszováton

Aki Hajdúszovátra, ebbe a Debrecen-től délre, 20 km-re fekvő kisközségbe érkezik, érdekes kirakatot láthat a község közepén. A takarékszövetkezet egykori helyiségét a község vezetői a Hajdúszováti Lenin Tsz Kodály Énekkarának adták át, hogy ott emlékszobát létesíthessen a csaknem 100 éves működésének emlékenyagjából. Korábban ez az emlékenyag az énekkar elnökének, Izsó Vincének egyik szobájában volt elhelyezve.

A 35 m²-nyi emlékszoba falait, szekrényeit, tárlóit szinte teljesen megtöltik az énekkari emlékek. Megtalálhatók itt a kórusról megjelent újságcikkek, fényképek albumai, oklevelek, emléklapok, fém, fa textil, kerámia, üvegkristály tárgyutalmak, minősítési plakettek, énekkari kítűntetések, műsorfüzetek, műsorplakátok. Különösen gazdag ez az anyag az 1947 elején újrakezdett és azóta töretlenül tartó kórusélet utóbbi 37 évére vonatkozóan.

Az emlékszoba főfalát egy Kodály-level felnagyított fényképe díszíti. Kodály Zoltán 1948. május 7-én kelt levelével engelte meg a kórusnak, hogy a nevét viselhesse. E nagyszerű levél így szól:

Igen tisztelt énekkar! Eddig minden ilyen kívánságot, hogy rólam énekkart nevezzenek el, elhárítottam. Ha most a hajdúszovátiak ismételt kérésére habozom, hogy ne tegyek-e kivételt, az jut eszembe, hogy ezzel a kar nagy kötelezettséget vállal. Kétoldalú szerződés ez, én azt kötöm ki a nevemért, hogy a kar soha egy darabot sem vesz műsorára, amit én nem helyeselnék. Gondolják meg, milyen szoros megkötöttséget jelent ez! Ha elég erősek, hogy teljesíteni tudják: ám legyen. Próbája lenne ez: megbír, megtűr-e a magyar vidék olyan énekkart, amely csak jót énekel.

Tisztelettel
Kodály Zoltán

Az emlékszoba asztalán a vendégek könyve igen sok, értékes bejegyzést őriz neves látogatóktól, vendégektől. A hajdúszovátiai – énekkarosok és nem kórustagok – talán az 1963. május 20-i keltezésű kodályi beírásra a legbüszkébbek. Ez így hangzik:

„1963. május 20-án

Örömmel hallottam a kórus szép fejlődését. Kívánom, hogy nőjön felfelé minden akadály ellenére, bizonyítsa, hogy ilyet is tud a magyar falusi nép.

Kodály Zoltánné

Kodály Zoltán”

Az énekkar tagjai nagy szeretettel veszik körül az emlékszobát. Létrejöttkor társadalmi munkával hozták teljesen rendbe, berendezték, s azóta is így fejlesztik. Az énekkarhoz vagy rendezvényeikre érkezőknek előszeretettel megmutatják azt. Hagyományá vált az utóbbi években Hajdúszovátán az is, hogy az általános iskola VII, VIII. osztályos tanulói rendhagyó énekóra keretében meglátogatják az emlékszobát, ismerkednek emléktárgyaival. Ezen keresztül is formálódik, erősödik bennük az elhatározás, hogy szüleik, nagyszüleik nyomdokaiba lépve, egyszer ők is tagjai legyenek a felnőtt énekkarnak. A jelenkor érdeklődője pedig könnyűszerrel hozzájuthat Hajdúszovátán a kiállított tárgyak megtekintéséhez, mivel az emlékszoba kulcsa a közeli községi művelődési házban mindenkor megtalálható.

1985-ben ünnepli majd a 100 éves fennállását a hajdúszovátai kórus. Addig is tovább kívánják bővíteni az emlékszoba anyagát az énekkari tagok visszaemlékezéseivel, a volt karnagyok fényképtáblájával, a kiállítási tárlók korszerűsítésével. Tapasztalható Hajdúszovátán, hogy az énekkari emlékszoba szerves részévé vált a hagyományápolásnak, a községismeretnek, község szeretetnek. Másrészt az énekkar élő emlékezetét olyan tárgyi emlékekkel erősíti, amelyekre Hajdúszovátán a jövőbeli kórusélet is támaszkodhat.

Szathmári Károly

A sümegi Darnay-gyűjtemény

Ma már jobbára csak a szakemberek ismerik Darnay Kálmán régészeti tevékenységét. Irodalmi munkásságára is rátelepedett a hálátlan utókor közönyének vastag porrétege. Az az ember volt ő, akinek feltárásai nélkül nem illik magyar régészetről beszélni, de akinek nevét csak a hivatkozás szintjéig szokás megemlíteni.

Darnay Kálmán 1864-ben született Sümegen, abban a helységben, amelyik évszázadokon keresztül megőrzött valamit a felvilágosodás, a reformkor érintetlen tiszta levegőjéből. Nem csoda hát, hogy a sümegi várból 1877-ben talált „reneszánsz díszes sarkantyú” elindította azon a szenvedélyes kutatóúton, amelynek mezsgyéjéről egész életében nem tért le.

A grázi kereskedelmi iskola elvégzése után, 23 évesen átvette apja sümegi vaskereskedését, ahol gyakran kapával, kaszával fizetett azoknak a környékbelieknek, akik valami ódon tárgyat vittek be üzletébe. 1899-ben házasságot kötött Luiszer Karolinnal, mely frigyből öt gyermek született: Ida, Sára, László, Géza és Erzsébet.

A kereskedői munkába – ami igazán sohasem érdekelte – fokozatosan belefáradt, így hát másra bízta az üzlet vezetését. Végre régészeti, múzeumi és irodalmi munkáinak élhetett. Megismerkedett Pulszky Ferencel, Römer Flórisssal, Hampel Józseffel, akik nagyra becsülték munkáját és akiktől az első igazi szakmai segítséget kapta. Römer 1886-ban így búcsúzott Darnaytól: „Én távozom, Te lépsz fel és kövesd nyomdokaimat.”

Mind gyakrabban jelentetett meg cikkeket, tanulmányokat. Nevét a hazai szakembereken kívül lassan megtanulták külföldön is. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy 1882-ben elkezdte a csabrendeki Hallstatt-kori urnatemető feltárását és Szalacsán kelta pénzverőt talált.

Fokozatosan gyarapította hatalmas gyűjteményét és azt az érdeklődők részére látogathatóvá is tette. Saját pénzén és saját szerkesztésében kiadta a *Házibarat* című értesítőt és a *Darnay Múzeum Ingyen Naptár*-át. Ezek a kiadványok ismertették a múzeum gyarapítására tett erőfeszítéseket, az új ásatások eredményeit, a gyűjteményt gyarapítók nevét. A kalendáriumforma kedvenc olvasmánya volt a parasztságnak, így könnyen, szinte észrevétlenül csempészte a falusiak asztalára a vásárok helye és időpontja mellett a régészeti híreket, történeteket. Igazi népművelő vénával találta meg azt a néha tréfás, gyakran komoly hangot, amelyet naptárja szerkesztésénél alkalmazott.

1900-ban megjelent *Magyarország őskora* című munkája, melyet a városi és falusi értelmiségnek szánt, de amelyet hosszú éveken keresztül az egyetem falai között is forgattak a hallgatók. Szépirodalmi munkásságát hat mű fémjelzi. A *Gisimár* a somlóhegyi ősemlék, a *Tagisir* a szalacscai kelták életét dolgozza fel regényes formában. A *Testőrszerelmek* és az *Elkészt csók* Kisfaludy Sándor életéből villant fel forrásanyag-értékű pillanatokat. Darnay a Kisfaludy-kultusz egyik leghangosabb és legavatottabb

szószólója volt. Célul tűzte ki a Kisfaludyakra vonatkozó összes anyag megszerzését. Erre vonatkozó kutatásait igyekezett könyv alakban is megjelentetni. Talán legismertebb műve a kétkötetes *Kaszinózó táblalábúk* című anekdotagyűjtemény. A könnyed, csevegő stílusban megírt könyv kedvenc olvasmánya volt a táblalábúk korát kedvelő közönségnek. A történetek forrása részben saját kutatásából, részben Eitner nagyapjának elbeszéléseiből táplálkozott. A *Bujdosó gyöngyosorban* a Balaton-menti várak történetét dolgozta fel.

Az 1887-ben alapított magánmúzeumát 1907-ben felajánlotta a nemzetnek. Két év múlva megszületett az adakozást rögzítő szerződés, amely azután 1912-ben jogerőre emelkedett. Az intézmény felvette az *Állami Darnay Múzeum* nevet. Ő lett az igazgatója és továbbra is minden energiáját a múzeumügynek szentelte. Pontos vezette a szaporulatot, hűségesen számolta a múzeumot megtekintőket is, akik vasárnap, szerdán és csütörtökön ingyenesen, míg szombaton 30 fillérért tekinthették meg a szép anyagot. Ezeket az adatokat az ingyenes naptárban közölte évről évre. Innen értesülhetünk arról, hogy évente több ezren látogatták a kiállítást. Élete a múzeumi tárlók, az íróasztal és a kutatóárok között oszlott meg. Eötvös Károly 1903-ban egy hetet töltött Darnay házában. Az idős úr, politikus búcsúva a vendégszerető háztól és a híres gyűjteménytől, levette a könyvespolcáról saját könyvét, az *Utazás a Balaton körül-t* és beleírta: „Ha e könyvnek lesz még folytatása, abban Darnay Kálmán barátomnak lesz nagy érdeme. 6/IX. 1903. Eötvös Károly.” Az 1909-ben megjelent *Balaton utazás vége* valóban egy külön fejezetet szentel a Darnay-gyűjteménynek. Így ír a muzeológusról: „Az én nemes barátomnak, szentmártoni Darnay Kálmánnak tárháza ez. Ő szerezte, ő gyűjtögette, ő kapargatta össze. Egyedül ő. A magyart műveltség történetének e gyönyörű munkálata egyedül az ő érdeme. Olyan érdem, amelyhez a világon senkinek sincs osztályos joga. Még a szerencsének sem.”

A Darnay-gyűjtemény története azonban itt még nem ért véget. A hatalmas mennyiségű régészeti anyagot, a hadtörténeti, az okmány-, a néprajzi és ikonművészeti gyűjteményt (a Kisfaludy-relikviák kivételével) 1937-ben Keszthelyre, a Balaton Múzeumba szállították azzal a céllal, hogy a sümegei és keszthelyi gyűjtemény egy nagy, országosan még tekintélyesebb anyaggá ötvöződjön. Sajnos ez lett a veszte is. 1945-ben Zalaegerszegen a sepsiszentgyörgyi múzeum anyagával együtt szőnyegbombázás következtében teljesen megsemmisült.

Darnay négy hónappal élte túl életművének pusztulását.

Hogy ma mégis hagyatékról beszélhetünk, azt lányának, dr. *Tóth Károlynénak*, született *Darnay Sárának* köszönhetjük, aki örökölte édesapja gyűjtőszenvédelmét. Kezdetben az apával együtt, majd annak halála után külön is, szívvel-lélekkel és hozzáértéssel szedte össze a jelenlegi Darnay-gyűjtemény hatalmas anyagát. Az apai ház szinte melegágya volt képességei kibontakozásának. A kor neves tudosai, művészei vissza-visszatérő vendégek voltak és hosszú, éjszakákba nyúló beszélgetéseket folytattak a kisváros emeletes sarkházának szobáiban. A házban megfordult festőművészek, grafikusok egy-egy vázlatát őrzi – a vendégszék emlékeként – egy kissé megkopott vörös borjúbőrbe kötött vázlatfüzet: Rippl-Rónai Józsefét, Csók Istvánét, Rudnay Gyuláét, Haranghy Jenőét, Sassy-Aiglón Attiláét, Bakos Tiborét, Istók Jánosét, Edvi Illés Aladárét és másokét. Megfordult itt Kaffka Margit, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Rexa Dezső, Rákosi Viktor, Berczik Árpád, Réthy László, Endrődy Sándor, Vay Sándor, Malonyay Dezső és még sokan mások.

Lánya gyűjteménye szinte az apáival versenyben nőtt. A keszthelyi Balaton Múzeumban ma is megtalálható az a római Minerva-szobor, amelyik Darnay Sára gyűjteményéből került oda. Azonban a főleg régészeti darabokat gyűjtő Darnayval szemben lánya festmények, bútorok, porcelánok, népművészeti tárgyak, tehát képző- és iparművészeti értékek iránt érdeklődött.

A második világháború alatt, amikor az Állami Darnay Múzeum oroszlárésze Keszthelyen volt és csak a Kisfaludy-relikviák maradtak Sümegeen, ezt az anyagot Darnay Sára, férjével együtt mentette meg a pusztulástól, majd 1947-ben visszaadták jogos tulajdonosának, a Magyar Államnak. Ez az anyag sem maradt azonban teljes egészében Sümegeen, mert a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum és a badacsonyi Kisfaludy Múzeum is részesült belőle.

Az 1950-es évek újból megpróbáltatások elé állították a gyűjteményt. 1951-ben hirtelen meghalt dr. Tóth Károly. Felesége havi 250 forint nyugdíjból élt és ebből tartotta el idős édesanyját is – Darnay Kálmán özvegyét –, akitől ekkor már megvonták a 200 forintos kegydíjat. A gyűjteményhez kellett nyúlni és eladni pár darabot. Így került eladásra negyven darab XIX. századi metszett és festett kristálypohár, darabonként 20 forintért, és így került el a családtól szinte fillérekért Perlmutter Izsák, Csók István, Benczúr Gyula, Székely Bertalan, Vaszary János képe. Kétszáz darabos rajzgyűjteményüket – szerencsére – a Szépművészeti Múzeum vette meg.

Az egyre jobban elvaduló, valaha jobb időkert látott kert közepén meghúzódó földszintes, tornácos ház azonban még ezek után is hatalmas értékeket rejtett. Az előszobában és konyhában a faragott és festett szekrényeken, tálalásokon sorakoztak a korondi és sümegei bokályok, szilkek, köcsögök és tányérok. A falakat neves grafikusok vázlatai és egy különleges, rendkívüli gyűjtemény – a szenteltvíztartók sokasága – borították. A hatalmas hall empire berendezése még a Kisfaludyaké volt, a biedermeier asztal, szekrény, fotelok és székek a családé. A gyönyörű zöldszemes kályha tetején szebbnél szebb habán bokályok és egy gyermeket tartó habán madonna vonta magára a figyelmet. A falakat Munkácsy Mihály, Vaszary János, Zichy Mihály, Várady Lajos, Rippl-Rónai József, Haranghy Jenő, Vastagh György, Fényes Adolf, Kunffy

A sümegi Kisfaludy Múzeum (Cséby Géza felvétele)

Lajos képei, vázlatok, metszetek szinte kitapétázták. A vitrinek holicai, altwien, herendi, sewres-i, meissenai tányérokat, készleteket, csészéket, porcelánaszobrokat rejtettek. Tárháza volt ez a műves angol porcelánoknak is. Itt találhattuk Kisfaludy Sándor ezüst evőeszközkészletét a tartódobozával együtt, XVIII. századi szép barokk ezüstműket, Vajda Ignác hétszemélyes ezüstkészletét, Szegedy Róza manikűr- és szépítő-készletét, csipkéjét menyasszonyi ruhájáról. Világoskék selyembélésű dobozban lapult a Döry család hagyatéka, egy XIX. századi gyászékszer. Ezt a rusztikus ezüst karkötőt, amely 13 darab sötétvörös, szinte fekete csiszolt kristályt foglal magába, a család nőtagjai viselték az 1848/49-es szabadságharc bukása után, így emlékezve az aradi 13 vértanú tábornokra. Szinte egyedülálló a környéken a mintegy 25 darab-ból álló halotti lepedőszél-gyűjtemény, amelyek szépen képviselik a kor kézimunkáit. Az elegáns vonalú empire falóra alatt a városlődi kerámiagyár finom kékvirágos teáskészletét még a múlt században készítették. Az íróasztalon Ferenc császár biszkvit porcelánaszobra békésen megfér Eisler Fanny színésznő finom, törekeny neuwieni porcelán kézműsolatával, egy szépen metszett empire kristály ivótűlökkel és azzal a vendégkönyvvel, amelyet az 1940-es évektől őrizi e ház látogatóinak beírásait, rajzait. Keresztury Dezső, Páger Antal, Lipták Gábor, Koczogh Ákos, Amerigo Tot, Gink Károly, Vargha Balázs, Major Tamás, Melis György sorai és rajzai emlékeztetnek e házban eltöltött kellemes percekre. A falipolcokon ízelítőt kaphatunk a poszthabán művészetből, megcsodálhattuk egy régi sümegi fedeles, szinte fajanszszerű finom agyagedény áttört mintáit – amelyet egy régi fiatal mester készített menyasszonyának –, régi sümegi kályhacsempéket, városlődi, zsolnai, felvidéki, erdélyi edényeket.

Dr. Tóth Károlyné, született Darnay Sára ma 80 éves. Oriási gyűjteményét lakóhelyének adományozta azzal a kikötéssel, hogy az anyag Sümegre soha el nem hagyhatja és a gyűjtemény édesapja nevét vegye fel. Maga kisebb lakásba költözött, pár darabot megőrizve a régi házból, abból a kreatív környezetből, amelyben szinte egész életét eltöltötte. A gyűjtemény egy része a sümegi Kisfaludy Múzeumban került elhelyezésre, amelyet felújítva 1982. október 9-én adták át a nagyközönségnek. A ma múzeumi célokat szolgáló épület azonban vizes, így átmeneti szállása lehet csupán az értékes anyagnak. Végül elhelyezésül a volt püspöki palota kínálkozik, amely a tervek szerint múzeumi célokat szolgál majd.

Sümeg büszke lehet a Darnay család munkásságára, és büszke is. Két emléktábla, utca viseli Darnay Kálmán nevét, és most már két múzeumi szoba is emlékeztetni fog – lánya jóvoltából – a sümegi polihistorra.

Cséby Géza

Bárdosi János (1933–1983)

Különös gonddal, elkötelezett odaadással idézte Bárdosi János a vasi táj kutatóinak emlékét: a pedagógus-helytörténész Vakarcz Kálmánét, a vasvári múzeumszervező Németh Antalét, s a jóbarát Nógrádi Gézáét, aki nagyszabású terveiben is osztályos társa volt.¹ Talán csak nagyobb figyelmet, méltó elismerést sürgetett-remélt a honismeret e kevésbé ismert munkásainak. Mégis: újraolvasva ezeket a legapróbb cikkeket is számba vevő méltatásokat, úgy érezzük, mintha a maga sorsát: a kényszerpolihisz-torságot, a napi teendők miatt félretett monografikus terveket, a majdnem-visszhangtalanságot is megérezte volna, éreztetni szeretne volna ezekben a szerényebb tudományos teljesítményt, de emberi teljességet felmutató életekben. Mintha jó előre megértést kért volna az utókortól, ha valamivel adós maradna, megértést, mert már-már sorsszerű, hogy a kultúra végvárán őrt álló, éjjen bár önmészítő tűzben, nem teljesítheti mindazt, amit elodázhatatlan feladatként s egy értelmes élet programjaként megfogalmaz magának.

Elkészítvén a számvetést Bárdosi János torzóban maradt életművéről, előbb cáfolni szeretnénk ezt az előtolakodó érzésünket. Ugyan miért kért volna megértést, hiszen jól tudta – tudnia kellett: évről évre beszámolt a maga munkájáról a Vas megyei múzeumok értesítőjében, a *Savariában* –, hogy szülőmegyéje néprajzáról tárgygyűjtései, fényképfelvételei, feljegyzései nélkül nem lehet – tíz-tizenöt éve sem lehetett volna! – érvényes igazságokat megfogalmazni. S nyilván azt is tudta, hogy szerte az országban az értő kollegák már a Vasi Múzeumfalú 1973-as megnyitását követően támadt zajos visszhang előtt számon tartották: a Bárdosi-jelentette „egyszemélyes kutatóintézetben” gazdag termés érlelődik. Ha az elnehezülő pillanatokban úgy is tűnt számára: kénytelen félbe-szerbe hagyni egy-egy ötletét, ő, aki minden munkájában kérlelhetetlenül következetes volt magához, bizonyosan alapos mérlegelés után döntötte el, hogy legnagyobb tervei maradéktalan megvalósíthatósága kedvéért kell lemondania minden egyéb dédelgetett tervéről.

¹ Vakarcz Kálmán (1872–1952). *Vasi Szemle*, 1962. II. sz. 102–104.; Németh Antal élete és munkássága. *Savaria*, 3 (1965) 339–350.; Nógrádi Géza 1932–1973. *Ethn.* LXXXV (1974) 195–198.; Nógrádi Géza élete és munkássága 1932–1973. *Savaria*, VII–VIII (1973–1974) 229–233.

² Vö.: A Vasi Múzeumfalú megnyitása. *Vasi Szemle*, XXVIII (1974) 45–56.; Szakvélemények megyénk népi műemlékeinek védelméről és a Vasi Múzeumfaluról. *Vasi Szemle*, XXVIII (1974) 377–389.

³ Vö.: Felhívás Vas megye földrajzi neveinek összegyűjtése érdekében. *Vasi Szemle*, XIX (1965) 449–455.; Befejeződött a vasi földrajzi nevek gyűjtése. *Vasi Szemle*, XXIII (1969) 549–561.; Tudományos ülés Szombathelyen a Vas megye földrajzi nevei c. kötet megjelenése alkalmából. *Vasi Szemle*, XXXVII (1983) 233–256. – A kötet: Vas megye földrajzi nevei. Szerk.: Balogh Lajos és Végh József – Bárdosi János vezetésével gyűjtötték a Vas megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Szombathely, 1982. 839 old. (Kiad.: a Vas megyei Múzeumok Igazgatósága)

Az idő – a fájdalmasan szűkre szabott idő – a legnagyobb tervekre koncentrált életprogramját igazolta. Jóleső érzéssel nyugtázhatta a „szakma”, nem kevésbé a múzeumlátogatók elemző véleményét, s elragadtatott csodálatát előbb a Vasi Múzeumfaluról, melynek nemcsak néprajzos szakértője, de építésszervező mindenese volt.² Majd – alig egy esztendeje – Vas megye földrajzi neveinek monumentális kötete szintén az ő személyes érdemeinek látványos elismerését (a lelkes méltatások mellett a Csúry Bálint-emlékérmet) hozta meg számára.³

Ezek a teljesítmények most már végérvényesen Bárdosi János emlékműveivé magasodtak. Ezért szeretnénk cáfolni előtolakvó érzésünket: nem lehet, hogy sorsosainak példájával figyelmeztetvén, megértésüket áhította, ha torzóban maradna – ahogy ez már sorsszerű – megannyi terve. Nem lehet igaz a halál döbbenetében fogalmazódó érzésünk, hisz tudatosan választotta a lehetőségek közül éppen azokat a terveket, melyek látványos sikerrel is kecsegtettek.

Csakhogy: ha valaki nem, ő bizonyosan nem volt „sikerember”: a megérdemelt elismerések az elvágvetlenre, a még vállalhatóra irányították a figyelmét. Ezért érezhetjük most jelképi erejűnek ezeket a valamikori – talán szándékaltalan – vallomásokat a maguk sorsát következetesen vállaló elkötelezettségeikről, miközben számba vesszük az emlékművévé magasodott alkotások mellett a torzóban maradtakat is.

Mert az intézményeket-szakapparátusokat helyettesítő egyszemélyes megszállottság említett eredményei sem feledtethetik: nem adatott meg Bárdosi Jánosnak a gondos betakarítás öröme. Hiszen nemcsak építésszervező volt, aki irigylendő menedzseri képességeket csillogtatva rekordidő alatt (s ugyancsak rekordnak számítóan alacsony költségvetéssel!) „összehozta” a múzeumfalut, hanem a nyugat-dunántúli paraszti építkezés történetének, táji változatainak legalaposabb ismerője is egy-szersmind. Kiállításismertetőiben s néhány előtanulmány értékű cikkében új távlatokat nyitó megfigyelések, adatok, gondolatok újraközöltek.⁴ Bár csak olvashatnánk ezeknek a főlény tárgyszerű tanúsokodó „előzeteseknek” magas tanulmányokká formált változatait! Reménykedhetünk csupán: hátha mégis elkészültek ezek a tanulmányok, de – mert mindig is a műgond, a végsőkig kiérlelés szándéka jellemezte – még nem tartotta publikálhatónak... Ahogy az 1957-ben szakdolgozatként elkészített monográfiáját, A magyar Fertő halászatát, is folyamatosan érlelte. A meglejt részletek (a jogi viszonyokról, a tapogató és a rekesztő halászatról), s az ebből a monografikus vizsgálatból sarjadt tudománytörténeti jelentőségű elemzések páratlan monográfiát sejtettek: egyszerre tanúsokodnak az elmélyült terepmunkáról és az archivális adatok, korábbi leírások kritikai mérlegelésének képességéről.⁵ Régebbi tanulmányait újraolvasva döbbenünk rá arra is, milyen kiváló érkeke volt egy-egy megfigyelt jelenség szétágazásainak, jelesül: napjainkban is jól megfigyelhető „továbbélésének” nyomozásához. Már-már monográfiává szélesedett a rováspálcák bemutatása, mert nemcsak holt műtárgyakat látott a valamikor múzeumba került „adattároló eszközökben”, de megkereste a tegnapi és mai gyakorlat megőrizte számlálóesési módokat, s szerencsésen rátalált egy 1860-as években zajlott perre, melykor a fuvaros használta rováspálcát volt a perdöntő bizonyíték.⁶ Monográfia körvonalai sejlének a gomba- és gyógynövénygyűjtés mai jelentőségét felmérő gyűjtéseiben is. Már az 1958–1962 között a Herbária által felvásárolt gyógynövények mennyiségéről publikált adatsorai a szokásos „gyűjtögető gazdálkodás”-fel-

²Pl.: Pajtáskertek Gencsapátiban. *Vasi Szemle*, 1958. II. sz. 67–82.; Kenéz díszített házoromzatai és kapufái. In: Sárvár. Cikkgyűjtemény – Útikalauz. Szombathely, 1961. 63–75.; Magyarzombathelyi fazekasház. Szombathely, 1975. (Vas megyei Múzeumok Katalógusai, 18.), A Vasi Múzeumfalut. Szombathely, 1975. (Vas megyei Múzeumok Katalógusai, 28.); Népi műemlékek mentése Vas megyében. *Művészet*, XVII (1976) 8. sz. 40–41.; A népi műemlékek mentési módszerei, eredményei és tanulságai Vas megyében. *Életünk*, 1977. 353–359.; Ácsmester a néprajztudomány szolgálatában. Kopcsányi Gyula (1922–1973). *Savaria*, VII–VIII (1973–1974) 235–236.; Szalafő–Pityerszer. Népi műemlékegyüttes. Bp. 1980. (Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára); Szombathely. Vasi Múzeumfalut. Bp. 1980. (Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára); A népi műemlékek mentési módszerei, eredményei és tanulságai Vas megyében. In: Falusi műemléki együttesek védelme (Szerk.: Brenner János–Merker Viktor) Bp. 1980. 23–29.

³A magyar Fertő tapogató halászata. *Arrabona*, I (1959) 159–173.; Herman Ottónak Hegykőre írott levelei. *Soproni Szemle*, 1961. 1. sz. 89–94.; A hegykői és sarródi halászok szerződése a sovjet csapatokkal. *Soproni Szemle*, 1970. 2. sz. 179–182. A fertői pontyfogó kürtő. *Ethn.* LXXXI (1970) 491–505.; Herman Ottó néprajzi kutatása Vas megyében 1899-ben. *Vasi Szemle*, XXX (1976) 126–140. (a gyűjtőút főképp népi építészeti eredményű volt!); Történeti és néprajzi adatok a Fertő halászatához. In: A Fertőtáj Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény, 5. 1976. 189–249.; Chernel István fertői és hansági kutatásai (Különös tekintettel a népi halászatra) *Savaria*, IX–X (1975–1976) 175–204. – Tekintélyes mennyiségű anyagot gyűjtött a Rába és a Dráva halászatáról is.

⁶A Savaria Múzeum rovásfái. *Savaria*, 2 (1964) 223–253.; Újabb adatok Vas megye számrovásai-
nak ismeretéhez. *Savaria*, 3 (1965) 217–228.; Rovásfák mint perdöntő bizonyítékok. *Savaria*, V–VI (1971–1972) 307–323.

fogást meghaladó igényt tükröztek,⁷ a mellékes haszonvételek tényleges jelentőségének következetes „mérését” azonban a négy éven keresztül a szombathelyi és kőszegi piacokon végeztetett adatfelvételei (11 704, illetve 2950 adatlap!) feldolgozásától remélhettük volna.⁸ A kismesterségek elmélyült kutatását az éves múzeumi jelentések bizonyították: műhelyegyüttesek sorát szerezte meg a múzeumnak. Adatfelvételeiből azonban jószerével semmi sem érlelődött publikációvá, a céhes kisipar iránti érdeklődését feleségével, a helytörténész Dorner Máriával – minden más munkájában is hűséges társával – közösen írt anyagközlő dolgozata jelzi csupán.⁹ Korai publikációi között fel-feltűnő monda- és anekdotaközlések, a hozzá kapcsolódó elemzések, melyekben a történeti tényeket szembesítette a folklór-megformálással, s még inkább az a többször megfogalmazott reménye, hogy a földrajzinév-gyűjtés kötetnyi történeti, helynévmagyarázó mondatát eredményezhet, a helytörténettel is összefüggő folklórműfajok új szempontú feldolgozását ígérték.¹⁰

Türelmetlenül vártuk, hogy legnagyobb művének, a Vasi Múzeumfalunak az elkészülte után mindezek a tervei megkezdik végső formájukat. Most már hiába várunk. Mást nem tehetünk: gondosan számba vesszük – ahogyan ő tette, amikor sorsosainak emlékét idézte – ami mégis elkészülhetett az egyszemélyes kutatóműhelyben.

És átközödhatunk, mert a halál mindig megérthetetlen. Miért a nagyra hivatott keveseknek kell elmenniük, mielőtt teljesíthették volna értelmes életük mindannyiunkat szolgáló programját?

Szilágyi Miklós

Részlet a szombathelyi múzeumfaluból (Sági István felvétele).

⁷ Gyógynövénygyűjtés és népi gyógymódok Kőszeg–Hegyfaluán. *Savaria*, 2 (1964) 189–221.

⁸ A gyűjtés eredményéről az 1966–1970. évi jelentésben számolt be: *Savaria*, 4 (1966–1970) 485–549.

⁹ Vö.: Adatok a sárvári (és kőszegi) fazekascéh történetéhez. *Savaria*, V–VI (1971–1972) 333–376. – A kismesterségek kutatásának eredménye viszont a magyarszombatfai fazekasház, s a múzeumfalu több műhelyének mintaszerű berendezése.

¹⁰ Szentivánfai anekdoták. In: Sárvár. Cikkgyűjtemény – Útikalauz. Szombathely. 1961. 49–61.; Római kori oszlopokhoz „ördögkövekhez” fűződő mondák Jákról és Gencsapátiból. *Savaria*, 1 (1963) 199–224.

Hazánk Moldova György könyveiben

Több mint tíz éve már, hogy divattá vált ún. moldovaizmusról, Moldova-jelenségről beszélni. Úgy tűnik, tartós divatról van szó: Moldova György masszívan tartja magát a népszerűségi lista élén. Amikor 1983. április 4-én megkapta a Kossuth-díjat, többen felkapták a fejüket: „hogyhogy, hát nem volt Kossuth-díjas...?”

Szeretik az olvasók. Úgy ír, hogy leköti az orvosprofesszort és a takarítónőt, a mérnököt és a betanított munkást egyaránt. Titkát sokan próbálták megfejteni, kritikák százai jelentek meg róla. Mindezzel az író nem sokat törődik, teszi, ami a dolga: ír.

Indulásakor elsősorban riportjaival hívta fel magára a figyelmet – csaknem harminc éve már ennek. Novellái, regényei, szociográfiai ma is ezt a műfajt képviselik. Úgy ír, hogy közvetít. Azt mondja el, amit neki is elmeséltek, de pontosan, sallangmentesen. Úgy is fogalmazhatnánk: kimondja, ami benn motoszkál valamennyiünkben.

Az indulás

Moldova György köbányai, abban az értelemben, ahogyan valaki zalainak vagy szabolcsinak mondja magát. A periféria átka és apró örömei voltak első kísérői és úgy látszik, megmaradtak máig. Természetes, hogy első novellái Kőbánya vidékéről erednek.

Első nyomtatott írása 1955-ben jelent meg a Csillagban. 21 éves volt ekkor. Az idegen bajnokot követte az Ördögh Feri és a Tizenkét házak. 1956-ban nagy visszhangot kiváltó riportot írt az árvízről (Hat lámpa a víz fölött), s ugyanebben az évben jelent meg a Mandarin, a híres vagány is. Ezután négy év szünet – vagy felkészülés? – következett. 1959-ben az Élet és Irodalom közölte néhány riportját a vásározókról, a zálogházakról stb. 1961-et mutat a naptár, amikor kötetét állnak össze munkái. Feszis, kemény írás minden novella.

Moldova Györgyről köztudott, hogy igen sokat publikált az ötvenes évek visszasságairól. Egyik ifjúkori novellája, az Elátkozott úton című, melyben egyértelműen a társadalom, a rendszer elbutította emberek korlátoltságát teszi felelőssé Urbán Feri keserves életéért. A cselekményt itt is úgy vezeti, hogy végig a hamis és a jó ellentétén legyen a fő hangsúly (bár olykor felmerül az olvasóban: miért ne tudna Ljubomir polgári keretek között is tisztességes ember maradni?)

A magányos, a közösségben feloldódni képtelen figurák Moldova kegyeltjei. Ilyen például a Sötét angyal főhőse, Valent Csaba. Maga a történet képtelen mese az ellenforradalomba keveredett tizenhat éves kamazsról. Nem lehet egyetérteni az író kimondatlan szimpátiájával, amellyel hőst kísér. Hogyan is lehetne pozitív hős az, aki éppen hogy korát meghazudtoló érettséggel vett részt a harcok sűrűjében és csak akkor tette le a fegyvert, amikor a napnál is világosabbá vált, hogy értelmetlen minden további ellenállás. A Magányos pilonban már nagyobb a szerkezeti egység, bár itt sem találunk egyértelmű magyarázatot Smidt Flórián, a modern Pimpernel viselkedésére. (Az is lehet persze, hogy Moldova szándékosan formálja szimpatikussá hőseit, mintha az olvasóra akarná bízni a megoldást.)

Se vége, se hossza, ha keressük a moldovai titkot. Jobban járunk, ha belátjuk: Moldova úgy ábrázol, hogy szerinte az ember egyszerre jó is, meg rossz is. És ezt az embert szereti igazán, az árnyaltat, a bonyolultat, a kétségek között vergődőt. Lassan-lassan eltűnnek novelláiból a végletek típusai. Kiütköznek riporteri erényei, melyek később, a szociográfiai megírásánál nagy segítségére lesznek.

Nem szabad, de nem is lehet az újságíró-riporter és a szépíró Moldova Györgyöt szétválasztani.

Szociográfiák, riportok

Íróink, így Bertha Bulcsu, László-Bencsik Sándor, Berkovits György, Végh Antal és még folytathatnánk a sort, az utóbbi években különösen nagy kedvet mutattak a szociográfia műfaja iránt. Moldova György ebben a sorban kiemelkedő helyet foglal el, mégpedig a Tisztelet Komlónak, Az Őrség panasza, Akit a mozdony füstje megcsapott, a Szent tehén és az Égi szekér című művei okán.

Moldova pillanatnyilag hazánk egyik legjobb riportere. Számtalanszor bebizonyította ezt. Ahhoz a munkához, melyet az elmúlt több mint tíz évben ebben a műfajban végzett, nemcsak kivételes tehetség, lankadatlan szorgalom is kell. Hónapokat töltött Komlón, az Őrségben, járta a pályaudvarokat és az eldugott kis állomásokat, melyek végeredményképpen riportsorozatok, modern szociográfiák sora született.

Olyan értékű kötetekről van szó, melyek nemcsak hézagpótló szerepet töltenek be irodalmunkban, de minden bizonnyal hozzásegítették e tárcák vezetőit ahhoz, hogy a jövőben miként foglalkozzanak ezekkel a területekkel. Mert sokat tudtunk eddig is a bányászokról, ismertük az Őrség vidékén élők nehéz helyzetét, fogalmat tudtunk alkotni a vasút gondjairól csakúgy, mint a textilipar ellentmondásairól. De csak felszínesen. Moldova azonban valamennyi könyvében a teljességre törekedett, mégpedig úgy, hogy mindenütt az embert állította mondanivalója középpontjába.

Ennek megvolt és megvan a maga oka: a társadalmi fejlődés során, az új feladatokkal találkozva kötelességünk szembenézni saját hibáinkkal, gyengeségeinkkel is. Ez pedig nem mehet másként, csak az emberek, az ország megismerésével, az ellentmondások felszínre hozásával. Hiszen ha nem vesszünk tudomást az ellentmondásokról, hogyan oldhatnánk meg őket? S a szembesítésben óriási segítség az országjáró riportter szemé. Mert a hivatalnok, a politikai, a gazdasági vezető nem juthat el mindenhová, s ha el is jut, félő, hogy túlságosan is egyoldalúan szemléli a jelenségeket.

A szociográfusok az emberi világ összetevőit kutatják, jórészt tudományos módszerekkel. A riportter – újságírói eszközökkel – a lelket, a dolgozó, küszködő, szerető, szenvedő embert, jó vagy rossz körülményei között. Végső célja mindkettőnek ugyanaz: bemutatni, így élünk, ilyenek vagyunk, s megmutatni, milyen lehetőségeink vannak a szebb, emberibb együttélésre.

Helyszűke miatt, most csak két jelentős szociográfiai kötetét nézzük meg közelebbről.

Tisztelet Komlónak!

Egy város történetét megírni mindenképpen felelősségteljes munka, hát még akkor, ha ezt a várost történetesen Komlónak hívják. Komló és a szén fogalma összekapcsolódott bennünk, azt azonban bizonyára kevesen gondolták végig, hogy kik is azok az emberek, akik a napi széncsatát megvívják – immár három évtizede.

Mit akart Moldova ezzel a könyvével? Nem egyebet, mint pátoszmentesen, a tényekhez és a valósághoz makacsul ragaszkodva bemutatni – főleg igaz emberi portrék segítségével – a várost. Nem mentegetni a múltat: embereket faggat, hogy pontosan rögzítse például Vas Zoltán 1953-as komlói működését, ír a bányamunkára kivezényelt fegyencekről, a jelenlegi utánpótlás nehézségeiről egyaránt. Moldovát minden érdekli, ami a városban történt, történik és a jövőben történni fog. Olyan képet fest Komlóról, amelyet csak realitásnak nevezhetünk. Keresi és megtalálja az olvasóval a közös hangot, illetve rálel arra a stílusra, amelyet mindig is hiányoltunk az ún. romantikus szakmák bemutatásánál. Itt az egyszerű, tényközlő szavak, a szinte szürke mondatok sokkal többet jelentenek, mint a fellegekben járó, szóvirágos handabandázás.

„Bejött egy hajlott öreg, nekitámaszkodik a falnak.” „A bánya udvarán megáll a szilikóbusz, a bányászok pedig vagy elmennek a vizsgálatra, vagy nem.” „Nem akarok én semmi extrát, szánjanak annyi figyelmet az emberekre, mint mondjuk a tyúkokra.” Vég nélkül idézhetnénk az ilyen típusú mondatokat. Találkozunk ezekkel a bánya mélyén és az orvosi rendelőben, a tanácssházán vagy a templomban csakúgy, mint valamelyik kocsmában. Moldova lankadatlan szorgalommal jegyzi a bányászok szavait. A világ itt természetesen a szén körül forog. Mindig beszédtema – az emberek ebből élnek. Az író megkísérli a lehetetlent: igyekszik az olvasót „kiképezni” bányásszá. És valóban: mire letesszük a könyvet, úgy érezzük, hogy nemcsak a várossal és az ott élő emberekről tudtunk meg nagyon sok mindent, hanem belekóstoltunk a bányászmesterségbe is.

Még valamit érzünk: azt, hogy ezt az igényes könyvet kiolvastva gazdagabbak lettünk valamivel. Megszerettük a komlóiakat, hibáikkal és erényeikkel együtt. Moldova hozzásegített ahhoz, hogy valóban tiszteljük Komlót, tiszteljük a munkát.

Az Őrség panasza

A szociográfiát a Kortárs publikálta először (Kortárs, 1973. 4–9. szám). Az első részek megjelenése után mindjárt vihar támadt, mégpedig a cím körül. Mindenki azt hitte, hogy valamiféle panaszról, beadványról van szó. Pedig – mint a további folytatásokból kiderült – a szerző címválasztása ennél jóval sokrétűbb.

Moldova György világleletében városi ember volt, kíváncsian vártuk, mihez kezd a számára teljesen szűz területen, vidéken, száz kilométerekre a fővárostól, a parasztsok világában. Megbirkózott ezzel a feladattal is. Sokat dolgozott, majd' fél évet töltött az Őrségben, s közben – szokásához híven – rengeteg emberrel beszélt. Hatalmas anyagot gyűjtött, majd a legmegfelelőbb műfaji formát választotta megírásakor. A kötet középpontjában a különböző embersorsok bemutatása áll. Látszólag szokványkérdéseket tesz fel, mégis, amikor egy-egy község anyaga írássá áll össze, mindent megtudunk az ott élőkéről, sőt megkapjuk a falu sajátos, egyedi hangulatát is. Az olvasó elégedett lehet: mindent készen kap az Őrségről.

Moldova azonban nyugtalan. A könyv előszavában így vall riporterri álmáról: „Harminc-negyven teli jegyzetombbel jöttem haza, itthon is próbáltam kiegészíteni az anyagot, mégsem vagyok meggyőződve, hogy alapos munkát végeztem. Egy-egy falura csak néhány nap, legfeljebb két hét jutott, mindig szegyenkezve és elégedetlenül búcsúztam el, belátom, hogy egy-egy község megismeréséhez évek kellene, vagy talán egy teljes élet.” Pedig Moldova rengeteget tett: megmentette az utókor számára, ami még menthető volt, hiszen ez a környék hihetetlenül gyors tempóban öregedik: „A remekművű faházak erese alatt csak szélütött öregek üldögélnek, az Őrségi kultúra és zárt életforma napjai meg vannak számlálva.”

Milyenek ismertük meg az Őrséget? Gondokkal küszködőnek: a gyerekek száma rohamosan csökken, megszüntették a gimnáziumot, a régi viskókban csak mutatóban akad könyv, az erdei munkások alig keresnek, a mezőgazdaság adottságai az országos átlag alattiak. És bizakodónak is: hatalmas erőfeszítések történnek a talajjavításra, az államkassza is gyarapodik a vadállomány révén, egyes községekben vastagszik a takarékbetétkönyv, sok az autó, a televízió. Napjainkra pedig az idegenforgalmi szakemberek – talán éppen Moldova sugallatára – felfedezték ezt a vadregényes, csodálatos vidéket a turizmus számára, s más területeken is új szelek kezdtek fújni errefelé.

Moldováról tudjuk, hogy minden sorát a jobbító szándék diktálja. Ország-világ előtt azt akarja kimondani, az Őrségiek helyett is: emberek, magyarok ott Budapesten, Miskolcon és Nyíregyházán, mi is élünk, mi is a világon vagyunk még. Kilencszáz éve kínlódnak, küszködnek. Minden kor megadta számunkra a maga ostorcsapásait. Nem gondoljátok, hogy végre mi is szeretnénk a tiétekhez hasonló életet?

Hosszan írhatnánk még a vasutaskönyvről, az utánozhatatlan életpillanatokról, melyek az ország legnagyobb üzemében, a vasútnál születtek. A Szent tehén és a repülőgépes növényvédőkről szóló riportfűzér sem jelentett megoldhatatlan feladatot az írónak. Későbbi korok történései örülhetnek majd: pontos, szabatos kórképet kapnak a hetneves-nyolcvanas évek Magyarországról.

*

Moldova népszerű, annak ellenére, hogy nagy ívben elkerüli a televíziót – ő tudja, miért. Karcolatai, novellái, könyveinek újabb és újabb kiadásai biztos sikert jelentenek a kiadónak és falja az olvasó is. Mert Moldovának van egy nagy titka. Nem törekszik irodalmi, stílári finom munkára. Moldova ír. De úgy, hogy művei élményt jelentenek mindenki számára.

Egyik méltatója megjegyezte: „Moldova az olvasóknak ír, akik nem kevésbé fontosak neki, mint ő nekik.” Így igaz. Mint ahogyan az is igaz, hogy nem jár úgynevezett hivatalos fórumokra, viszont egy-egy riportjának helyszínén, olykor szűkös körülmények között heteket tölt. És ott ül a könyvtárakban, jegyzetel, anyagot gyűjt – dolgozik. Sokat és kitartóan, mint aki tudja, hogy küldetése van.

Vannak ellenségei – nem is kevesen. Vádolják ezzel-azzal – ügyet sem vet rájuk. Pedig visszavághatna: felkészült, művelt, a világirodalomban csakúgy otthon van, mint a hazai prózában. Ő a viták helyett publikál, de nem bölcsekedve, kinyilatkoztatva – hanem mindig és mindenkor a fontos jelenségeket sokrétűen ábrázolva.

E sorok írójának egyszer így vallott riporterri-írói munkájáról: „Boldoggá tesz, ha riportot írhatok, mert rengeteget tanulok közben. Ha nem tanulok általa, nem is nyújt élvezetet. Kőbányán harminc évig éltem, mibe kerülne egy riportkönyvet írnom róla? De készből élni nem szeretek. Kevés lenne az életem, ha csak író lennék, a riportok számomra felfedező utak. Mindig keresni mentem és nem megtalálni valamit. Ez ad hitet írásaimnak, ezért nem szoktam soha nagyot tévedni. Nem az illetékes szakminiszter ellen indulok el egy-egy területet feltérképezni, hanem azt nézem, az országnak, a nemzetnek kell vagy nem kell a valóságról való jelentésem. Úgy tapasztalom, kell.”

Kóbor László

Négy kiadvány Székesfehérvárról

A székesfehérvári István Király Múzeum kiállításainak országos híruk van. Sajnos, kevésbé ismertek a múzeum kiadványai; nemcsak azért, mert a látvány érdekessége és hatása háttérbe szorítja a könyvet; a fő ok, hogy kiadási nehézségek miatt aránylag ritkán jelenik meg egy-egy újabb munka, s a régi sorozatok is megcsappantak. Annál örvedetesebb, hogy most több újabb kiadványról is hírt adhatunk.

A múzeum egyik legjelentősebb vállalkozása a *Székesfehérvár évszázadai* c. tanulmányosorozat, mely a város történelméről rendezett tudományos ülésszakok anyagát foglalja össze korszakonként. A legújabb, negyedik kötet (1979, Fitz Jenő és Kralovics Alán szerkesztése) a török uralom végétől 1848-ig tárgyalja a város életét, 12 szerző tanulmányában. A kutatók érdeklődésének középpontjában az uralomváltással újrainduló élet kérdései állnak: a város betelepítése és népességének alakulása (a vegyes, erősen német súlyú új lakosság magyarázza Fehérvár negatív szerepét a Rákóczi-korban), a közigazgatás újjászervezése, a további fejlődésben fontos szerepet játszó székesfehérvári egyházmegye kialakulása. A fő kérdések mellett azonban olyan témák is helyet és teret kapnak, mint a város építéstörténete, a városi bíraskodás, a jezsuita fafaragóműhely szerepe, a magyar színművészet küzdelmes sikerei, a kor könyv- és zenekultúrája. A kiteljesedő sorozat hatalmas körképet ad hazánk egyik legrégebb városának az ország történelmét tükröző és hatását az országra visszazugárzó évszázadairól, a legújabb tudományos eredményekkel.

A másik könyv szintén a múltból szóló tanulmánygyűjtemény, de létrejöttét a jelennek azok a változásai sugallták, melyek Fehérvár arculatát – más településeinkhez hasonlóan – teljesen átalakítják. A legújabb építkezési terület a Sárrét felé eső délnyugati külváros, a Sziget és a Rácváros. E középkori eredetű, falusias-kisvárosi település eltűnése készített „leletmentésre” egy kis kutatócsoportot, mely régészeti, történelmi és néprajzi szempontból vizsgálta meg és gyűjtötte össze e sajátos településformának és lakosai hagyományos életmódjának emlékeit. Így születtek meg a *Palotavárosi íráskorok* az István Király Múzeum Közleményei sorozatában (1982, szerkesztette: Demeter Zsófia). A történelem folyamán e városrész mint a johannita kereszteslovagok birtoka és a török elleni felszabadító ostromok színtere kapott szerepet. A tanulmányok jelentős része a lakosság jellegzetes foglalkozásairól (tímárok, vargák, csizmadiák, csapók, szűrszabók, képfestők stb.) ad képet, érdekes és alapos ipartörténelmi adatgyűjtéssel. Az iparosságának nagy része volt Fehérvár gazdasági föllendülésében és a városi vezetésben. Osztottak velük ebben a törökök alatt betelepült szerbek, főként a gazdag kereskedők.

A városrészhez fűződő sokszínű, érdekes hagyomány alapozta meg az ötletet, hogy a rác templom mellett néhány házat megmentenek a bontás elől, „Palotavárosi Skanzen”-ként berendezve az ottani régi életforma és a kismesterségek élő múzeumának.

A múzeum legfrissebb kiadványa Fejér megye néprajzának első kötete. Pesovár Ferenc munkájának címe: *Béres vagyok, béres* (1982) a kötet tárgyára, a Fejér megyei magyar népzeneire utal. Ennek jellegzetes darabjait közli a könyv, legnagyobb részt a szerzőnek 33 községben végzett gyűjtéséből, szöveggel és kottával. Műfaji és formai földolgozások mellett, bevezetesként, áttekintést kapunk a megye néprajzáról s benne a népdal és a népzene helyéről. Hogy a sajnálatosan fogyatkozó népi hagyományvilág megörökítésében milyen fontos, szinte úttörő szerepe van Pesovár munkájának, egy eléggé föltáratlan terület népzenejének kutatásával és rendszerezésével, hangsúlyozza Csóóri Sándor lírai, vallomásos előszava is. Pedig a könyv anyaga a szerző szenvedélyes élethivatásának, a néptáncfoklornak és -gyűjtésnek csak mellékterméke. A Fejér megyei néptáncok adnak a sorozat második kötetét. Pesovár voltaképp már ezzel is elkészült, amikor váratlan, döbbenetes halála, 1983 februárjában, örök pauzát rajzolt az utolsó lejegyzett tánc koreográfiájába. Bízunk benne, hogy elárvult anyagának lesz kegyeletes gazdája, aki gondjába veszi a fájdalmasan korán lezárult élet áldozatos szenvedéllyel egybegyűjtött, de betakarítatlan termését.

A negyedik könyv a városi tanács kiadása, de kapcsolatos a Palotavárosi íráskorral, legalábbis annak indítékával. Ezt jelzi a címe is: *Változások városa* (1982, szerkesztője Mekis János), az utóbbi két évtized nagy átalakulásának korszakára utalva. A könyv voltaképpen irodalmi antológia, s nem az első ilyen jeladása a fehérvári szellemi életnek; arról, hogy a város tollforgató értelmisége nemcsak átéli – örvendezve vagy/és bosszankodva – a fejlődés éveit, hanem éles szemű bírálója is az eredményeknek, és felelős részese akar lenni a gondoknak, sáfárja a fenyegetett vagy könnyelműen elherdált értékeknek. Mint az előző hasonló kötetben is (Ének Fehérvárról. 1980) az írók és költők mellett helytörténészek, néprajzosok és művészettörténészek idézik föl a múlt emlékeit, hagyományait, szólnak a jelen gondjairól s a jövő lehetőségeiről, terveiről, reményeiről. Bizonyosság, hogy Fehérvár szószólói – akár bennszülöttek, akár máshonnan odagyökerezettek – szeretik városukat, és felelősséget éreznek jövőjéért.

Kovalovszky Miklós

Nemes Nógrád vármegyének, historiai, geographiai és statistikai esmertetése, I–IV. Pest, 1826.

(Hasonmás kiadás.
Megjelent a Kubinyi Ferenc Múzeum
gondozásában, 1982-ben,
I. k. 376, II. k. 64.
III. k. 262, IV. k. 270 old.

„Habent sua fata libelli” – mondja Terentius Maurus „Carmen heroicum”-jának szállóigévé vált sora. Valóban, mint minden értékálló műnek, Mocsáry Antal könyvének is megvolt a maga sorsa, előre nem látható fátuma az elmúlt másfél száz esztendő alatt. Mindenekelőtt kimeríthetetlen, felettébb megbízható adattárrá vált mindazon történések számára, akik Nógrád megye egészének, vagy egyes helységeinek feudális kori történelméről szándékoznak megírni. Nagy Iván, Reiszig Ede, Makkai László és Belitzky János megyemonográfiai, jóllehet az elsőt a legutóbbiból mintegy 100 év választja el, közösek abban, hogy egyaránt Mocsáry műve adja a jegyzetapparátusban legtöbbször hivatkozott forrásukat. A szerkesztő bevezetése méltán nevezi pótolhatatlan forrásnak a könyvet, amelyben se szeri, se száma a napjainkra már megsemmisült, csak itt olvasható okleveleknek, a korunk historikusa számára csak nehezen hozzáférhető XVII–XVIII. századi diplomatikai kiadványok rendszeres, megbízható idézésének. Önmagában az ilyen forrásérték azonban egyáltalán nem indokolná, hogy Mocsáry művét 1982-ben újra kiadják, hiszen a Hevenessy, Kaprinay-féle nagy oklevélgyűjtemények, Lehotzky, Katona, Fejér vagy Knauz vaskos kötetének a tömege aligha jöhet szóba a kiadói tervekben. Joggal. Az a néhány hivatásos történész, aki az ezekben közzétett latin oklevelek ezreinek valamelyikére kíváncsi munkája során, hozzáférhet valamennyihez a nagyobb tudományos könyvtárakban. Nógrád vármegye Mocsáry Antal által írt „esmertetésénél” azonban nem csupán erről van szó!

Ez a munka – szerzője eredeti céljától eltérően – egyáltalán nem csupán a XIX. század művelt köznemeseihez, főnemeseihez szól, hanem értéket képvisel a XX. század utolsó negyedének olvasóközönsége számára is. Nem vitathatatlan tudományos értékeivel szolgál erre rá, egyáltalán nem történelemszemlélete az, ami maradandóvá teszi, hiszen a felvilágosult köznemesei szemlélet, ha a polgári társadalom kialakulásával még hosszú ideig uralkodó is maradt történetírásunkban, a XX. század elejétől már elavultnak tekinthető. Művészi

ereje, érzelmi töltete az, ami másfél évszázad múltán is élménnyé teszi e könyv forgatását.

Persze a művészi értékű alkotások is érdektelenné válhatnak, ha későbbi korok közönsége már nem talál a maga és kora számára szóló közlést bennük. Mocsáry Antal könyvében azonban emberformáló élményforrásra talál mindenki, aki a mai „etnikai reneszánsz” idején indentitását – nemzeti és egyéni azonosságtudatát – keresi. Márpedig a történelem iránt érdeklődő egyre szélesebb tömegek éppen ezt keresik a historiában és várják el a historikusoktól. A kiváló szerző ugyanis egyáltalán nem szűkíti le könyvét arra, amit címében is ígér, nem csupán a „Nemes Nógrád Vármegye” néhány grófi, módos köznemesi családjának története, illetve a hadi események krónikája, amit nyújt. A reformkor szelleme, bár patriarchális elvei szemben álltak vele, szinte akarata ellenére is mély hatást gyakorolt az agg Mocsáry Antalra – ne feledjük, a művet 1826-ban adta ki és Nógrád a reformellenzék első sorában küzdött. A reformnemzedék tagjai neki nem fiai, inkább unokái lehettek és szinte szomjúhozták az életkeretüket, politikai küzdőterüket alkotó vármegye minden tekintetben való, hiteles megismerését. Erre a kihívásra válasz Mocsáry Antal műve, tudatosan ennek az igénynek szándékozott eleget tenni.

Az első kötetben leírja a magyarság őstörténetét, hogy azt kora születőben levő tudományos módszerű történetírása elképzelte. Említi, hogy a „szorgalmatos magyar utazó Kőrösi Sándor, most teszi éppen ezen utazást a Magyarok' származása' helyére, – várja a Haza a' szerentsés vissza jöttét.” Ismerteti a megye földrajzi fekvését, nagyságát, az itt élők „nemzetének különbségét a' nyelv' s a' szállásmódra nézve”, közigazgatási és egyházi besorolását. Szól Nógrád minden egyes mezővárosáról, községéről és pusztájáról, történetükről, lélekszámukról, földesuraikról, el-elkalandozva a história zezugaiba. Így a mai olvasó kikeresheti és megismerheti az őt magát, vagy szüleit, nagyszüleit – R. Várkonyi Ágnes szép hasonlatával a – „kirepítő szülőhely” régmúltját.

A második kötetben a szerző a „Nemes Vármegye különösségeit és ritkaságait” ismerteti. Megtudhatjuk, hogy a „Nemesi Rendnek legnagyobb kintse” a megye levéltára, rengeteg régi „jeles iromány” őrzőhelye. Megemlékezik a könyvtárakról, legjelesebbnek közülük a losonc református gimnáziumát neveze, de nem feledkezve meg a tudományok iránt érdeklődő nemesurak gyűjteményeiről sem. Sok földbirtokos hódolt a kertművészetnek, gyűjtött növényeket, csigákat, és ásványokat. Olvashatunk a gyógyforrásokról és fürdőhelyekről. Itt kap gazdaságtörténet-írásunk kiemelkedő értékű helyzetképet a vármegye kereskedelmi, gyár- és kézműipari viszonyairól, a postautakról, hidakról, a földek termékenységéről vagy a nevezetesebb szőlőhegyekről is.

A harmadik kötetet Mocsáry Antal – hódolva kora uralkodó romantícizmusának és akaratlanul is örömet szerezve a mai olvasó számára is – a dimbes-dombos Nógrádra oly jellemző várromok

történetének szenteli. Talán a várak Lányi Sámuel által rajzolt és Lehnhardt Sámuel pesti művész által részre metszett rajzai a kötet illusztrációi között, így az olvasók előtt szinte megelevenedik a huszitták és a törökök, kurucok és labancok elleni háborúkban országos jelentőségűvé vált Nógrád, Fülek, Divény, Gács, Kékkő, Szécsény, Hollókő, Balassagyarmat, Salgó, Somoskő, Zagyva, Baglyas, Buják, Ecseg vagy Szanda várkastélyainak, véghelyeinek küzdelmes históriája.

A *negyedik kötet* a Nógrádban élt „fő” s nagyembereknek emlékoszlopot emel. Megemlékezik arról, hogy e megye volt a felvidéki bánavárosok fő védelmezője az oszmán birodalommal vívott harcok 150 éve alatt, ezért kiváltságokat érdemelt ki. Krónikába foglalja a Nógrád területén nyolc évszázad alatt történt országos jelentőségű eseményeket, megemlékezik az itt élt „nagy és jeles” emberekről és egész kis monográfiát ír a Forgács grófokról, Szécsény, Gács uradalmainak földesurairól, majd a kötetet a vármegye fő- és alispánjainak méltóságsorával zárja.

Mocsáry Antal könyvének a sorsa 1982-vel fordulópontjához érkezett. Akadt egy vállalkozó, fiatal történész múzeumigazgató *dr. Praznovszky Mihály* személyében, aki nem csak a mű történeti forrásértékével van tisztában, hanem felismerte történelemtanítási, honismereti jelentőségét is és el tudta érni, hogy hasonló kiadásban, 1000 példányban újra megjelenhessen. Megkapta ehhez az országserzte ismert szécsényi II. Rákóczi Ferenc nevével fellelő termelőszövetkezet anyagi segítségét.

A recenziens csak két kívánságot mondhat az új kiadást forgatván. Bárha folytatódna a nemes célú kezdeményezés és a következő években a széles olvasóközönség birtokába kerülhetnének olyan kiváló nógrádiak ma szinte hozzáférhetetlen művei is, mint Sréter Jánosnak, a legjelentősebb reformerek közé tartozó, de kegyetlenül korán elhunyt másodalispánnak Nógrád megye „beligazgatási állapotjáról” írt jelentése és postumusz Visszaemlékezései, vagy Pulszky Ferenc feleségének, a bécsi születésű Walter Theresának angulit és németül 1851-ben megjelent, de magyarra még nem fordított memoárjai (*Memoirs of a Hungarian Lady*).

Pálmány Béla

Arany János-könyvek

Nem mindenki híve az évfordulóknak, annak, hogy valamely nemzeti nagyságunk többé-kevésbé hű szobra csak egy-egy kerek naptári szám okán kerül a fénykorukba keresztüzébe néhány hétre, különben pedig energiatakarékos közöny félhomályában porosodnak tudatunk mélyén. A halálozások évfordulójáról meg újabbban nem is igen szoktunk megemlékezni, bár ez sem haszontalan olykor: Kosztolányi ragyogó Arany-tanulmányai (vagy inkább: vallomásai) 1932-ben, a költő halálának félévszázados fordulóján születtek. A múlt őszi szá-

zados emlékezés is hozott azért szép termést: érdekes volt eltűnődni újból a szigeti tölgyek alatt tamburázó költőn, aki a nagy múlt századi nemzedékből igazi kortársunkká nőtt, örökifjan, mint a környezetszennyeződést álló, egünket tisztító tölgyei.

A legtartalmasabb ünnepi ajándék kétségkívül a nagykőrösi emlékülés több mint félezer oldalas kötete, az *Arany János-tanulmányok* volt, amelyet az Arany János Múzeum bocsátott közre, különben is méltó módon az évfordulóhoz. Még csak fölsorolni sem lehet itt a csaknem húsz tanulmányt, csupán jelezhetjük tárgyköreiket: több mint egyharmaduk életrajzi jellegű (Arany debreceni diák-sága, vándorszínész pályája s külön hangsúllyal, több tanulmányban nagykőrösi éveit), költői munkássága (etikai felfogása művei tükrében, nagykőrösi lírája, a Buda halála, a Toldi szerelme, A tengeri-hántás, az Őszikék titkainak bogozása), de foglalkozik tanulmány akadémiai hivatalával, egyik nagykőrösi tanítványával, s igen érdekes új adalékkal szolgál Arany Juliska és László véletlenül előkerült népmese-gyűjteményének ismeretetésével. Van szerző, aki a versmondás ürügyén szól a költő balladáiról s a kötet utolsó tanulmánya Arany nagykőrösi éveinek első kutatóját méltatja. Ha nem is egészen egyenletes az értekezések szintje, de egytől egyig azt bizonyítják, hogy lehet még mindig újat mondani életrajzi, széptani vonatkozásban is a száz éve halott halhatatlannól. Egy tárgykört hiányolunk csupán: egyetlen tanulmány sem szól a nyelvész és nyelvvelő, műfordító Aranyról, pedig ebben is nagy volt, sőt talán mindmáig a legnagyobb.

A másik hiányérzet gyakorlati: részletes angol nyelvű összefoglalás olvasható mindegyik értekezés végén, ha netán külföldi érdeklődnek a Toldi írójáról szóló szép tanulmányoktól írásai iránt. De ha belföldi érdeklődnek: hogyan juthat hozzá? Készült 1000 példányban, könyvesbolti forgalomba nem kerül: csak a szakembereké s a könyvtáraké. Pedig a múzeumigazgató Novák László szerkesztette kötet megérdemelné a nagyobb nyilvánosságot, legalább azt, hogy tudjunk létezéséről.

A kötet egyik lektorának s tanulmányírójának, Sáfrán Györgyinek az évfordulóra megjelent munkája, *Arany János leveleskönyve* már nincs így véka alá rejtve: a Gondolat kiadó adta ki, kerek 700 oldalon, s gondolom, több mint 1000 példányban. Nagy hiányt pótol ez a szép, szinte áhítatos gonddal, pontos jegyzetekkel és magyarázatokkal ékes könyv: a Ráth-féle levelezéskötetek ma már szinte hozzáférhetetlenek, s közben számos új levél került elő. Népszerű Arany-kiadásaink nem tartalmazzák a levelezést, a kritikai kiadás levelezésköteit pedig épp hogy csak megindultak. A levelek időrendben sorakoznak, s csak az Aranytól származók találhatók itt (a válaszlevelek nem fértek az így is testes kötete): az első a tizenegy éves tanulóé 1828-ból egykori preceptorához, az utolsó néhány hónappal halála előtt kelt a Margitszigeten unokájához, Szél Piroskához ezzel az aláírással: „szerető nagyapád Arany János”. Voltaképp e szép leveleskönyv, amelyből szinte prózába rejtett szemérmes

Írával az egész küzdelmes életút kirajzolódik, a kritikai kiadás hatalmas tölgvények oldalhajtsa.

Az évfordulóra jelent meg a *Levelezés VI. kötete* (az *Összes Művek XVI. kötete*), ugyancsak Sáfrán Györgyi gondozásában. Az 1852–1856 között írt levelek (a válaszokkal, a költőhöz szóló levelekkel) kerek 800 oldalt töltenek meg s ehhez csatlakozik még majd félezer oldal apróbetűs jegyzet, évtizednyi hősie, áldozatos munka gyümölcse, s ezt csak az tudja értékelni igazán, aki maga is végzett hasonlót. S hogy mi az értelme – értéke – ennek a pénzben alig mérhető szellemi régészetnek, feltáró, leletmentő munkának, a szövegkritikai összkiadásnak? Nélküle nem születhetett volna meg például a népszerű *Leveleskönyv* sem, amelynek híján viszont mi magunk lennénk sokkal szegényebbek.

Az Arany kritikai kiadás – immár három évtizede – folyik évfordulók nélkül is, s csak azt kívánhatjuk, hogy az utolsó kötettel ne kelljen a következő évfordulóra, 2017-ig várunk!

Szilágyi Ferenc

Kelemen Lajos:

Művészettörténeti tanulmányok, II.

(Kriterion, Bukarest, 1982. 407 old.)

Éppen húsz esztendeje, hogy Kelemen Lajos, Erdély egyik legnagyobb magyar tudósa örökre eltávozott. „Egész Erdélyt föl akara búvárlani. Minden emléket megkeresni, mindent megmenteni, a jövődönk átadni.” – írta róla Ruffy Péter. Nem Kelemen Lajoson, hanem az anyagi eszközök, az idő és a támogatás hiányán, meg más külső körülményeken múlt, hogy vágya nem valósulhatott meg a Székelyföld leírásához hasonló méretű munkában. (Munkahelye kézikönyvtárának Orbán Balázs-példánya lapjai közé tiszta leveleket kötött, s ezekre rózta rá apró betűs írásával a helyesbítő-kiegészítő történeti adatokat és észrevételeket.) Páratlan emlékezőképességének köszönhetően felhalmozott óriási tudásanyagából sajnos viszonylag kevés maradt ránk. Szellemi hagyatékának megmentéséért, összegyűjtéséért és közös kincscé tételéért csak köszönet illetheti a vállalkozót, B. Nagy Margit művészettörténészt. Ő rendezte sajtó alá Kelemen Lajos tudományos hagyatékát.

A művészettörténeti tanulmányok első része 1977-ben jelent meg a *Kriterion* Könyvkiadó gondozásában Szabó T. Attila előszavával¹, a második kötet öt évvel később. B. Nagy Margit előszavából megtudjuk, hogy a két részben megjelentetett tanulmánykötet tulajdonképpen közös munka eredménye. 1957-ben Kelemen Lajos és a kötet gondozója együtt állította össze és készítette elő kiadásra

a tanulmányokat. Először a művészettörténeti írók köréből, az erdélyi festészettel és a középkori műemlékekkel kapcsolatos írásokból válogattak. A most megjelent második kötetben a műemlékekről, kiállításokról, gyűjteményekről szóló cikkek és több levéltári forrásközlés kapott helyet. Két önálló fejezetben Marosvásárhely és Kolozsvár múltjával, műalkotásaival, s alkotó mestereivel ismerkedhetünk meg. A könyv további része Torockó és Torockószentgyörgy, Marosvécs, Gyergyószárhegy, Válaszút, Magyarfenes, Fiafalva, Nyáradszereda elpusztult, vagy még fellelhető látnivalóit, kincseit tárja az olvasó elé. Az írásokból a múlt becses emlékeinek szeretete, tisztelete árad, s az aggodásé. A kötetet egy interjú zárja, amelyben Kelemen Lajos a házsongárdi temető nagy halottjairól beszél. Akit érdekel ez az egyre jobban pusztuló, történelmi nevezetességű temető, amelynek lakói a magyar és az egyetemes kultúra kiemelkedő személyiségei, ennél szakavatottabb ismertetővel nemigen találkozhat.

Ha nem lettek volna és nem lennének ma is olyan emberek, akik tollal, fényképezőgéppel, kitaró munkával megörökítik pusztuló értékeinket, akkor sokszor keresnénk hiába a folytonosságot művészetben, életformában egyaránt. Bár eredményt hoznának ezek a jalkiállítások, s nem kellene attól félnünk, hogy előbb-utóbb eltűnnek gyökereink. Kelemen Lajos jó krónikásként minden műemlékre vonatkozó ismeret leírt, megörökített. Írásaiban vádolt és lelkiismeret ébresztett: „Az erdélyi városok régi házai évről évre fogynak, s az újjáalakuló utcáorokban maholnap csak emléképpen látunk egyet-egyet.” Kelemen Lajos természettudós és történelemtanár, levéltáros és idegenvezető volt egy személyben. Nem övezte hangos dicsőség – különös, szegény, szomorú emberként élt. Élete jó részét családjától megfosztva, magányban, szegénységben, nélkülözések között töltötte, mégis volt lelkiereje ahhoz, hogy – Ruffy Péter találó jelzőjével – „Erdély mindenese” legyen. Magával szinte alig törődött. Elhasználódott, kopottas ruhában járt, parányi szobája alig felelt meg a minimális emberi követelményeknek. Körülményeire jellemző, hogy amikor az MTA történelemtudományi szakosztálya az Akadémia külső tagjává választotta, a székfoglalóra nem tudott felutazni Budapestre, mert nem volt rá pénze. Hihetetlenül szerény volt, önmagával szinte kegyetlen, de ha tanítványairól, munkájáról volt szó, nagylelkűsége, önzetlensége nem ismert határt. Rangot jelentett, ha valaki tanítványának nevezhette magát. Többen közülük egyetemi tanárok, tudományos kutatók lettek.

Kelemen Lajos pályája során végigbongészta az erdélyi levéltárakat, több tízezer okiratot, százados írásokat vizsgált át és elindította egyik későbbi tanítványát, Szabó T. Attila nyelvészt azon az úton, hogy a több évszázados erdélyi magyar nyelv régiségét megmentse. A főnemesi levéltárak ismereté-

¹ Ismertette *Balogh Jolán*, *Honismeret*, 1979. 3. sz. 54–56. old.

ben pedig az agrártörténet kutatására, megismerésére buzdította tanítványait. Kolozsvár tárgykörű írásain sokszor az eleven beszéd frissége érződik. Nem csoda, hiszen szövege a városnéző séták ki tudja hányadszor ismételt magyarázataiból formálódott. Akik olyan szerencsések voltak, hogy még Kelemen Lajos kíséretében járhatták be és ismerhették meg „kincses Kolozsvár” múltját, értékeit, azok igazolhatják ezt a megállapítást.

Kelemen Lajos széles érdeklődési területét híven tükrözi művészettörténeti tanulmányainak sokszínű anyaga. Ahogy B. Nagy Margit írja, levéltár és műemlék elválaszthatatlan volt a pályáján. Levéltári kutatásainak köszönhetően talán ő az első erdélyi művészettörténeti író, aki felfigyelt a megrendelő, a kivitelező és a műalkotás hármasságára. Az egyházi levéltárakban kutatva felfedezte a templomépítés-díszítés népi és nem népi mestereit, foglalkoztatták a múlt művészeti tevékenységének addig kevés figyelemre méltott vagy a figyelem fénykörébe egyáltalán bele sem került alkotásai, termékei, mint a marosvásárhelyi szabócéh poharai, Kolozsvár kőbe faragott ötvösjelvényei.

Az értékes ismereti anyag mellett meríthetünk a magyar nyelv kincsestárából is. Jólesik olvasni Kelemen Lajos veretes mondatait, ízelgetni az elfelejtett, szép, régi kifejezéseket. Elszegényedett, megfakult mai beszédünk, írásunk gazdagodhat általa. Becsüljük, óvjuk, védjük történelmüket, múltat dokumentáló örökségünket, amíg nem késő, szólnak az aggódó, lelkiismeretet ébresztő szavak, amelyek napjainkban – sajnos – egyre időszerűbbek.

Zika Klára

Béres András:

Arra van egy kőhid rakva . . .

(*Mezőgazdasági Kiadó, 1982.
210 old.*)

Néprajzi tartalmú szépirodalmi írásokban, útirajzokban, visszaemlékezésekben bővelkedik a Hortobágy. A magyar pusztá világról már megemlékezett Kuthy Lajos, de Jókai Mór, Móricz Pál, Móricz Zsigmond, Szép Ernő, Veres Péter és mások is értékes hortobágyi emlékeket hagytak hátra a népélet kutatói számára. Néprajzi kutatásait irodalmi ízű munkákban is feldolgozta Ecsedi István (Hortobágyi életképek, Poros országutakon). Az ő nyomdokain jár Béres András, amikor *Arra van egy kőhid rakva . . .* című munkájában kitűnő emberismerettel, elmélyült néprajzi érzéssel és ízes magyarsággal változatos tartalmú történetekbe foglalva színes csokrárt teszi elénk hortobágyi kutatásainak. A pásztorkokkal való beszélgetései során a hortobágyi ember szemével látatja velünk a különböző szokásokat, eszközöket, rövid, de jellemző életképekbe foglalja a pusztaiak magatartását, munkáját és ünnepeit, mulatságait és hiedelmeit. Könyvével pásztorkörletünk megismerését gyarapítja, a múlt értékeit menti, de ugyanakkor az írókat is

figyelmezteti, hogy még mindig nincs megírva a pusztá regénye. Valamiféle olyan alkotás, mint Panait Istratié a Baragánról, amely évszázados legelőterülete volt a vándor román juhászoknak. A Hortobágyon a „sárga rózsá” már igen hervadni kezd. Móricz Zsigmond tervét valóra kellene váltani. A mai hetven éven felüli nemzedékkel mind kevesebben lesznek azok, akiket még a feleresztett kútgépek és a pásztortüzek igazítottak el a szikladt legelőn. „Nemzeti parkunkban” már csak a kiskócsagok és bölömbikák, a sziki növények emlékeztetnek a régi életre. A karámok és kúpos kunyhók múzeumi tárgyakká lettek. A pásztorkörletbe beköltözött a gázpalack. A csikósok cirkuszi produkciókat mutatnak be.

Béres András könyvéből kiderül, hogy a Hortobágy pásztora nemcsak nótás kedvű, slambucfűző emberek voltak, hanem óntudatosak is. Ragaszkodtak rendjükhöz és rangjukhoz. Nemcsak őrzői a jószágoknak, de művészei, tudósai is a pusztai állattartásnak. Azokat a fukar gazdákat, akik a jószág megtekintésére üres kézzel látogattak a pusztára, *karórágónak, tökpüfőld kásahóhérnak* nevezték. Ma sem mondanak valami szépet a bámészködő turistákról. Béres András maradandó emléket állított a Hortobágy híres számadóinak, Czinege Jánosnak, Tóth Bálintnak, Farkas Samunak, Törő Mihálynak, Pápista Péternek és a többieknek. Eligazít Jókai hegedűsének, Rimóczi Lajosnak az életében. A „balkörmű” (tréfás tolvaj) juhászok huncutságainak, a bojtárnevelés pedagógiájának, a pusztai törvénytevésnek a megismerését értékes, szétágazó megfigyelésekkel gazdagítja. Bőven van a munkában közlés a jeltudomány számára is. Csúpnán csak egy tartalmas mondatot idézek: „Mán távolról látom – mondja az egyik juhász –, hogy az öregnek igen nagy a kedve, mert hátulról fel vót gyűrve a kalapja szíle.” A közölt párbeszédekből, vetélkedésekből kiderül, hogy a pusztai ember kezében a juhászoknál nem is annyira bot, hanem valamiféle kormánypálcá.

A megjelölt birka jegyéből való kiforgatását, a gomolyakészítés tudományát, a seprűs öregasszony képében megjelenő rosszlelek útbaigazítását, a lovakat megkötő tudós pásztor bosszúját, a Szent György nap éjjelén táncoló ördögök fűben maradt nyomát, a furulyálni tanuló ördög elijesztését, a pikulának kiszedett csontja miatt nyomorékká tett gyermek történetét élményszerűen foglalja írásba Béres András. A pásztorkörlet szülése körüli búbjoskodás, a mágikus pénzszás, a főzőkarám körüli élet, a nótás asszony szomorú sorsa, a babonás történetek, a citerabál hangulatának felidézése feledhetetlenné teszik a könyv olvasását. Érezzük, hogy a szerző közel került a tájhoz, az emberekhez, a szűkszávú pásztorkörletösszegekhez, akiknek a világa nemcsak rideg, hanem mítikus is volt.

A magyarázatokkal ellátott gondos szójegyzék szintén a Hortobágy pásztorkörletében való eligazodást szolgálja. A könyv megjelentetéséért elismerés illeti a kiadót is.

Gunda Béla

Megy a gyűri vándorútra, I–II.

(*Gondolat és Madách Könyvkiadó,
Bratislava, 1982. 864 old.*)

A szlovákiai magyar nemzetiség szellemi néprajzának témaköréből első ízben jelent meg egy tájegység összes gyűjtőpontját átfogó kiadvány. Jó lenne, ha a kiadó a jövőben is szem előtt tartaná hasonló dolgozatok válogatását.

A szerző nem hivatásos néprajzkutató, hanem pedagógus, aki oktató-nevelő munkája mellett, tudatos, szervezett, több éve tartó néprajzi gyűjtőmunkára vállalkozott a jelenlegi galántai járás, a szűkebb értelemben vett Mátyusföld falvaiban. A járás 52 településének 35 magyar vagy nagyrészt magyarul beszélő községét, illetve azok alapiskoláit látogatta meg s jegyezte le a két kötetbe foglalt 1139 gyermekjátékot és mondókat 1305 adatközlőtől. Ilyen jellegű gyűjtést e témakörben, az 1939–43 években, Bakos József végzett a vidéken. Gágyor József többszörösére bővítette a Bakos által bemutatott válogatott számát. A játékok csoportosításánál a dr. Kerényi György által kidolgozott játékrendszert vette alapul, kibővítve a játékszerekkel (gomb, golyó, bot, labda) kapcsolatos mondókákkal.

Anyagát két fő csoportra osztotta. Az első kötetben szerepelnek az énekes, a másodikban a nem énekes játékok. Gazdagabbnak, színesebbnek és terjedelmesebbnek mutatkoznak az első részben levő „énekes játékok”, melyek funkcionális jellegük miatt csoportonként kerülnek bemutatásra az alábbi hét fejezetben: *I. Egy-két gyermek* – (azaz egyszemélyes dalok és mondókák, egyik játéka a másikkal); *II. Egyik a másik helyébe* – (szerepjátszó és váltójátékok, párcserélő játékok, versengő váltás); *III. Egyik a másik mellé* – (kiolvasók, kifordulók, leánykérő játékok, hidasjátékok és rokonaik, ludasjátékok és rokonaik, neveltető motívum a különböző játékcsoportokban, zálogosok, zálogkiváltás); *IV. Egyik a másik mellett* – (sokféle vonulás, táncok, alakoskodások); *V. Kapcsolódó és átalakuló játékok* – (kapcsolódó játékok, játékok a szokásostól eltérő befejezéssel); *VI. Különleges játékok* – [II-szerűek (szerepváltó játékok), III-szerűek (fogó-gyapapódó) IV-szerűek (alakoskodás)], *VII. Felnőttek játékaik ölbeli gyermekkel* – (círóka-maróka-félék, hintáztató-, lovgoltatófélék, altatók).

A második kötet tartalmazza a „nem énekes játékokat”, a következő csoportosításban: Ugrálások, Labdajátékok, Golyó- és gombjátékok, Kavicsjátékok, Pénzjátékok, Írásos és rajzolás játékok, Jöslások és az Egyéb kategória.

A szerző a Függelék, jegyzetek részben, 165 oldalon foglalkozik az egyes szöveg-, illetve játékváltozatok részletesebb magyarázatával.

A gazdag szájhagyomány jól kivethető megannyi mondókában (amelyek jól tükrözik művelődéstörténetünk, történelmi eseményeink emlékeit is), ezért a szerző energiáját meghaladó, szigorúan fonetikus lejegyzésre már nem vállalkozott. Csupán az átlagostól eltérőbb, kirívóbb nyelvjárási jelenségeket tünteti fel. Ugyanitt, a Szójegyzék részben, részletes magyarázatot fűz a köznyelvtől eltérő szókincs összefüggéseivel és kölcsönhatásaival. Ugyanígy a nyelvjárási alakok jelentésmagyarázata is itt történik. Ezt követi az adatközlők névjegyzéke, illetve a rövidítések és jelek magyarázata.

Ha áttekintjük az adatközlők névjegyzékét, megállapíthatjuk, hogy a fiatalabb korosztály (a 13–15 évesek) jóval nagyobb számban vannak képviselve, mint a középső, illetve idősebb korosztály. Ez gyakorlatban annyit jelent, amit a kötetek anyaga is bizonyít, hogy több „mai” játékkal, mondókával találkozunk, mint pl. a 60–70 éves korosztály gyermekekorából származókkal. A huszonévesek korosztálya pedig, egy-két kivétellel, csaknem hiányzik a gyűjtésből.

Ha el is fogadjuk a szerző objektív hivatkozásait, s eltekintünk a fényképdokumentáció hiányától, bár azok kétségkívül emelték volna a könyv értékét, az illusztrációs rajzok (nem sematikus szinten!), legalábbis az eszközjátékok esetében, élvezhetőbbé tették volna a szöveget. A játékok betűrendes, illetve tematikus mutatói elősegítették volna a könnyebb tájékozódást, áttekintést.

Végezetül kiemeljük azt a sajnos valós tény, amit a szerző tapasztalt gyűjtése során: „... szinte minden egyes községben elhangzott pedagógusok szájából az a vélemény, hogy a gyerekek már nem ismerik a népi gyermekjátékokat, vagy csak keveset ismernek közülük... Sajátos tény, hogy pedagógusaink többsége nem ismeri eléggé a gondjaira bízott gyermekek iskolán kívüli életét...”

Dr. Varga László

Franz Simon:

Bäuerliche Bauten und Geräte Südburgenland und Grenzgebiet¹

(*Oberschützen, Burgenland,
1981. 540 old.*)

A szerző Burgenlandban él, Felsőlövön. Hosszú évek fáradságos, időt és pénzt nem kímélő munkájával összegyűjtötte Dél-Burgenland többnemzeti-ségű parasztságának gazdasági eszközeit, a nagyméretű szőlőprésektől és szekerektől a legegyszerűbb cséphadaróig. Kibérelt egy szép, múlt században épült árkádos házat, s ott rendezte be helytörténeti múzeumát.

¹ Paraszti épületek és eszközök Dél-Burgenlandban és környékén

Franz Simon nem szakképzett néprajzos, se nem történész vagy muzeológus. Középiskolai rajztanár, akinek a rajz mellett a legnagyobb szenvedélye a régi paraszti és kisnemesi tárgyak gyűjtése, bemutatása és – mint könyvei bizonyítják – feldolgozása. Így tehát mégiscsak muzeológus és néprajzos, mert a gyűjtéshez és feldolgozáshoz nem elég a megszállottság, szakértelemre is szükség van, s tudományos kutató is, amit mi sem bizonyít jobban más, mint nemrégén megjelent könyve. A könyv folytatása annak a munkának, amely 1971-ben jelent meg *Bäuerliche Bauten in Südburgenland* címmel. Míg abban a kötetben a szerző szinte kizárólag a Felső-Örség paraszti építményeit dolgozta fel; új, már méreteiben is tiszteletet parancsoló könyvében – mely közel félszáz eredeti tollrajzot tartalmaz – a szerző kiterjesztette gyűjtőmunkáját Burgenland 3 járására, Alsó-Ausztria és Steiermark egy részére, valamint Vas megyére. Franz Simon Dürerrel együtt vallja, hogy az ember legnemesebb érzéke a látás. S valóban, a szerző aprólékos, mindenre kiterjedő, méretarányos rajzait szemlélve belefeledkezünk a vidék parasztságának mindennapi életébe, együtt élünk vele, együtt járjuk be az épületeket, együtt használjuk a gazdasági eszközöket. Az olvasó csodálkozása lapról lapra nő, részletes leírt lát egy parasztportáról, annak eszközeiről, azok történetéről – s mindezt rajzban.

A könyv két részre tagolódik. Az első részben a paraszti építményeket, lakóházakat és gazdasági épületeket, a parasztportákat térképezi fel. Simon közli az épület pontos címét, építési és átépítési idejét, tulajdonosának nevét, az épület anyagát, a különböző helyiségek berendezését, régi és mai használatát. A második rész a paraszti munkaeszközöket mutatja be. Nemcsak részletesen ábrázolja őket, hanem leírja, hogy miből és hogyan készítették, mikor, mire, hogyan használták. Sorra veszi a földművelő- és aratóeszközöket, az állattartásnál használt szerszámokat, a szállítóeszközöket, a háztartások mindennapi használati tárgyait, a méhészet, a feldolgozás munkaeszközeit stb. Ezzel Simon tulajdonképpen a népelet, a paraszti gazdálkodás részletes forgatókönyvét adja rajzban.

A könyv Vas megyei és burgenlandi anyagának összehasonlításánál döbbenhetünk rá arra – főleg azok, akik nem jártak Burgenland szóban forgó falvaiban – hogy nálunk a régi házak legtöbbjét már lebontották vagy annyira átépítették, hogy rájuk sem lehet ismerni. Nárái, Perénye, Gyöngyösfalu, Ják, Egyházashollós stb. falvakban a kockaházak divatoznak, csak a gazdasági épületek egy része a régi. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy vidékünkön – főleg ezekben a falvakban – csak elvétve találunk árkádós épületeket, melyeknek anyaga és mérete jóval inkább időtállóbb, sőt alkalmasabb a mai élet igényeihez való belső átalakításra, mint ahogyan azt a burgenlandiak felismerték és szorgalmazták.

Franz Simon könyvéhez nemcsak szakértelemre – néprajzira és művészire egyaránt – volt szükség, hanem komoly, kitartó kutatómunkára. A mű a

szerző saját kiadásában jelent meg, Theodor Kéry, Burgenland tartományfőnökének előszavával. A könyvet nemcsak néprajzkutatóink, hanem néprajz szakos egyetemistáink figyelmébe is ajánljuk, mert hisszük, hogy tankönyvként, segédeszközként kiválóan felhasználhatják.

Ács Zoltán

A Borsodi Szemle repertórium (1968–1977)

Összállította:

dr. Székelyné Forintos Judit

(A II. Rákóczi Ferenc Könyvtár kiadása. Miskolc, 1982. 234 old.)

Ma, amikor hazánkban évente három és félnégyezer önálló könyv jelenik meg, s a folyóiratok, napilapok, hetilapok, több-kevesebb rendszerességgel napvilágot látó periodikák ezrelék ottják a cikkeket, tanulmányokat, szinte lehetetlen lenne eligazodni a különféle segédletek, a különféle publikációkat más-más módon feltárt munkák nélkül. (Velük sem könnyű!) Különösen örömmel üdvözölhetnek minden effajta kiadványt a honismereti kutatók, akik a legkülönbözőbb módszerekkel, más-más célok által vezetve vizsgálják szűkebb-tágabb vidékük hagyományát, múltját, gyakran jelenét. Különösen nagy örömmel köszönhetik a Borsodi Szemle most megjelent repertóriumát a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti kutatók, akiket a rendkívül nagy területű, 365 település magába foglaló, geográfiailag, történetileg, néprajzilag gazdagon tagolt megyéjük kutatása gyakran állít nehéz feladat elé.

A *Borsodi Szemle* 1956 óta jelenik meg (leszámitva az 1957-es esztendő) rendszeresen, kezdetben a Társadalmi és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat, majd a TIT megyei szervezetének és a megyei, valamint Miskolc városi tanács folyóirataként. A mostani repertórium előzményét 1968-ban adta közre *Kluger Lászlóné* (A Borsodi Szemle repertórium 1956–1967).

Jelen munka szerkesztésében, módszerében követi a korábbi repertóriumát. Az anyagát időrendben, egy-egy számon belül a megjelenés sorrendjében közli. Az anyagban való eligazodást betűrendes mutató segíti, amely a leelőhelyre utalva feltárja a szerzők nevét, az írásokban szereplő személyek nevét, a földrajzi neveket és a legfontosabb tárgyszavakat.

1968–1977 között *Sárközi Andor*, *Oltyán Béla* és *Kun László* – egymást követő – főszerkesztősége alatt a Borsodi Szemle tág teret nyújtott a helytörténet, az irodalom, a néprajz kutatási eredményeinek, s fontos fóruma volt a Borsod megyében folyó honismereti kutatásoknak. Sajnálatos a Borsodi Szemle profiljában az elmúlt esztendőkből bekövetkezett változás, amelynek következtében jórészt kívül rekednek a helytörténeti, művelődés-történeti írások.

Viga Gyula

Szigetköz

(Gondolat, 1982. 185 old.)

Nem panaszkodhatnak a Szigetköz szerelmesei. Az utóbbi néhány évben – hosszú szünet után – az eddigi helyi idegenforgalmi kiadványok és folyóiratokban rejtőzött tanulmányok mellett országos figyelmet keltő színvonalas könyvek születtek erről a hazánkban egyedülálló szépségű tájról. Dr. Timaffy László évtizedek tudományos eredményeit foglalta össze a nagyközönség számára is élvezhető Szigetköz című néprajzi tanulmányában (Gondolat, 1980.), dr. Göcsei Imre pedig A Szigetköz természetföldrajza címmel jelentetett meg tudományos munkát (Akadémiai Kiadó, 1979.). E két szerző kutatásaira is támaszkodott Alexay Zoltán győri tanár, aki most szép fotóalbummal lepett meg bennünket. Könyve persze jóval több, mint az eddigi irodalom összefoglalása, hiszen a legterjedelmesebb fejezet a Szigetköz eddig jórészt foltátatlan élővilágáról szól.

Két műfaj szerencsés ötvözte az a könyv: a fotóalbum és a tudományos ismeretterjesztő tanulmány. Maga a szerző írja előszavában, hogy természetfotózás közben szerette meg a számára idegen tájat, s felfedező örömeit megosztani akarván született meg a könyv terve. Művészi fotó és szöveg egyenrangú társak a könyvben, egyik sem uralkodik a másikon, arányosságuk titka, hogy a szöveg több kommentárnál, a sok színes és fekete-fehér felvétel pedig több illusztrációnál. Egyedül az utolsó fejezetet érzem kissé elnagyoltnak (Ember és táj). Mintha csak a teljesség kedvéért került volna a könyvbe, kevesebb a fénykép, s a szöveg sem tudja megnyugtatóan összefogni tárgyát.

Alexay könyve egyaránt szolgálja az ismeretszerzést, a szórakozást, a gyönyörködést és a természet csodálatára, szeretetére és védelmére nevelést. Színes és változatos leltár hazánk legnagyobb szigetének élővilágáról, tájairól és persze emléik is, az örökös változás egy pillanatának idézője és őrzője. Az első fejezet találó címe szerint: a Szigetköz a Duna gyermeke. A Nagy-Duna és a Mosoni-Duna

által határolt 375 km² nagyságú szigetet évezredek munkájával átalakította, formálta a víz. Itt és a Duna-szabályozásról és árvízvédelemről szóló második fejezetben elárastott laposok, csendes vízű mellékágak, a zárásokon átrohanó víz, sodródó, kidőlt faóriások, épülő és pusztuló szigetek képei idézik föl az itteni táj megzabolázott főszereplőjének, a víznek ezer arcát és tevékenységét. Alapos hidrológiai és hidrogeográfiai ismereteket kapunk e részben, nyomon követve a vidék sorsát a földtörténet szakaszaiban.

Gyönyörű színekben pompázó vadvirágok, bokrok, öreg fűzek, nyárfaóriások, lepkek, szitakötők, kócsagok, gólyák, gémekek, fácánok, hattyúk, őzek és vaddisznók tűnnek föl a következő lapokon, a lápok, nádasok, rétek és erdők csodálatos gazdag élővilága. Ez a könyv legszebb, legterjedelmesebb és a legtöbb újdonsággal szolgáló fejezete. Alexay itt van igazán elemében, személyes élményei átsütnek a tudományos tényeken. Biztos tárgyi tudása a színes leírással és a hangulatos, igényesen kidolgozott képekkel párosulva nagyszerű élmény az olvasónak. Felemeli szavát a tájat elcsúfító szeméthalmozások, a vízszennyezés, a barbár fairtás és nádégetés ellen, félti a madarak költőhelyeit, a ritka növényeket, a hasznos és a csak szemet gyönyörködtető fajokat, felhívja a figyelmet a halpusztulásokra, a rövidlátó, környezetromboló emberi tevékenységre.

Dr. Csapody István utószavában szintén a szigetközi természetvédelem eddig nem sok sikerrel járó erőfeszítéseit, terveit ismerteti és javaslatot tesz védett területek kijelölésére (Lóvári erdő, lipóti holtág, ásványári szigetek stb.). Alexay Zoltán szerint még nem késő mindez, de visszavonhatatlan hibát követnénk el, ha nem hoznánk intézkedéseket a Szigetköz természeti értékeinek védelmére.

A könyv utolsó nagy fejezetéből megismerhetjük a szigetközi településeket, a népesség alakulását, a kihalt mesterségeket, a szigetközi állattartást, földművelést, kertészkedést, erdőgazdálkodást, vadászatot, vízügyi munkát és idegenforgalmi nevezetességeket.

Aki részese akar lenni ennek a szép látomásnak: tavasz zsendülésnek, nyári harsogásnak, kődös-szomorkás ősznek és zúzos-jejes télnek, az nézegesse, olvassa el ezt az érdekes, szép könyvet.

Tuba László

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Műemlékvédelem és idegenforgalom – Táj és építészet a Hollókői Tájvédelmi Körzetben – Háromszáz éve született Bél Mátyás – Zemplén vármegye pénzküldeménye Kőrösi Csoma Sándornak – Három írás az agrárszocialista mozgalmakról – Emlékezések a népfőiskolákra – Őrségi változások – Jakó Zsigmonddal beszélget Beke György – A magyar behajózás története – „Nékem szülőhazám” – Játékkal a haza megismeréséért – A földrajzinév-gyűjtés helyzetéről – Magyar kivándorlás Franciaországba a két világháború között.

Múzeum az iskola parkjában. 1970-ben az Ózdi Vasgyár alapításának 125. évfordulóján nyílt meg az Ózdi 102. sz. Gábor Áron „Ipari Szakmunkásképző Intézet” udvarán a Kohászati Gyártörténeti Múzeum bemutatója. Azóta is itt helyezik el azokat a nagyméretű gépeket, berendezéseket, amelyek az Ózdi Kohászati Üzemekből kiöregednek. Az öreg, kiszolgált gépek méltó helyre kerülnek, mert a leendő szakmunkások gondosan ápolják, karbantartják őket. Közelségük gyakran segíti a tanulókat a műszaki témák, tudnivalók elsajátításában, megértésében.

A park bejáratánál egy finomhengerműből származó gyorsdrótsori hengerállvány fogadja a nézőket. Közvetlenül mellette áll az 1912–1969-ig üzemelt Schwarz–Bauer rendszerű desintegrátor (gáz-tisztító). A következőkben a durvahengerműből származó csikófejes görgők láthatók. Ezek 1920-tól 1970-ig üzemeltek. Közeliükben a Worthington szivattyú. A gyűjtemény bal sarkában egy 1904-ben létesített „Kerpely”-rendszerű gázfejlesztő generátor áll. Mellette egy elegytéri csille látható. Az ilyen csillék a kohók adagolásának gépesítéséig, 1966-ig, a kézi adagolás eszközei voltak. A kiállítás jobb oldalán egy 1000 mm nyomtávú szénszállító kocsi kezd a sort, amely 1917-től 1972-ig volt használatban. A sínpáron ugyanolyan nyomtávú gőzmozdony és szerkocsija is áll, ezeket 1898–1972-ig használták. Mellettük a legrégebbi tárgy, egy hengeresztergpad szemléltető, amely 1860–1970-ig a finomhengerműi hengerek megmunkálására szolgált. A sort végül egy körasztalú vésőgép zárja, melyet a Gutjarkov és Müller Gépgyár készített 1891-ben. Működött 1970-ig (Kerékgyártó Mihály)

Almamellék 800 éves. A Szentgyeდი határjárás néven ismert középkori okiratban említik meg először, Almató néven a mai baranyai települést, Almamelléket. A falu fennállása 8 évszázad alatt több metamorfózist élt át. A legjelentősebb átalakuláson a török uralom alatti és utáni időszakban esett át. A 18. század végén magyar, német, horvát csoportok telepedtek meg határában. A falu akkoriban közösségteremtő kohónak bizonyult. Nemcsak egységbe olvasztotta lakóit, hanem a környék jelentős településévé lépett elő. A mezőgazdasági ágazatok mellett (növénytermesztés, állattartás, erdei munkák) más mesterségek is meghonosodtak itt: hamuzsírfozós, hamuzsíregítés, üveghuta... Napjainkban hasonló rendeltetés vár rá. A falu mai lakói most is sokfelől érkeztek, meg kell tehát ismétlődnie a történelemnek, kohóként egybe kell olvasztania az itt élők változatos rétegeit.

A fennállás 800. évfordulója alkalmából 1983. augusztus 19-én és 20-án ünnepelt az egész falu, visszajöttek az elszármazottak, és érdeklődők népes csoportját csalta ide az ünnepségek fátylalángja. A településsel és tájegységével foglalkozó szakértők beszéltek a falu múltjáról. Csupán néhány nevet elengedő megemlíteni: dr. Eperjessy Ernő minisz-

teriumi tanácsos, dr. Lehmann Antal egyetemi docens, dr. Bezeredy Győző muzeológus, dr. Vargha Károly, a Zselic-bizottság vezetője. A művelődési házban elhangzott előadások a településtörténettel, a helyi gazdálkodással, a népcsoportokkal, a környező településekkel (Lukafa, Terecseny) foglalkoztak. Természetesen nemcsak a múlt kötötte le figyelmüket, hanem a mai életre is jutott az energiákból! A tudományos ülések, ünnepi aktusok sorozatát sport-, ügyességi, motorosverseny, disco, néprajzi kiállítás, fadaragások tárlata, pincklub avatása egészítette ki. Az ifjúsági klubot – mintegy jelképszerűen – társadalmi munkával alakították ki az egykori dézsmapincében... A 800 eltöltött esztendő ünnepelő rendezvénysorozatát reggelig tartó bál zárta le. (Zóka László)

A szlovákiai nagykürtösi járásban Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napok-at rendeztek 1983 szeptember és október hónapokban, a nagy dráma-költő születésének százhatvanadik, a Tragédia ősbemutatójának századik évfordulója alkalmából. Az egyes ünnepségeken részt vett a magyarországi Madách Emlékbizottság és Nógrád megye Tanácsának küldöttsége is. A megemlékezések során, a nagykürtösi művelődési házban szeptember 17-én a budapesti Madách Színház bemutatta Az ember tragédiáját. Szeptember 24-én pedig, járási irodalmi szeminárium keretében, dr. Praznovszky Mihály

(Salgótarján) és dr. Garay Ludovik (Pozsony) emlékezett meg a költő életéről és munkásságáról. Mindkét emlékműsor résztvevői megkoszorúzták az alsósztrégovai Madách-kúria parkjában elhelyezett síremléket, mely alatt a költő hamvai nyugszanak. A járásban vándorkiállítás keretében mutatták be a salgótarjáni Nógrádi Sándor Múzeum által összeállított és a járásnak adományozott kiállítási anyagot. A vándorkiállítást szeptember 24-én a lukanényei művelődési házban ünnepélyes keretek között nyitották meg, majd ezt követően irodalmi vetélkedőt tartottak Madách Imre életművének ismeretanyagából, a járás magyar fiataljai részére. A vetélkedőt az ipolynékyi csapat nyerte meg. (Hajdú Demeter Dénes)

ÜZEMÜNK ÉLETÉNEK EGY ÉVE

(1984. január 1.—december 31.)

címmel pályázatot hirdet. A pályázaton részt vehet minden állami vagy szövetkezeti termelő tevékenységet folytató üzem, gyár, gyáregység, illetve telephely. *A pályázaton csak az üzem dolgozóinak kollektív munkájával lehet részt venni.*

A pályázat célja, hogy a munkahelyek dolgozói az év folyamán az üzem egészére, vagy az üzemek valamilyen kisebb egységére (üzemrész, brigád) vonatkozólag krónikaszerűen nyomon kövessék, majd az év végével értékelően összegezzék, hogyan alakulnak az üzemek, illetve a dolgozók eredményei, gondoljai. Azaz

— egyfelől hogyan érintik a szóban forgó üzemet, *mint gazdálkodó-termelési egységet* az ország főbb gazdálkodási kérdései (pl. gazdaságirányítás, vállalati önállóság, termelési és értékesítési struktúra, jövedelmi-pénzügyi helyzet stb.), vagy éppenséggel mások meghatározóbbak számukra;

— másfelől, hogy hatnak ezek az *üzem dolgozóira* (pl. munkafeltételek, munkaszervezés, foglalkoztatottság, jövedelmek-keresetek alakulása stb.), hogyan ítélik meg az érdekeltek ezeket és mennyiben tudják érdekeiket érvényesíteni.

Részegységekre vonatkozó pályamunkák ott is készülhetnek, ahol ilyenek az üzem egészére vonatkozóan már készülnek, de ezeknek — ugyanúgy, mint az üzemek egésze esetében — szintén tükrözniök kell, hogy az üzem szempontjából legfontosabb események, folyamatok, hogyan jelennek meg az illető kisebb egység dolgozóinak életében.

A pályamunkáknak reális arányban kell bemutatni az eredményeket és esetleges sikertelenségeket, valamint ezek okát, körülményeit. Az így elkészített pályamunkák képet adnak arról, hogy az 1984-es esztendő milyen következményekkel jár az üzemek egészére és különböző rétegeire, azaz hogyan élik meg ugyanazt a folyamatot a vezetők és beosztottak, munkások és értelmiségiek.

A dolgozó emberek üzemen belüli és azon kívüli élete nem választható el egymástól. A pályamunkák olyan mértékben térjenek ki a lakóhelyi körülményekre, amennyire az befolyásolja az üzemen belüli viszonyokat (pl. üzemen kívüli munkák és jövedelmek, ezek hatása az életmódra és az üzemi magatartásra, ingázás stb.).

A pályamunkák szakszerűen megalapozottak, hitelesek, mégis közérthetőek, olvasmányosak legyenek és a fontos események, tények ismertetése mellett ezek elemzésére, értékelésére helyezték a fő hangsúlyt. Jóllehet az üzemek elsősorban gazdasági egységek, a pályamunkák nemcsak a termelésről, hanem legalább ennyire a termelő emberről is adjanak képet, ehhez különböző értelmiségi és fizikai dolgozórétegek együttműködésére van szükség.

A pályamunkáknak terjedelmi korlátja nincs: tartalmazniok kell a szóban forgó üzem, illetve üzemrész, brigád pontos megjelölését. Beküldendőik három példányban 1985. április 15-ig, a Hazafias Népfrent budapesti, illetve megyei bizottságaihoz. A három példány közül egy a helyszínen marad, kettő pedig a pályamunkák elbírálásának céljait szolgálja. *A pályamunkák értékelésére és eredményhirdetésére 1985. első félévének végéig kerül sor.*

A pályamunkák kéziratként, zárt anyagként kezelendők, amelyeket bármilyen célra csak az üzemek hozzájárulásával, a forrás megjelölésével lehet felhasználni. Az értékelés és eredményhirdetés után a pályamunkák egy példánya a megyei múzeumokban, egy példánya pedig a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumban kerül megőrzésre.

A pályamunkák készítésének segítésére azok az üzemek, amelyek részvételi szándékukat jelzik, a Hazafias Népfrent helyi szerveitől a pályázat hozzávetőleges tartalmára, készítésére és az elbírálás szempontjaira vonatkozó részletes tájékoztatót kaphatnak. Emellett szükség esetén ugyancsak a helyi népfrentbizottságon keresztül külső szakemberektől személyes útmutatást, konzultációlehetőséget is kérhetnek.

A pályázat díjai: (egyénekenként)

„*Üzemünk élete 1984-ben*”: 2 db első díj 7000,— Ft, 3 db második díj 5000,— Ft, 5 db harmadik díj 3000,— Ft.

„*Brigádunk élete 1984-ben*”: 2 db első díj 4000,— Ft, 3 db második díj 3000,— Ft, 5 db harmadik díj 2000,— Ft.

A KISZ KB 5000 forintos különdíjat ajánl fel a legjobb ifjúsági pályamunka jutalmazására. Ezenkívül az érdemes munkák további erkölcsi, tárgyi elismerésben részesülnek.

Ára: 6 Ft

1984. 1

HONISMERET

Moldvai
magyar
asszony

